د لوړو زده کړو وزارت
کابل پوهنتون
د ښوونې او روزنې پوهنځی

د اروا پوهنې ښوونځي

لیکوال: پوهاند ګل رحمن حکیم

د خطیز کور د بیا رغونې اداره (کور)
Khatiz Organization for Rehabilitation (KOR)

Ketabton.com

د اروا پوهنې ښوونځي پوهاند ګل رحمن حکیم کور

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ختیځ د بیا رغوني اداره (کور) د خپرونو څانګه، خپرنۍ لړۍ-۱۷

د لوړو زده کړو وزارت

د کابل پوهنتون

د ښووني او روزني پوهنځی

د اروا پوهني ښوونځي

لیکونکی: پوهاند ګل رحمن حکیم
د ښووني او روزني د پوهنځي استاد

۱۳۷۸ هجري لمریز د کب میاشت/ ۱۴۲۰ هـجري سپوږمیز

PROPERTY OF ARIC
Established 1989

(c) ketabton.com: The Digital Library

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم : د اروا پوهنې ښوونځي

ليکوال : پوهاند ګل رحمن حکيم

ليکګر :صديق الله بدر

خپرونکی : د کور د خپرونو څانګه

مهتمم : ډاکټر محمد فريد بزګر

شمير : ۵۰۰ ټوکه

د چاپ نېټه : ۱۳۷۸ هجري لمريز - کب / ۱۴۲۰ هجري سپوږميز

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه:

دا کتاب چې د «ارواپوهنې ښوونځي» تر عنوان لاندې لیکل شوی دی، زما د زیار او هاند نتیجه ده چې وروسته د کلونو تدریس تالیف او د ارواپوهنې د بیلابیلو منابعو له مطالعې څخه، د محترمو پوهانو او مینه والو حضور ته وړاندې کیږي.

دا اثر د لومړي ځل لپاره په ۱۳۷۰ لمریز کال کې، د ښوونې او روزنې دارواپوهنې د دریمو ټولګیو لپاره ولیکل شو.

دا دی هغه اثر د ځینو اصطلاحاتو او کمي او کیفي بدلونو سره بېرته د یوې مبسوطې سریزې په زیاتولو سره، په اوسني شکل واوښت.
هیله ده چې په راتلونکي چاپ کې د نورو اصطلاحاتو، نوې طرحې او نظریاتو زیاتولو سره توفیق زما په نصیب شي.

په حقیقت کې د «ارواپوهنې ښوونځي» او پدیدې په هر وخت کې د بشري ټولنې او په خاصه توګه د څیړونکو او روزونکو د پام وړ وې، له ډېرې لرغونې زمانې څخه فیلسوفانو او ټولنپوهانو ارواپوهنه د ټولنې د فرهنګي ودې او پرمختګ لپاره یو بنسټیز عامل ګڼه او په دې ګروهه وو چې د ځان او په عامه توګه پرته د انسان له پېژندنې، نشو کولای د هیواد او ټولنې د پرمختګ او لوړتیا انتظار ولرو. د دې منظور د سرته رسولو لپاره د نړۍ نامتو پوهانو

د «ارواپوهنې د ښوونځيو» کې موضوع ټاکنې او څېړلو د طريقو له پاره ځانګړې وړانديزونه کړي دي. ځينو په ذهني د سپينې، د طبيعت په سپړلو او ځينو به په ذهني تصوراتو تاکيد کاوه.

په شلمه پېړۍ کې ارواپوهان په دوو ډلو وېشل کېږي ځينې د تجربي ارواپوهنې او ځينې د عقلي او منطقي ارواپوهنې پلويان ګرځي. دا پېړۍ بايد د ارواپي (رواني)، ښوونځيو د پراختيا او پرمختګ دوره وشميرل شي ځکه چې دې ښوونځيو د نولسمې پېړۍ د دوهمې نيمايي څخه بيا تر 1912 پورې په ډېرې چټکتيا سره وده او پراختيا وموند، خپلې څېړنې يې په علمي بنسټ پيل او د زده کړې پروګرامونو ته يې لاره خلاصه کړه.

ليکونکي زيار ايستلی چې د هر ښوونځي موضوع او د څېړنې او مطالعې طريقه په لنډه توګه توضيح او بيان کړي.

د دې کتاب سريزه فلسفي ارواپوهنه، د علمي ارواپوهنې د پيل او پوهيدو لپاره په نسبتاً لنډ ډول شرح کړي. بيا لومړی څپرکی د ارواپوهنې تاريخي سير بيانوي، د دوهم څپرکي د تداعي ښوونځي په هکله چې د يو لړ انګليسي ښوونځی دی او ځينې مطالب يې لا تر اوسه د تدريس وړ دي په زړه پورې تطبيقي مواد راټول کړي دي. دريم څپرکی د شعور په هکله «جوړښت ښوونځی» تر عنوان لاندې د ذهني اجزاوو او توکي عناصر، په هکله معلومات وړاندې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څیړکی د عمل د اصالت ښوونځی دی ، د ا ښوونځی د شعور یا ذهن په کارول او اړیکې یې د چاپیریال سره څیړي . پنځم څیړکی د سلوکي ښوونځي موضوع ده چې په ځانګړي ډول حرکت او د فعالیت کنټرول او اټکل دی . په علمي طریقه تر څیړنې لاندې نیسي . شپږم څیړکی د روانکاوی تر عنوان لاندې شعور په دوه ډوله یا برخو ویشي او د ظاهري سلوک اصلي عوامل د شعور په تیاره برخه کې لټوي . اووم څیړکی د اروا پوهنې دریم بُعد یا دریم قوت « د بشري اروا پوهنې » تر سرلیک لاندې دانسان د سلوک او فعالیت په هکله ، د تجربتي او عقلي اروا پوهنې د اصولو او قوانینو په کارولو سره معلومات وړاندې کوي .

د دې نو لوستونکو د اسانتیا په خاطر زیار ایستل شوی چې د اروا پوهنې د اصطلاحاتو معادل کلمې په انګلیسي ، د محتوی او د کتاب په پای کې د یوې مجموعې په توګه په الفبايي ترتیب ولیکل شي .

په پای کې له محترم اسمعیل یون او صدیق الله بدر چې د کتاب په ترتیب کې او همدا رنګه له ښاغلي فرید بزګر نه چې په چاپ او خپرولو کې یې خاصه پاملرنه کړې ، د زړه له کومې مننه کوم .

په درنښت

ګل الرحمن حکیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروا پوهنې ښوونځي

د پوهنيزو آثارو خپرول د يوې ژبې او ملت د ودې او پرمختګ لپاره ډېر مهم دي. هغه وخت چې پر کابل پوهنتون د جګړې ناتار نه و خور شوی، نو ګڼ شمېر درسي او مرستندوی درسي کتابونه، مجلې او نور پوهنيز کتابونه يې خپرول. دغو آثارو پر خپل وخت د پوهنتون د محصلينو درسي ستونزې څروبولې او د استادانو د پوهنيزو تجربو او معلوماتو په زياتون کې يې کارنده رول درلود. د جګړې له کبله د کتابونو او پوهنيزو اثارو خپرول په ټپه ودرېدل. د پوهاند صاحب ګل رحمن حکيم دا علمي اثر هم لږ تر لږه د اتو کلونو په بهير کې د چاپ جوګه نه شو.

دا اثر چې د اروا پوهنې بېلابېل ښوونځي راپېژني او پر يو شمېر نورو، اروايي مسايلو بحث کوي، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي کې د يو درسي کتاب په بڼه تدريسېده، چاپ يې د نوموړي پوهنځي محصلينو ته خورا مهم و. د دغې اړتيا له کبله ما له پوهاند صاحب ګل رحمن حکيم سره د دغه اثر د چاپ په باب خبرې وکړې. استاد د دې کتاب يوه لاسکښلې نسخه ما ته راکړه. ما د هېواد ځوان ليکوال او شاعر ښاغلي صديق الله بدر ته د خطاطۍ لپاره ورکړه. بدر صاحب په ډېره مينه په وړيا ډول دا کتاب خطاطي کړ.

د چاپ لپاره مې د هېواد له ډېر تکړه ليکوال او روغتيا پال ښاغلي ډاکټر محمد فريد بزګر څخه چې د علمي کتابونو له خپرلو سره ډېره زياته مينه لري او تر اوسه يې پخپله هم ګڼ شمېر طبي، ادبي او نور پوهنيز کتابونه چاپ کړي دي، هيله وکړه، ښاغلي ډاکټر فريد بزګر زموږ هيله پوره کړه او دا پوهنيز کتاب يې پخپل لګښت چاپ کړ.

زه د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې پوهنځي محصلينو او پوهاند صاحب ګل رحمن حکيم ته د دغه کتاب د چاپ له امله مبارکي وايم او له ښاغلي صديق الله بدر او ګران ډاکټر فريد بزګر څخه ډېره مننه کوم چې دا کتاب يې د چاپ جوګه کړ.

په مينه او درناوي

د پوهنيزو او ادبي کتابونو د خپراوي او د هېواد د فرهنګي بډاينې ليوال

پوهنيار محمد اسمعيل يون

۱۳۷۸/ لړم/ ۱۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

د خپرونکي سريزه

په خپله ژبه د پوهنيزو موادو (کتابونو، مجلو، ورځپاڼو، رسالو، خبرنو، اخبارونو، قاموسونو، اطلسونو، او نورو) نه موجوديت د دې سبب شوی چې افغانان نورو ژبو ته مخه کړي، کـه د دوی مجبوريت او اړتيا په خپله ژبه رفع شي، هيڅوک به بلې ژبې ته ترجيح ور نه کړي.

پوهه او د پوهې زده کړه دوامداره اړتيا ده، هيڅوک نه شي ويلی چـې ګونـدی مـا فلانـی کتاب او يا کتابونه ولوستل او اوس زه په هر څه پوهيږم. په دې مانا چې په يو کتـاب يـا يـو څو کتابونو کې ټوله ننني پوهه نه شي راټوليدی. حتی د يوې ځانګړې څانګې يوه کوچنۍ برخه په يو يا څو محدودو کتابونو کې نه شي راټوليدی. د بېلګې په ډول، همـدا اروارپوهنـه به په نظر کې ونيسو، او يا همدا ستاسې په لاس کې کتاب به په نظر کې ونيسـو، دا يـوازې د اروارپوهنې د ښوونځيو په هکله غږيږي، خو د اروارپوهنې نورې برخې لکه د ويرې اروارپوهنه، د خوب اروارپوهنه، د هوښيارتيا اروا پوهنه، د ماشوم اروارپوهنـه، جنسـي اروارپوهنـه، د ښځو اروارپوهنه، د بلوغ د وخت اروارپوهنه، د جګړه ځپلو وګړو اروارپوهنه، د وجود ژبه، د رنګونـو اروارپوهنه، د مجرمينو اروارپوهنه، مصنوعي خوب او داسې په سلګونو نورې ځانګې يې په يـو کتاب کې راټولول ناشونی کار دی. نو افغانانو ته هم په مختلفو ساحو کې په مختلفو سويو د پوهنيزو موادو اړتيا ده.

له بده مرغه په دې اوږده تپل شوې جګړه کې چې زموږ د کور کوډلې له سولو پرته يې زموږ ټوله شتمني له خاورو سره خاورې کړه زموږ ټول د زده کړې کره سيستم هم ګډوډ شـو. اوس بايد ټول افغانان لاسونه سره راونغاړي او د خپل هـېواد د بيا رغولـو تـه مـلا وتـړي، او پـه ځانګړي ډول د هېواد د ملا تير او که ووايم بنسټيز عنصر يعنې پوهـې تـه ځانـګړې پاملرنـه وکړي. دا کار په يوازې ځان نه کيږي، لکه چې مخکې مې ووېل افغانان بـايد سـره لاسـونه ورکړي او هر څوک د خپل وس په اندازه په خپل مربـوط کـار کـې ونـډه واخلـي، چـې دا کتاب د دغه عمل ښه بيلګه ده. قدرمن پوهاند صاحب د کتاب د ليکلو درونـد بـار پـه غـاړه واخيست، ښاغلي صديق الله بدر په خپلو هنرزېرونکو ګوتو خطاطي کړ، د پوهنـيزو او ادبـي کتابونو د خپراوي او د هېواد د فرهنګي بډاينې ليوال ښاغلي محمد اسمعيل يون په وسـيله کتاب ما ته راورسيد، او موږ هم د خپلو ډېرو محدودو امکاناتو څخه په استفادې کتاب چـاپ کړ، ياني هر يوه خپلې وسې کار وکړ، او دا کتاب يې د چاپ جوګه کړ.

ټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصه نوره نه اوږدوم، د کابل پوهنتون د ښوونې او روزنې خوږو محصلینو او درون او قدرمن پوهاند صاحب ګل رحمن حکیم تــه د دې پــه زړه پــورې کتـاب مبـارکي وایم، او پــه ټولـه افغاني مینه یې د افغانستان د زده کړې او پوهې لوی کانون د کابل پوهنتون ته، چې ډیرې سختې شپې ورځې په تیرې شوي دي، ډالۍ کوم.

په دې هیله چې د دې کتاب هر لوستونکی دومره ستر شي، چې نور افغانان په ویاړ ووایــي، چې فلانی افغان دی، د سترګو تور محصله ستاسې د پوهنځي په څنــګ کې د افغـان سـید جمال الدین مقبره ده، هغه یوازې د افغانانو ویاړ نه بلکې د سیمې ویاړ دی. زه غواړم چـــې د دې کتاب هر لوستونکی د سیمې ویاړ شي.

په خورا درنښت

ډاکټر محمد فرید بزګر

د ختیځ د بیا رغونې (کور) مشر

نیولیک

لومړی څپرکی .... (۱)

فلسفي اروا پوهنه .... (۱)

سقراط .... (۴)

افلاطون .... (۵)

ارسطو ..... (۷)

اپیکور .... (۱۲)

زینون .... (۱۳)

دوهم څپرکی ...... (۱۶)

د علمي اروا پوهنې تاریخي سیر .... (۱۶)

لومړی مرحله .... (۱۶)

دوهمه مرحله .... (۱۷)

دریمه مرحله ...... (۱۷)

د علمي طریقې نیمګړتیا (۱۹)

د نوي سیستم یا فکر پیدا ښت (۲۰)

د اروا پوهنې د ښوونځیو فهرست (۲۲)

دکارت .... (۲٤)

هابس .... (۲٤)

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نولسمي پيړۍ اروا پوهنه (٢٦)

دريم څپرکی .... (٣٢)

د تداعي د اصالت لرغوني ښوونځي (٣٣)

د اصالت تداعي مخکښان (٣٧)

د اصالت تداعي متأخر ښوونځي (٣٩)

هربارت (٣٩)

د هربارت د پيدايښت له نظريې څخه ګټه (٤٢)

د زده کړې مرحلې د هربارت له نظره (٤٣)

د ابينګهوس د تداعي نظريه (٤٥)

د اصالت تداعي نننۍ ښوونځي (٥٠)

تارنډايک (٥١)

د پاولوف شرطي .... (٥٤)

څلورم څپرکی : د شورجوړونکي ښوونځي (٥٨)

د اروا پوهنې جوړښتي ښوونځي (٥٨)

د تيچنر د عقايدو اصول (٦٣)

د عمل د اصالت ښوونځي (٦٨)

د جيمز انګل څېړنه (٦٩)

د ژوند د بقا اصل (٧٢)

د جان ديوي د څېړنو طريقه (٧٤)

ادراک د جان لاک له نظره (٨١)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ویلیام جیمز اروا پوهنه (۸۲)

پنځم څپرکی (۸۶)

د سلوک د اصالت ښوونځی (۸۶)

د واټسن سلوکي نظریه (۸۶)

د سلوک علم د سکینر له نظره (۹۵)

د طبیعت او انسان اړیکې (۹۶)

د جبر او سلوک رابطه .... (۹۹)

شپږم څپرکی (۱۰۵)

د گشتالت ښوونځی (۱۰۵)

د گشتالت څرنگوالی او اهمیت (۱۰۵)

د شکل او ځمکې نقش .... (۱۰۹)

د گشتالت د ښوونځي قوانین (۱۱۱)

د جامعیت یا تعادل قانون (۱۱۱)

د مجاورت قانون (۱۱۲)

د مشابهت قانون (۱۱۳)

د پیوستون قانون (۱۱۳)

د نیک پیوستون قانون (۱۱٤)

زده کړه د گشتالت له نظره (۱۱٤)

د ادراک اهمیت په گشتالت کې (۱۱۵)

د بصیرت نقش (۱۱٦)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلوک او زده کړې اړیکې (۱۱۶)

د ژوند فضا (۱۱۹)

روانې څپې پال (۱۲۱)

اووم څپرکی (۱۲۴)

د رواني کاوي ښوونځی (۱۲۳)

اتم څپرکی (۱۲۷)

د اروا پوهنې دریم قوت (۱۲۷)

هیومانیزم (۱۲۷)

بشري اروا پوهنه (۱۲۸)

اصطلاحګانې (۰)

اخځونه (۱۳۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

سریزه :

فلسفي اروا پوهنه

لرغونو یونانیانو په خاصه توګه له سقراطه څخه د مخه فیلسوفانو علم د کائیناتو په پېژندلو پیل کړ . د دې زیار ایسته چې د نړۍ راز درک او لومړۍ جوړوونکې ماده یې پیدا کړي یا په بل عبارت له سقراط نه د مخه فیلسوفانو غوښتل پوه شي چې او وویني چې نړۍ له څه شي څخه جوړه شویده .

هر یو فیلسوف د یوه آر (اصل) پر اساس یو له دغو موادو څخه لکه اوبه ، هوا ، اور او خاوره د کائیناتو د کوچنۍ ذرې او لومړي واحد په توګه وپېژانده او لومړنی عنصري سیستم یې را مینځته کړ دې فیلسوفانو به دا انګېرله چې د خارجي جهان ظاهري بڼه او صورت ترکیبي جنبه لري او ډېر پېچلې معلومېږي ، خو که تحلیل او تجزیه شي نو ساده او آسانېږي ، دې پوهانو به دا ادعا هم کوله چې موږ خارجي جهان هغه وخت پېژندلی شو چې ترکیبي واحدونو ته یې ورننوزو د همدې ګروهې (عقیدې) پر اساس فزیکي څېړنې پېړه پېړه د اتم په حریم کې پاتې شي ، بیولوژي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر ژوندي موجود (ارګانیزم)، جوړونکی واحد ته سلول یا ژوونکه حجره، وویله او د اروا پوهنې د فیلسوفانو له اصولو سره ساده تصور، احساس او د بنیادم سلوک، د ذهن د جوړونکي واحدونه، اصلي ار (موضوع) نه ده، بلکې هغه شریکه طریقه ده چې په ټولو کې باید یو ډول وي. دوی په دې باور وو چې کله موږ پوه شو چې ینځ (طبیعت)، له ساده اړیکو څخه جوړه شوی دی، نو کولای شو چې د ترکیب (اجزاوو) د ترکیب له طریقه یې هم پیدا کړو او که اجزاوې ول... نو کولای شو چې ټول (کل) هم د اجزاوو له ترکیب څخه جوړ کړو.

بله پوښتنه چې د فیلسوفانو ذهن او پاملرنه ځان ته راګرځوله دا وه چې څنګه کولای شو په حال او احوال وپوهیږو او پیژندګلوي پیدا کړو، دې پوښتنې په لومړیو سرکې روحي او رواني بڼه نه درلوده او مطلب یې دا نه وو چې څنګه زده کړه کوو، بلکې د پوهنې صحت او اعتبار متوجه وه. خو هغه دې فلسفي بحث ورو ورو د اروا پوهنې د بحثونو لپاره لاره پرانستله او دا پوښتنه را منځته شوه چې څنګه زده کړه او پیژندګلوي ترسره کیږي، همدا ډول بحثونه د دې سبب شول چې په لومړني یونان کې سوفسطایان را پیدا شي. نو ویلای شو چې سوفسطایان د معرفت د بحث مخکښان لاروریان دي. دې ډلې فیلسوفانو نوي اندونه او نظریات را منځته کړل. په لنډ ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید ووایو چې همدوی د فلسفي بحث او علمي اړیکو ته چې د کائیناتو او بهرنۍ نړۍ په هکله و، بدلون ورکړ او د انسان په باب یې راو-ګرځاوه چې عامه توګه دا یوه اروایي یا رواني څېړنه توجیه او تعریفولای شو. دې پوهانو، فلسفه د وسیلې په توګه وشمېرله او په دې باور شول چې نور باید د ژوند او هغې پایلې په هکله چې د حیات په فلسفه کې نغښتې ده وغږېږو. نوځکه خطابې تدریس د یوې وسیلې او د ژوند د تجربې په توګه پیل شو. د همدې فلسفې پر بنا د دې فیلسوفانو له منځه د خطابې د ښوونکو مربیان راپورته شول او د عقل او ذکاوت په نقادي او د علم او پوهې په صحت او روغوالي یې پیل وکړ. خو له دې فیلسوفانو څخه ځینو د ګټې لاره غوره کړه، زښت او ځینې یې، نرم او ښایسته او بد او ناروالي، نیک او ناروا ښکاره او وېرېښول، د هغې ورځې له غوښتنې سره سم، سوفسطایانو فصاحت او بلاغت د خطابې سره یوځای کړل. نو خطابه د ژوند غټه وسیله او د هغه وخت د پېر عالي هنر وګرځید. دوی به ویل چې موږ رښتني علم ته نه رسیږو نو باید د ژوند په علم او همداسې په ټولنه کې د کامیابۍ او بریالیتوب په لار پوه او بریالي شو او دا بریالیتوب د خطابې په فن کې نغښتی دی. دا نظریه لا اوس هم د ځینو نننیو اروا پوهانو له ګروهې سره برابروالی لري.

دې نظریې سره سم د مسایلو عوارضو او تظاهر ته پاملرنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راګرځي ، د وضعي او جریاناتو پېژندنه د ژوند د ګټو په خاطر مطالعه او څېړل کېږي .

سقراط : په دغه زمانه کې وچې سقراط (۴۶۰ - ۳۹۹ م) که څه هم له سوفسطاییانو سره مخالف او د هغوی خطاوې او تېروتنې به یې څرګندولې خو په یوه موضوع کې یې له هغو سره شریکه او مشترکه وجه درلوده ، هغه دا وه چې انسان خو ځان و نه پېژني د کائیناتو په هکله باید بحث او مناقشه و نه کړي دې ځای کې د سقراط موخه دا نه وه چې موږ د نړۍ په احوال او علم نه شو پوهېدی . مطلب یې دا دی چې خلک باید په هغه شي چې د رښتیا او حقیقت پیدا کول او کشف په ځان پېژندنه او د ښو او خېږ پالل انسان ته د یره ښه مقدمه او وسیله برابروي چې د نړۍ حالات او وضع تحلیل کړي . بل دا چې انسان باید خپلو ممنوعو سره ژوند وکړي . نو ځان پېژندنه په څېړونو کې یو طبیعي امر او پدیده ده .

سقراط دا دعوه هم کوله چې انسان داسې پوهې ته اړتیا لري څکه چې همدا پوهه انسان ته ځواکمنوي چې خپله دنده وپېژني او پرهیزګاري وکړي . د سقراط په ګروهه پرهیزګاري د پوهې معلول دی ، ټولې ناخوالې او بدبختۍ د ناپوهۍ او جهل نتیجه او ثمره ده . سقراط عقیده درلوده چې پوهه د انسان په فطرت کې بالقوه وجود لري او د پېژندګلوۍ هسته په بدن کې موجوده ده ، باید وده ورکړل شي .

سقراط به ویل چې انسان یو اخلاقي موجود دی، همدې وینا هغه یې ممتاز او مشخص شخصیت ګرځولی و .

سقراط به ویل چې د انسان په تحلیل کې باید هغو اړیکو ته چې د همنوعانو او د دولت سره یې لري پاملرنه وشي . دا نظریه په دې لحاظ د اوسنیو سلوک پېژندونکو له نظر سره یو شان ده ځکه چې د سلوک د پوهنې طرفداران پدې ګروهه دي چې باید د انسان د آخذې د دستګاه ارتباط له محیط سره وڅېړل شي ولې باید پام ولرو چې د سلوکي پوهنې پیروان د فرد یا شخص فزیکي چاپېریال ته ډېره پاملرنه کوي ، خو سقراط تر هرڅه د مخه د انسان ټولنیز چاپېریال ته ډېر علاقمند و .

په دې وروستیو کلونو کې د اروا پوهنې علم هم دا طریقه وړاندې کړې چې ټولنیزه اړیکه مهم ګڼي او اخلاقي — مسئلو ته پاملرنه کوي ، له همدې کبله ټولنیزه اروا پېژندنه را منځته شوه او لرې نه ده چې د ارواپېژندنې په نورو برخو خپل سیوری وغوړځوي .

افلاطون :

پوهان پوهېږي چې د سقراط ډېر منلی او لوی شاګرد افلاطون (428 - 347) دی . که فلسفه په مشائي او اشراق وویشل شي نو افلاطون د دوهمې ډلې په سرکې راځي او مقام

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې لوړ دی ، دی لومړنی شخص دی چې د ذهن او ماديې ، د بدن او نفس تر منځ یې توپیر وکړ او ثنویت یې رامنځته کړ . په بل عبارت دانسان وجود ته یې د ثنویت په سترګه وکتل ، دا نظریه د تاریخ په اوږدو کې د فیلسوفانو د پاملرنې وړ وګرځیده او لا ویلی شو چې د فلسفي اساسي بحث پدې محور څرخیږي .

افلاطون عقیده درلوده چې د معقولاتو نړۍ ډیره عالي نړۍ ده ، چې فرد کولای شي ځان پرې مشغول کړي او ډیر لوړ بشري امکانات له نظره تېر کړي . افلاطون باور لري چې ده د معقو-لاتو په سیر او د بهرني نړۍ په مشاهده کې ، تصوراتو او اشیاو ته پام وګرځاوه او د دوی تر منځ یې توپیر پیدا کړ . دی ادعا کوي چې تصورات په عقل او شیان په حواسو درک او پېژندل کیږي . دی وایي چې معقولې چارې معتبرې دي او محسوس هغه دومره اعتبار نه لري دا اشاره هم کوي چې معقول امور کمال ته نږدې دي . او د کمال داسې حالت بنیي چې په هیڅ ډول په محسوساتو د درک وړ نه دي . د مثال په ډول د ښایست تصور یې زیانه دی او همیشه وي خو ښایسته - شیان په بل ارتباط ښایست لري ، دا تغییر کوي ، ناقص دی او تلپاتې حالت نه لري . نو ځکه د افلاطون په نظر کامل ، ثابت مطلق او معتبر امورات ، عقلي امور دي او متغیر ، متحرک ، ناقص امور چې محسوسات دي اعتبار نه لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بله وینا واقعي نړۍ، معقول عالم دی او محسوس عالم هغه عالم صورت دی. ماده او شیان د تصوراتو محل دی.

افلاطون خپله له طبیعت د انسان څخه پیل او هغه یې د خپلې اروا پوهنې د بحث مقدمه او سریزه وګرځوله. افلاطون وویل د انسان د طبعي اصیل استعدادونه درجه بندي کیدی شي. د انسان تر ټولو اصیل استعداد او داخلي نیرو عقل دی چې ځای یې سر دی. دوهم استعداد یې، جرئت او زړورتیا ده چې ځای یې په زړه کې دی او د انسان بل استعداد شهوت دی چې په نس کې ځای لري. افلاطون دا درې قوې د نفس اجزا ګڼي، نو ځکه د هغه عقاید د ذهني استعدادونو د مکتب له طرفدارانو سره ورته والی لري. همداسې افلاطون فردي توپیرونه او د افرادو د استعدادونو ترمنځ توپیر، تشخیص کړ او د جمهوریت په کتاب یعنې په مدینهٔ فاضله کې یې یادونه وکړه چې افراد باید خپلو استعدادونو سره سم کارونو ته منصوب او وګمارل شي. نو د اصل سره سم هغه خلک چې په عقلي لحاظ لمنو و څخه لوړ دی، نو باید د حکومت په ډله او هغه خلک چې له نورو څخه زړور او ډیر جرئت لري د جنګیانو په ډله کې داخل شي او هغه خلک چې په ژوند کې یې له خوراک او خوب څخه په بل څه نه پوهیږي بنا یې د کسبیانو ـ بزګرانو، کارګرانو او مریانو په ډله جوړه کړي. د افلاطون د اروا پېژندنې یا اروا پوهنې دا اړخ په نوې اروا پېژندنې اغېز نه لري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

او علمي اعتبار يې لېږ دی.

مخکې مو اشاره وکړه چې که فلسفه په مشايي او **اشراقي** برخو وويشو نو افلاطون د اشراقي فلسفې د سرکښه ده. نو اوس باید یادونه وکړو چې د هغه شاګرد یعنې **ارسطو** (384-322 ق م) له بوه اړخ څخه د هغه رقیب او د هغه په مقابل کې ځای لري.

ارسطو د مشايي فلسفې مشر او هغه څوک دی چې د نړۍ د خلکو د عقاید و او افکارو محور يې په کلوکلو څرخولی دی.

دې بوه او عالم د خپل استاد نظر چې معقولات د بل عالم یا جهان څخه دی، نه قبلوي او دا ادعا کوي چې ذهني یا عقلي امور هم د طبیعت په نظام کې د بل هر عادي امر یا پدیدې په شان دی.

که ذهن او ماده یو د بل سره توپیر هم ولري نو هغسې توپیر نه دی چې افلاطون يې وايي. د ارسطو په نظر نړۍ باید د مادې او صورت په لحاظ توجیه شي. ارسطو په بل لحاظ هم د استاد له نظر سره اختلاف پیدا کړ. ده د خپل استاد په خلاف چې حقیقت يې په کلیاتو او معقول عالم کې لټاوه د خپل عمر د یو وخت د عالم مثل په څېر ګانه او داې ویل چې باید هیني، واقعي او طبیعي چارونه پاملرنه وشي نو ځکه د افلاطون نظریې قبول نه کړې او لا د هغه په رد ولو او ابطال کې يې زیار وکیښ او په دې باور شو چې مادې او صورت تر منځ دومره واټن نه شته او نه شو کولای هغه د واړه یو له بل څخه بېل ارځلا کړو ځکه چې یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بل سره تړلې او د دې یادونه یې هم وکړه چې صورت په مادي اجسامو کې څرګندېږي او ځانګړی جوهر نه دی . ماده په بالقوه توګه صورت دی . د صورت جلوه په ماده کې یا په بله وینا د مادې او صورت اتحاد عبارت له حقیقي شي څخه دی . د مرمر ډبره بالقوه مجسمه ده ، او مجسمه صورت دی چې د مرمر په ډبره کې څرګندېږي .

هغه تفسیر او توجیه چې ارسطو یې د علیت د قانون په برخه کې لري د هغه له ګړوهې سره چې د مادې او صورت په برخه کې یې لري اړخ لګوي او نژدې اړیکه لري .

ارسطو په دې ګروهه و چې صورت له مادې څخه جلا وجود نه لري خو یوه استثنا یې په دې برخه کې ځای شمېرله . هغه داوه چې ، کامل وجود ، غایي صورت او یا علت العلل ، مافوق د مادې له هستي څخه دی . نو ځکه باید صورت محض وي او ځکه چې ټول مادي چارې د خپل صورت د تشخیص لپاره ، په حرکت کې دي نو دا غایي صورت د ټولو مطلب او د ټولو امورو معبد دی او دا سې هدف دی چې ټوله نړۍ یا جهان د هغه لوري ته په حرکت او تلاش کې دی . د دې اصل په بنیاد ټول طبیعي چارې حیواني نفس او د انسان طبیعت د دې غایي د مقصد لوري ته په ځوځو او خوځېدو لګیا دي .

د ارسطو د اروا پېژندنې یو له اصولو څخه چې د دې عمر

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اروا پوهنې سره اړخ لګوي دا دی چې د مادې او صورت نسجونه سره او بدلي او یو له بل سره اړیکې لري . ارسطو د دې مطلب په ایضاح کې وایي که بدن له سترګې سره تشبه کړو نو نفس یا روح یا اروا د لیدو سره شباهت لري .

په بله وینا د بدن او اروا نسبت لکه د سترګې او لیدو - نسبت داسې دی . د بدن شته والی د نفس په خاطر دی ، خو د نفس هستي د بدن سره تړلې ده او یوازې د بدن په وسیله کولای شو خپل تظاهرات څرګند کړو . اوس نو د نفس فعل او انفعال د جسماني فعالیت سره یو دی . هماغسې چې لیدل بې د سترګو له موجود څخه امکان نه لري ، د نفساني چارو فعالیت هم بې له بدن له شته والي څخه ممکن نه وي . د دې بحث څخه دا پایله راوځي چې ارسطو په دې ګروهه دی چې رواني فعل او انفعالات ، جسماني جنبه لري او د بدن د دستګاه پورې تړلی دی .

د نفس په هکله ارسطو په دې باور دی چې باید د فنا نامنونکي او منونکي چارو ترمنځ توپیر وکړو ، دی وایي چې جسمي فعل او انفعال د بدن په نیستي سره له منځه ځي یعني وجود یې د بدن د غړو په ژوندیتوب پورې تړاو لري .

خو د انسان په بدن کې ځانله ذکاوت او هوښیاري هم شته چې فعل او انفعالات یې په بدن پورې اړه نه لري .

د انسان د هستۍ دا برخه تلپاتې او فنا نه منونکې ده، د ارسطو د فلسفې همدا برخه د مسیحي او وسطایي پېړیو د حکمانو د منلو وړ وګرځېده او په کلي یې د هغو علمي بحثو نه اداره کول.

سربېره پر پورتنیو نظریو، ارسطو د اروا پوهنې په هکله خاصه نظریه لري او د دې علم لپاره یې ځانګړی خدمت سرته رسولی، دا همغه موقع ده چې د حافظې په هکله بحث کوي، د تداعي معاني مسالې راڅېړي، اصول او قوانین یې منځ ته راوړي.

ځینې پوهان او د دې عصر ارواپېژندونکي دا تصور کوي چې "د یوید هیوم" (انګلیسي فیلسوف) لومړی شخص و چې د تداعي معانی اصول یې را منځ ته کړل، خو داسې نه ده، لومړني ښوونکي او د لر غونو فیلسوفانو د سر سړي دې اصولو ته پام نه وکړ.

ارسطو د تداعي معاني اصول د تضاد، شباهت او مجاورت د اصل تر عنوان لاندې د زمان او مکان په قید سره منځته راوړل او همغه یې د پېژندنې تجربي قوانین ونومول، ارسطو وایي چې د تصوراتو د توجیه او د څرګندېدو د طریقې لپاره ځانګړي قوانین وجود لري، د افعال او انفعالات په تصادفي توګه نه پیدا کېږي. دا دوه تصورونه یعنې د تداعي د اصولو توجیه او دا چې قوانین په نفساني چارو حاکم دي. څو پېړۍ وروسته د ارسطو څخه هم تر بحث او څېړنې لاندې راغلل او د نوي اروا پېژندنې په وده او پراختیا کې ډېر

اهمیت لري.

له ارسطو څخه وروسته د دوو ډلو فیلسوفانو چې رواقیان او اپیکوریان نومیدل په اروا پوهنې عقیده درلوده او غوښتل یې چې د انسان له ژوند څخه ډیره زیاته ګټه وکړي.

اپیکور: Epicure (340-270 ق م) د دې مذهب بنسټ ایښودونکی عقیده درلوده چې د انسان پوهه د حس او تجربې پایله ده او د احساساتو او عواطفو څخه کلي مفاهیم او معقولات جوړیږي. په بله وینا کلي مفاهیم ټول د احساساتو محصول دي. او له تکرار نه د محسوساتو صورت پیدا کوي. د ده په نظر روح هم لکه جسم غوندې د کوچنیو او ظریفو ذراتو ترکیب ګڼه او په دې باور و چې وجود یې جسم سره تړاو لري. نو له دې کبله، ویره یې له مرګ څخه بې مانا ګڼله او ویل یې: «خوشې زه یم مرګ نشته، کله چې مرګ راغی زه به نه یم»، مباني فلسفه (۱۳۴۰ - ۵۳۴) مخونه.

د اپیکوریانو له عقیدې څخه داڅرګندیږي چې مغزي د انسان د طبیعي تمایلاتو تابع دي او په دې باور دي چې بشر باید د خپلې خوشالۍ لپاره د طبیعي غوښتنو متابعت وکړي. دوی خیر او سعادت د لذتونو په ادراک کې ویني، خو وایي چې ټوله خوښي او لذت باید په پټو سترګو ونه لټوي او د خپل عقل او ذکاوت څخه کار واخلي، ځکه د اخوښي او لذت

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید موقتي نه وي . (پورتنی اثر) .

زنون : (360 - 262 م) او د هغه شاګردانو او پیروانو ته رواقیان وایي . زنون له خپلې پلرنۍ ټاټوبي د قبرس له جزیرې نه اتن ته راغی او شل کاله د حکمت په زده کړه بوخت شو او په پای کې په یوه رواق کې چې پخوا د شاعرانو د تمثیل ځای و په درس ورکولو بوخت شو . نو له همدې کبله د هغه شاګردان او پیروان په رواقیانو مشهور او معرفي شول .

رواقیان په دې عقیده دي چې علم او معرفت یوازې د حس په واسطه نه حاصلیږي او د ذهن ځانګړې فعالیت هم غواړي . د همدې فعالیت او زیار په تناسب ، ذهني مرتبې او درجې هم لري . لکه وهم ، ادراک ، ګمان او یقین . ژوندي موجودات سربیره پر بدن یو ډول قوت او روح هم لري چې بدن سره بشپړ ارتباط لري . دا ارواح په نباتاتو او حیواناتو کې ناقص او له خپل وجود څخه بې خبره وي . خو په انسان کې کمال ته رسیږي او د عقل په صورت څرګندیږي ، شعور پیدا کوي او له ځانه خبرتیا مومي . د نړۍ ټول موجودات لکه د بدن یو غټ موجود حسابوي چې هغه خپله طبیعت دی او ځان ته روح یا عقل هم لري چې پر هغه حکومت کوي او له یوه جریان څخه بې خبره هم نه وي . نو ځکه د طبیعت په کار کې تصادف او پېښې نه وي . د نړۍ ټولې چارې او کړه وړه واجب او ضروري

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي، ځکه جبر هر چیرته حاکم وي . خو د دې سره سره دا
جبر، ان ادي او د انسان اختیار ته ضرر نه پېښوي . دا ځکه
چې کله چې انسان، له ناموس د طبیعت څخه، چې مظهر د عقل
کل دی اطاعت وکړي، په واقعیت کې هغه د خپل عقل اطاعت
کړی دی . یعنې د ده عقل، د عقل کل څخه چې پر نړۍ حاکم
وي توپیر نه لري، بلکه جز د هغه دی . « پوهنه اثر »

د رواقیانو په هکله تحقیق او مطالعه دا څرګندوي چې
دوی د زهد، اعتکاف او رهبانیت پلویان دي . رواقیانو
عقیده درلوده چې د سرکښ او یاغي آس یعنې نفس، جلب
باید د عقل لاس ته ورسپارل شي، څو چې د پرهیزګارۍ
او غایي هدف مرحلې ته ورسیږي .

د رواقیانو او اپیکوریانو په دوره کې اروا پوهنه د
فلسفې جز حسابیده، خو د هغې دورې او اوسنۍ اروا پېژ
ندنې تر منځ لا شباهت شته دی . په هغه زمانه کې لکه اوس
د ذهن د ترکیبي عناصرو په هکله څیړنه کیده، د ذهن او
بدن اړیکې لکه همدا اوس د اروا پېژندنې مهم بحث وه .

د قرون وسطی حالت په هیڅ شان تې د دې جوګه نه وو چې
علمي اروا پېژندنه وده وکړل شي . دا ځکه چې په هغه زمانه کې ټول
بحثونه نفس پورې تړلي او هغه یې هم د بلې نړۍ پوهه شمیره .
سربیره پر دې پر نفس اعتقاد هم جایز نه وو .

(c) ketabton.com: The Digital Library

او وجود یې پر بنګاوه حقیقت شمېرل کېده. د اروا او بدن د ثنویت فلسفه قبله ده او حقیقت یې د دین د سند له مخې منل شوی وو.

د هغه وخت پوهانو هېڅکله د مشاهدې له اصول او استقراء څخه کار نه اخیست، او بحث یې په هره خوا کې په تېره بیا د بدن او روح د ثنا بیولو لپاره قیاسي جنبه درلوده، د دې پوهانو هدف دا نه وو چې عیني شواهد پیدا کړي، بلکه هر وخت په منطقي اعتبار پسې ګرځېدل. په لنډه توګه د دوی بحثونو لږ علمي اعتبار درلوده د تعصب څخه خالي نه وو، او په لرغونو علومو یې هڅه ور ډېر نه کړل.

نو ځکه له دې به تېر شو او دې ته به پام را وګرځو چې اروا پوهنه کله له فلسفې څخه جلا او علمي بڼه یې غوره کړه او بیا یې څنګه د ودې او پراختیا ومونده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

د علمي ارواپوهنې تاریخي سیر

د علومو د تاریخ په لحاظ ارواپوهنه د مستقل علم په توګه نسبتاً یو نوی علم دی چې وروسته د طبیعي علومو، کیمیا او بیولوژۍ څخه بېله او راپیدا شوه، او که هغې ته د فلسفې د جز په توګه وګورو نو باید د افلاطون زماني ته ولاړ شو، مطالب او مسایل له هغه وخت څخه تر مطالعې لاندې ونیسو.

زموږ د اوس اصلاً د ارواپوهنې تاریخ نه شرحه کوو یوازې دواني مرحلې او نظرونه د نولسمې پېړۍ د پای او د شلمې پېړۍ د پیل څخه په ځانګړې او لنډه توګه بیانوو.

ارواپوهنه د نوې فلسفې په تاریخ کې په تدریجي توګه تجربي بڼه پیدا کړه او ورو ورو طبیعي او تجربي علومو ته نژدې شوه تجربي ارواپوهنه له نیمایي د نولسمې پېړۍ څخه پیل او په ډېر سرعت او چټکتیا یې وده او پراختیا وموند. تجربي ارواپوهنه په دې ترڅ کې څو مرحلې تېرې او شاته وغورځولې.

1 - لومړۍ مرحله یې د وبر (weber)، فخنر (fechner)، هلم هلتز (Helmholtz)، او ویلهم وونټ (wilhem wunt) په ظهور

(c) ketabton.com: The Digital Library

او څرګندېدو پیل او په اروپا او امریکا کې یې تجربه ګاوې رامنځ ته کړې. دې څلورو کسو اروا پوهنې ته د فیزیولوژۍ له نظره کتل او د طبیعي علومو د طریقې او روش تر اغیز لاندې راغلې وه په دې کې روش او طریقه کې چې د وخت په مادي او میکانیکي فلسفې بنا وه د تمدن مفهوم او تاثیر ته پاملرنه ونه شوه او د تعصب څخه کار واخستل شو.

۲ـ دوهمه مرحله پدې برالیتوب یعنې د علمي طریقې په اصل پیل، څو د انسان د بېرې تغییر منونکې پدیدې ته پام ونه ګرځول شو. دې مرحلې تر د ۱۹۳۰ تر دوهمې نیمایي پورې دوام وکړ. په دې مرحله کې د بېرو اروا پېژند ونکو د علمي - طریقې په قالب کې ځان مقید ولیده. نو د اروا پېژندنې مو ضوع ته یې تغییر ورکړ. د علمي طریقې په کارولو سره عیني یا بیله لاس ته راوړې. پدې مرحله یا دوره کې اروا پېژندنه د موضوع په لحاظ محدوده کېږي. د سلوکي مکتب په ظهور او ودې سره مشهور سلوک او کړه د عکس العمل په سنجش کې اهمیت پیدا کوي.

۳ـ په دریمه مرحله یعنې د لومړیه نړیوالې جګړې له پیل: (۱۹۳۹-۱۹۴۵) نه (۱۹۶۰) تر لسیزې پورې د بېر سطحي او موضعي څېړنې سرته ورسېدې او نسبي نتایج او موخې هم په لاس راغلې، خو د انسان پېژندنه په کامله توګه حل نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوه . په دې دوره کې داحصایې او ازمرینو په مرسته دانسانا کارونه په مقایسوي ډول یو دبل سره اندازه کول ، په همدې دوره کې دڅیړنو لکه مدله ، اجتماعي اروا پوهنه ، صنعتي اروا پوهنه او دکوچنیانو اروا پوهنې پراختیا وموند ، او دافرادو په هکله یې صرف دپراندې پیش بینې او تخمین ځای ونیوه او برسیره پردې دڅیړونکو او نوسټگرو اروا پیژندونکو پام یې دې ته وگرځاوه چې لکه موضعي طب په طبابت کې نارسا دی نو دانسان په جزئي مسایلو هم څیړنه ناقصه ده . همداسې دې یې احصایوي څیړنې او تجربې هم په مشخص زمان او مکان پورې منحصر او مقیده وي .

د دې مرحلو دپېښیدو او تیریدلو په نتیجه کې د څینو منتقد ینو پام کامل انسان ته راوگرځید او دارگانیزم اړیکه یې په کلي توگه په موضعي تجربو او بالعکس تر څیړنې لاندې ونیوه . د بیولوژۍ په لحاظ هم وبڅ په وړخ معلومیږي چې که یو غړی په درد یا مرض اخته شي نو نور غړي هم په کړاو نه پاتې کیږي همداسې که د بدن یو غړی غېرګون ښکاره کړي د بدن نور غړي یا په کلي ډول ټول بدن په هغه کې شریک وي .

په همدې ډول د ټولنیزې اروا پوهنې او ټولنیز تمدن څیړنو ثابته کړه چې منتزع انسان ، منفرد او یوازې انسان په نړۍ کې وجود نه لري یا نې دانسان پیژندنه په کلي توگه بې له

ټولنیز مدنیت د پېژندنې څخه امکان نه لري. په کلي ډول، انسان بې په موجوده زمانه کې خلقوي خوړینه بې په تېره زمانه او د لوړو په خلاقه تجربو کې نغښتې دي او راتلونکې زمانه جوړوي. (اراکسته، ۱۳۴۸-۱۰-۶)

د علمي طریقې نیمګړتیا: په دې کې نه شته چې علمي او عیني طریقه د شخصي عقایدو څخه سپنه او لوړه ده خو باید یادونه وکړو چې د فزیکي علومو د طریقې نقصان د بشري علومو په څېړنې او مطالعاتو کې ورځ په ورځ روښانه کېږي. نو څه باید وکړو؟

د میتودولوژۍ مساله ډېره مهمه او په دې اثر کې نه ځایېږي. خو په لنډ ډول ویلای شو چې علمي طریقه یې له تمدن د بصیرت څخه د انسان پېژندنې له پاره نارسا او نا کافي ده. د دې امر دلیل دا دی چې لکه وویل شي: منتزع انسان بې له دې چې له نورو سره اړیکې ولري او بې له دې چې په تمدن کې ریښه ولري، وجود نه لري. نو چې داسې ده، باید داسې طریقه وکارول شي، چې وکړای شي دا څوخواړخې معما یا پدیده په سمه توګه وپېژني.

بل دلیل دا دی چې پوهان په دې عقیده دي چې تمدني تحول د بیولوژیکي یا حیاتي تحول ادامه یا وروستۍ برخه ده، نو که دا اصل صحیح او قبول کړو نو ټولنپوهنه او بیالوژي د انسان پېژندنې دوه اساسي ستنې او پایې دي.

دریم دلیل دا دی چې د انسان ژوند، مرحلې او مرتبې لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

: په لومړۍ مرحله کې، د انسان ژوند د بیولوژیکي تمایلاتو او کششونو معلول دی. په دوهمه مرحله کې، د مدنیت اړتیاوې. په دریمه مرحله کې د منطق او عقل او په څلورمه مرحله کې د ناڅاپي بصیرت معلول وي. د انسان د امقامات اعتبار لري او دا ښیي چې په هره مرحله کې ځانګړي قوانین موجود او اعتبار لري. او په هره مرحله کې د پېژندنې طریقه باید په یوه انساني پوهه یا علم تکیه ولري په لومړۍ مرحله کې حیاتي طریقه د بیولوژیکي، د نورو علومو د طریقو څخه ډېر اهمیت لري.

په دوهمه مرحله کې د ټولنیزو طریقه او په دریمه مرحلې کې عقلي او علمي منطق او استدلال ښه وسیله او په څلورمه کې باید د نوښت او خلاقیت له قوا سره څخه کار واخستل شي. په پای کې کله چې انسان په «صورت د کل» وپېژندل شي نو باید یو جامع فکري نظام او یوه معتبره او با اعتباره طریقه رامنځ ته شي.

د نوي سیستم پیدا ښت: ځکه چې هر فکري سیستم د تیرو فکري تجربو او سیستم زېږنده ده او په ناڅاپي توګه نه رامنځته کېږي. نو هر فکري سیستم مقدمات لري او کله چې آماده او برابر شول منځته راځي. هر نوی فکري نظام که اړوا پېژند نه وي او یا نوره څانګې، په څو خصوصیتونو اتکا لري.

۱- لومړی دا چې نوره پوه او مفکر پیدا کېږي د متقدمینو افکار نړدې کوي، څه تجربه کوي او د هغو په فرضیو او اصولو شک کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه: نوې فرضیه او اصول راپیژني او اصولاً د نوي فکري مکتب بنسټ ږدي.

دریمه: د څېړنې مشخصه طریقه ټاکي.

څلورمه: بیا ځانګړي موضوع او حدود یې ټاکي.

پنځمه: بیا د څېړنې نتیجه او اغېزې څرګندوي.

کله چې اروا پېژندنه له فلسفې څخه جلا شوه او ځانګړی علم په څېر را منځته شوه. نو په تدریج سره علمي تکوین پیدا کړ. نو دا د دې موجب شوه چې د پوره نظریاتو سره سم، د اروا پېژندنې بېلابېل ښوونځي او نظریې را منځته کړي په معمولي توګه د هر ښوونځي طرفداران په دې عقیده دي چې د انسانانو د فعالیتونو او ژوند بیانونه لاس د دوی په څېړنو او د دوی د عمل په ساحه کې مسیر دی.

وو دوړنا (...)

په هر حال اروا پېژند ونکي عقیده لري چې د مکاتبو وجود، د اروا پېژندنې په وده او پرمختګ کې ډېر اغیز لري ځکه هر مکتب او ښوونځی چې یوه لاره ټاکلې ده په هغه کې زوړې څېړنې کوي او څه چې نوي پیدا کوي د اروا پېژندنې حدود د ته پراختیا ورکوي. نو انسان باید د هر ښوونځي د عقایدو په منلو کې محتاط وي، ځکه چې پلویان یې کله کله د افراط څخه کار اخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داروا پوهنې

د ښوونځيو نيولېک «فهرست»

۱- د اصالت تداعي ښوونځی[1]: دا يو لرغونی انګليسي ښوونځی دی. د دې ښوونځي اصلي موضوع حافظه او زده کړه ده. له ۱۹۰۳ څخه را پدېخوا دې ښوونځي په روسيه کې د خوب انګېزې بڼه څانته غوره کړه.

۲- د ذهني جوړښت ښوونځی[2]: د دې ښوونځي سرچينه په المان کې وه. د دې ښوونځي رسمي فعاليت له 1879 نه پيل او اصلي موضوع يې احساس او د شعور جوړښت دی.

۳- د اصالت عمل ښوونځی[3]: دا ښوونځی په 1898 کال کې په امريکا کې په دې نامه ونومول شوچې اصلي موضوع يې د شعور د حالاتو توضيح او له هغوڅخه ګټه اخستل و. د دې ښوونځي د فعاليت او موخو (اهداف) ساحه ډېره پراخه ده.

۴- د اصالت سلوک ښوونځی[4]: دا ښوونځی ۱۹۱۲ کال کې په امريکا کې رامنځته شو، په دې ښوونځي کې حرکتي فعاليتونه ډېر اهميت لري.

1- Associationism
2. Structunalism
3- Functionalism
4. Behariolism.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- دگشتالت ارواپوهنه[1]: دا ښوونځی په ۱۹۱۲ کال په آلمان کې رامنځته او اصلي موضوع یې درک دی.

۶- د روانکاوۍ ښوونځی[2]: دا ښوونځی په ۱۹۰۰ کال په اطریش کې منځته راغی او اصلي موضوع یې میل او د ذهن بې خبره یا تیاره برخه (ذهن ناګاه) ده.

څنګه چې لیدل کیږي دا ښوونځي د نولسمې پېړۍ په پای او د شلمې پېړۍ په پیل یانې د 1879 کال څخه تر 1912 کاله پورې منځته راغلي نو بې ځایه به نه وي که ووېل شي چې دا څه علت او سبب و. د اخرې پېړۍ پیل د ارواپوهنې د نویو ښوونځیو په لحاظ تر ډېره حده ګټوره وه. نو که غواړو چې دې پوښتنې ته ځواب ورکړو له یوې خوا باید د علومو د غځلاندې دورې نه ۱۹۰۰ کې نظر واچوو او له بل پلوه څنګه چې هر ښوونځی په واقعیت کې د تېر ښوونځي په مقابل اعتراض دی، نو ځکه د تاریخي سوابقو له نظره یو لو څخه پرته د نویو ښوونځیو په ماهیت نه شو پوهیدلی. همدا سبب وو چې په (۱۷) پېړۍ یعنې د علمي نهضت[3] په پیل کې د کارت[4] (1596-1650) د وماس[5] د هغه وخت ارواپوهانو په مقابل کې چې د سکولاستیک[6] له ښوونځي څخه الهام اخستی وو، طغیان وکړ او په دې توګه یې د ارواپوهنې

1- Gestalt 2- Psychoanalysis 3- Ronasons

4- Rene Descartes 5- Thomas Hobbs 6- Scolastique.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیو نوي ښوونځي لور ته گام اوچت کړ . دکارت او هابس پرته له دې چې د اروا پېژندنې په جلا کولو د فلسفې څخه زيار وباسي کوښښ وکړ چې اروا پېژندنه دمادي او طبيعي علومو د پراختيا سره هماهنگ کړي . نو په دې ذهنيت دوی وغوښتل چې دخپل نوي اصول او معلومات دانسان او حیوان د سلوك او فعاليت په هکله توجيه کړي . يا يې د مغزي اعمال پر مغزي اساساتو چې نن مغه ته انعکاس ويل کېږي استوار کړي .

دکارت : د دکارت له نظره انعکاس د سيالی مادي جريان دی چې د اعصابو په مسیر کې له حسي اعضاو څخه د مغز په لور او بيا د مغز څخه د عضلاتو لور ته سير یا تگ او راتگ کوي .

دکارت د روح مرکز مغز و شمیره او په دې عقیده وچې د انسان په هر وگړي کې يو عاقله روح دی چې فکر کولای شي او مادي جنبه نه لري . دکارت دا گروهه هم لرله چې حیوانات د تعقل قوه او توان نه لري ، سلوك او حرکات يې کاملاً ماشيني او د بدن حرکاتو پورې تړلي دي . دکارت د عقلي مذهب لاروی دی . منطقي استدلال او عقل يوازينی عامل د معرفت او د حقيقت د پیدا کولو وسیله گڼي .

هابس : هابس په دې لاره کې د دکارت څخه هم يو گام پر مخ ولاړ او ټول اروايي کړه وړه يې د فزيکي حرکاتو معادل حساب کړل . هابس عقيده درلوده چې د خارجي یا بهرنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تحریکات د حسي آلاتو په ملتیا جذب او بیا اعصابو، زړه او مغز ته
رسیږي او د بدن داخلي حرکات منځته راوړي. وروسته دغه
داخلي حرکات د سکوت له اصل سره سم، د ذخیرې یا ساکنې
انرژۍ په بڼه خاطرو او افکارو جوړوي او باقي پاته کیږي.
هابس دغه طغیان د هغې زمانې د متعارفو اروا پوهانو په
مقابل کې یو اساسي قاطع پاڅون، خو د هابس نظریات په هغه
وخت کې یوازې یوه طرحه وه او د اتلسمې پېړۍ، انګلیسي فیلسو
فانو هغې طرحې ته پراختیا ورکړه او د اروا پوهنې د اصالت تداعي
ښوونځی یې را منځته کړ. و دورت ر ۱۳۴۸-۷-۹؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نولسمې پېړۍ اروا پوهنه:

ماضي چې د ګاليله په زمانه کې د طبيعي علومو قوانينو د هغه وخت د اروا پوهنې په پوهه او معلوماتو ژوره اغېزه وکړه. د نولسمې پېړۍ په سر کې دوو نورو علومو يانې کيميا او فېزيولوژۍ چې نوې وده او پراختيا يې موندلې وه په اروا پېژندنې تر اندازې زيات اغېز وکړ.

لومړی د کيميا کشفياتو او بې سارې پراختيا، د فلسفې پوهان په دې اند کړل چې بايد د تحليلي اروا پوهنې ښوونځی رامنځته کړي چې څنګه کيميا پوهانو غوښتل چې د طبيعي بېلا بېلو ترکيباتو عناصر پيدا کړي، دوی هم د انسان د شعور عناصر کشف او د هغو د کړو وړو او سلوک اصول او قوانين سره تاليف او تدوين کړي. دا کار په اروا پېژندنه کې يو نوی پړاو او جالبه طريقه وه او عملاً هم ښکاره شوه چې د اجرا وړ ده،

بل علم چې په اروا پوهنې يې ژوره اغېزه وکړه فېزيولوژي وه. دا علم او پوهه د نولسمې پېړۍ له پيل څخه وروسته د يوه تجربي علم په توګه ومنل شو او په لنډ وخت کې يې ځينې کشفيات سرته ورسول چې په کلي ډول يې د اروا پوهنې له مسايلو سره تړاو درلود. لکه د حواسو د کار طريقه، اعصاب او مغز چې د اروا پوهنې عمده مسايل دي؛ د فزيولوژۍ پوهانو له خوا تر مطالعې او څېړنې

لاندې ونیول شوي وو. په دې ډول د فزیولوژۍ معلومات او کشفیاتو د ارواپوهنې په کتابونو کې ځانګړی ځای او اهمیت درلود او د دې علم تجربې، طریقې او روشونه د نوې تجربې ارواپېژندونکو له خوا ومنل شو. که څه هم د تجربې ارواپوهنې لومړی لابراتوار چې د علمي مقاماتو له خوا ومنل شو د ۱۸۷۹ کال څخه وروسته د الماني ارواپوه « وونت » په واسطه د لیپزیګ په ښار کې جوړ شو خو د نولسمې پېړۍ له پیل څخه د ارواپوهنې ډېر لابراتوارونه په ځانګړې توګه په المان او امریکا کې د فزیولوژۍ په «تجربه ځایونو» کې ایجاد شوي وو. چې په دې ډول ویلای شو چې نوې ارواپوهنه په ۱۹۰۰ کال کې یوه تجربي ارواپېژندنه وه.

د دې له پاره چې د دغه کال ارواپوهنه په ښه او بشپړ ډول شرح کړو نو په کار ده چې د دوو نورو علومو یانې د عمومي بیالوژۍ « په تېره بیا د پرمختیايي فرضیې » او روان پژشکي اغېزې هم په ارواپوهنې ور زیات کړو. د ۱۸۹۶ کال څخه را په دې خوا په عمومي بیولوژۍ، په ځانګړې توګه په پرمختیايي فرضیه کې ډېرې مسلې تر بحث او څېړنې لاندې ونیول شوې او چې نه یوازې د لرغونې ارواپوهنې له پاره بلکې د فزیولوژۍ او فزیک له پاره هم نوې وې.

د نولسمې پېړۍ د وروستیو کلونو څخه وروسته د داروین او ګالتون د افکارو تر اغېزې لاندې، نوې مسایل لکه: د توارث

(c) ketabton.com: The Digital Library

او محیطي لاملونو اغیز په فردي اروايي وده، توکم (نژاد)، حیواني ارثي پوښتنې، فردي اختلافات او د اروا پوهنې داسې نورې مسایل د هغه وخت د اروا پېژندونکو په اغېزو او څېړنو (انتشارات) کې ښکاره شول. د لومړي ځل لپاره د وګړو د اروايي حالاتو د اندازه کولو نوې طریقې د ازمېښت په مرسته ابداع شوې او په موجوده تجربي طریقې سربېره، په اروا پېژندنه کې یو نوی څپرکی د نوې اروا پوهنې تر عنوان لاندې ور زیات شو.

بلې برخې (علم)، چې د دې دورې په اروا پوهنې اغېزه وکړه روحیاتي طبابت (روان پزشکي) وه. په همدې خاطر د روان پېژنګي تاریخ باید د فلسفې پېړۍ په اوږدو کې په سمه توګه وڅېړل شي. د خبرې د لنډوالي په خاطر دا کافي ده چې ووېل شي په تېرو پختونو کې د رواني ناروغانو علاج ډېر خواشینونکی او خراب وو. خو په دې دوره کې د علمي اصولو په اساس پر سمه شو. په عامه توګه د دې پېړۍ رواني طبیبان په دوه ډلو وویشل شول، یوه ډله به روحي ناروغۍ د رواني علتونو معلول او بله ډله به روحي ناروغۍ د بدني علتونو معلول شمېرل.

په بله وینا لومړۍ ډلې ته رواني علتونه مهم وو خو دوهمې ډلې به زیار ویست چې د هر غیر طبیعي سلوک یا خوځښت لپاره عصبي یا مغزي اختلال کشف کړي. که څه هم په یو د ول حبونو کې، ذهني اختلال کشف شوی و، خو پېدا نه شو کړای

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا موضوع په ټولو روحي ناروغيو کې تعميم او اثبات کړي په همدې طريقې سره به د بدني علتونو پېژندل يا نو بې له کوم علمي دليله يې د ول مغزي نقصان د روحي ناروغۍ لپاره وړاندې کاوه.

د دې مسايلو او طريقو پيدا کيدل ورو، ورو د دې لامل شو چې د اروا پوهنې او فلسفې زوړ ارتباط يې د بل سره وشلېږي، او په منتقو نو نه وتوانېدل چې د اروا پوهنې څوکه د جلا او مجزا فلسفې څخه منځته راوړي.

د نوې اروا پوهنې طغيان د زړې اروا پوهنې په مقابل کې د علمي طريقو، نوو، بېلګو او همداسې د علمي معيارونو اندازه د نظريو او تيوريکو مسلو په پرتله بېخي ډېروو. د بېلګې په توګه لرغونو اروا پېژندونکو به د زړه کړې په هکله يوازې د حافظې په اثارو او د شخصي خاطراتو په تفسير اکتفا او بسنه کوله. خو نويو اروا پوهانو به د تجربې څېړنې په موخه پلټنګار کاوه.

د نوې اروا پېژندونکي د ۱۹۰۰ م له پاره د اروا پوهنې تعريف همداغه څېړاني تعريف ياني «د هر بنيادي يا شعور». ولې اما عملاً به يې قدرتونه، توانونه، لياقت او مهارتونه د هر بنيادي د مختلفو حالاتو په پرتله ډېر شرحه او مطالعه کول. په بله وينا نويو اروا پېژندونکو په نظري لحاظ په تحليلي اروا پوهنې چې د کيميا له علم څخه يې الهام تر لاسه کړي وو عقيده درلوده چې پېچلي او مرکب افکار او عواطف يې د ساده او بسيطو عناصرو لکه احساس

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذهني تصويرونه او ابتدايي اولوم نو حسونو ترکيب باله. خو عملاً يې دا نظري هدفونه هيرول او پاملرنه يې نه وه ورته کوله په نظري لحاظ دا اصالت تداعي ښوونځي ، پيروان وو. خو عملاً يې جدي طرفداري نه کوله .

همدا اختلاف چې د نظري او عملي برخو ، کلاسيک اصول او د څيړنو د نويو طريقو تر منځ پيدا شو . نو د نويو اروا پوهنو د ونکو لپاره يې ښه فرصت برابر کړ .

څو د اروا پوهنې داساسي مسلو د صحت او سقم په هکله، يعني هو ښيار ي د اروا پوهنې داساسي موضوع او د باطن يا نفس مشاهده ⁽¹⁾ د څيړنې د پوازنۍ طريقې تر عنوان لاندې ، بحث او مناقشه کړې .

د شلمې پيړۍ په لومړي لسيزه کې نويو اروا پوهانو د سلوک موضوع ته چې « ښکاره شعور » پورې اړه لري ، پاملرنه کوله او په خپلو تجربو او څيړنو کې يې د عيني طريقې څخه کار اخست . له بلې خوا هغه اروا پوهان چې د روان کاوي پلويان وو نو د « پټ لي يا ناتيا ره شعور » څيړنې او مطالعې ته يې د « ښکاره شعور » څخه ډير اهميت ورکاوه او په دې عقيده وو چې د اروا پوهنې اصلي او تر ټولو څيړنه بايد د شعور په دې تياره برخه کې سرته ورسيږي .

نوي اروا پوهان د دې پوښتنې په ځواب کې چې آيا د تداعي

---

1 - Introspection .

معلومي اصل، د زده کړې د نظريې او تيورۍ لپاره ارزښت لري که نه په دې عقيده دي چې د محرک او ځواب رابطه دا مسله ښه روښانه کوي.

دې اروا پوهانو د سلوکي پوهانو په څېر چې د انسان سلوک او عمل يې يوازې مجموعه د ساده او پيچلو عکس العملونو، پېژانده، د انتقاد ژبه خلاصه کړې وه او په دې باور وو چې په دې نظريه کې دا کلېتزم وحدت په نظر کې نه دی نيول شوی.

په همدې ډول نوي اروا پوهانو په هغې ډلې د پوهانو چې فکر کاوه د انسان «ښکاره شعور» يوازې د حسي عواملو ټولګه ده، چې په مختلف ډول سره ترکيب او تلفيق شوي، هم ايراد نيوه او په دې عقيده وو چې په دې فرضيه کې هم د کليت اصل يا نې وحدت او د انسان هويت له نظره لويدلی دی. دا اروا پوهان په دې عقيده وو چې د انسان شخصيت دوه رکنه لري، چې يو يې وحدت او بل يې هويت دی. هويت دا مانا لري چې وحدت نسبتاً د زمانې په اوږدو کې محفوظ وي هر شخص دا حس کوي چې هماغه انسان دی چې پرون يا پروسږکال و... او يا به سبا او بل کال تصمم، هماغه انسان وي او ضمناً په دې هم پوهيږي چې مانا او اخلاقاً د خپلو همنوعانو څخه متمايز دي. لکه چې په جسمي او بدني خصوصياتو کې له نورو څخه توپير لري. (سياسي: ۴۵).

مختلفه او متضاده قوې فرضيې ترڅېرېږي او انما يبنت لامنځ دي امکان لري، د دې فرضيې قوت او نا توانۍ پوره ورځ د دې بحث، علمي مدارکو او استدلال له کبله حل وفصل شي څو دا اروا پوهنې د ښيلا ميلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوونځیو د ارزښت په هکله به ګران کار وي چې په ښکاره ډول قضاوت وشي

داځکه چې د یوه روحي ښوونځي

اهداف به په ډېرو ستونزو او زیار وکړای شو چې په علمي دلایلو ثابت او یا رد کړو.

د یوه اروایي ښوونځي د ارزښت د تعین لپاره باید د هغه ګټې او یا بې ګټې توب په نسبت او بیا د زمانه کې ترڅېړنې لاندې ونیول شي. ترڅو سمي قضاوت او اطمینان حاصل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريم څپركى

د تداعي د اصالت ښوونځى[1]

په ښني اروا پوهنه كې د زده كړې موضوع ډېره مهمه مساله ده ، په دې ورو ستيو كلونو كې د ا جمله چې « څنګه زده كړه كوو »

د تجربي او نظري اروا پېژندنې د څېړنې او تحقيق له مهمو مسايلو

څخه يوه مهمه مسئله ده . د زده كړې بيلا بيل شكلونه لكه د نو

مونو يادول ، د بې مانا كلماتو فهرست ، د يوې معما د زده كړې

طريقه ، د ښه يا بد عادت زده كول ، د يوې قيافې يا صحنې څېره

حافظې ته سپارل او يا د ځينو بيا پېژندل او توصيف كول او يا هم

شي نورې ورته مسئلې د ورځې د څېړنې او تحقيق موضوعګانې دي .

خو د حيرانتيا ځاى دى چې د اروا پوهنې په لرغونو كتابو كې د .

زده كړې تر عنوان لاندې هيڅ فصل نه دى راغلى . لا وليام جيمز[2]

په خپل غټ كتاب كې چې په ۱۸۹۰ كال كې يې د « اروا پوهنې اصول »

تر عنوان لاندې بشپړ كړ د اسې كوم فصل نه تدوين كړى او نه يې

د زده كړې يادونه كړې ده .

1- Associationism . 2. James. W.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونو اروا پېژندونکو یوازې د بیا په یاد راوړلو د هغو
مو   او شیانو چې مخکې یې زده کړې وو، ډېر بیانات او شر
حه ورکړېده. خو د زده کړې د عملیې په برخه کې یې کومه تجربه نه
وه پېل کړې. دوی د زده کړې د عملیې په هکله، کلي فرضیه د لهغه
چې هغه د تداعي فرضیه وه. خو د دوی د دغې فرضیې مبدا او
منطق د زده کړې عملیه نه وه، بلکې دوی یوازې د بیا په یاد
راوړلو او تفکر ته پاملرنه کوله.

لرغونو اروا پېژندونکو د دې پوښتنې په ځواب کې افکار له کومه
کېږي؟ دا ځواب ورکاوه چې افکار خنګه له جریان او تشکیل له تېرو،
تجربو څخه جوړېږي، او احساس هم یو پر بل پسې راځي، نو ځکه
نو موږ افکار یو له بل سره یو ځای او تولیږي. دا د اروا پوهنې
د تداعي د اصالت ښوونځی چې د انګلیسي اروا پوهنې یو زوړ ښوو
نځی دی، لنډه خلاصه وه چې وړاندې شوه.

د تداعي د اصالت لرغونی ښوونځی

ځینې اروايي يا نفسي پدیدې یا مسلې یو له بل سره داسې
اړیکې پیدا کوي چې د یوې حادثې پیدا کېدل په صحنه د وجدان
کې په چټکۍ سره هغه بله حادثه را یادوي دغې حادثې ته تداعي یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

همخواني وايي .

د دې ښوونځي اصلي ريښه د ومره لرغونې ده چې کولای شو هغه د ارسطو په کتاب کې چې د « حافظې » ترعنوان لاندې ليکل شوی ده پيدا کړو .

ارسطو د حافظې په هکله يوه اساسي موضوع ذکر کړې يده ، او ويلي يې دي چې هر وخت يوه موضوع انسان د بلې موضوع په فکر کې اچوي .

ارسطو د دې پوښتنې په ځواب کې چې الف فرد ب ته ور په يادکړي نو د الف او ب ترمنځ به رابطه څه شی وي؟ . وايي چې : دا رابطه به يا د شباهت . تضاد او يا د زماني د مجاورت له کبله پيداشوې او دې ته تداعي وايي . د بيلګې په توګه که يو څوک ووسي او د هغه په ليدو سره کوم بل شخص د ده په ياد شي نو له دې کبله به وويل چې هغه د واړه يا د ي سره ورته دي ، يا په کلي توګه يو له بل سره نږدې لري او يا دا چې هغوی موږ خوا سره يو ځای ليدلي دي . دې درې اړيکو ته د اصالت تداعي د ښوونځي انګليسي طرفدارانو « د تداعي قوانين » وايي . او کله هم دا درې اړيکي يې خلاصه کړې او د يوه قانون ترعنوان لاندې د « مجاورت قانون » نوم ورکړی دی .

د اصالت تداعي د ښوونځي يوه مخکښ چې توماس هابس نوميږي د ټولو افکارو ، اصل او منشأ « احساس » بولي . دا ځکه چې د ده په ګروهه د انسان په ذهن کې هيڅ مفهوم نه پيداکيږي خو په لومړي

سرکې د هغه یوه برخه یا ټول د حسي درېځو یا حسي دستګاه له خوا نه کسب یا حاصل شوي.

څوچې انسان یو شی ټوله یا یوه برخه یې ځوانه وي لیدلی یا احساس کړی د هغه شي تصور یا تجسم نه شي د رلودی، نو دا طبیعي خبره ده چې له ځوانۍ دا سې تجسم څخه پرته نه شو کولی له یو تجسم یا تصور څخه بل تجسم یا تصور ته ورسېږو. نو ځکه ټول خیالونه یا انځورګري په دانسان کې د حرکتونو یا جنبشونو حکم لري، او د هغو جریاناتو بقایاوې دي چې د انسان په احساس کې جوړ او ترکیب شوي دي. له احساس څخه وروسته بیا د حسي ادراک او بیا د ذهني تصوراتو په صورت دوام پیدا کړی دی او له منځه نه ځي.

هابس دا رولي مختلفو استعدادونو څخه یوازې دوه اصلي فعالیته منلي دي، یو د بیا په یاد راوړلو احساس او بل تداعي دی چې دا په خپله په یاد راوړلو حکومت کوي. که څه هم هابس په خپلو لیکنو کې د «تداعي» کلمه چې نورو لیکوالو وروسته پیشنهاد کړه، نه ده کارولې خو کله چې له خیال پردازۍ نه خبرې کوي وایي: دا فکار او تصویرونه چې د احساسونو اصلي پیوستون او پرله پسې والی تنظیم کړی دی. نو ویلای شو چې په واقعیت کې هغه د تداعي موضوع د محاورې له طریقه بیانوي. هابس بیا دا دواړه فعالیته په یوه فعالیت کې خلاصه کوي او د یوه «حرکت»[1] نوم پرې ږدي.

(1) Motion.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هابس په آند ه یو بهرنی څیز زموږ په حواسو، چې نن هغه څیز ته انګیزه[1] (د مثال په توګه نور امواج، د صوت ارتعاشات ...) توایي، تاثیر کوي. دا انګیزه د حسي دستګاه په مرسته د ارګانیزم داخل ته نقل کوي. څرنګه چې محرك یا انګیزه په خارج کې قطع هم شي. د بدن داخلي حرکت فوراً نه قطع کیږي بلکه د سکون له قانون سره سم په تدریجي توګه کمیږي، څو په پوره ډول له منځه ولاړ شي. په دې حساب اصلي جنبش هماغه احساس دی او وروسته پاتې جنبش تصویر او هغه اثر دی چې له هغه احساس څخه پاتې دی. په دې ترتیب څنګه چې د تصویرونو توالي له انګیزو څخه اوږ داو دوام مداره دی. نو همدغه موضوع د افکارو د روستی جریان منځته راوړی. په دې ترتیب سره هابس ټول اروایي مسایل، له فزیکي مفاهیمو او عباراتو په جامه لکه حرکت، د حرکاتو انتقال او سکون په اصل بیان کړیدي. اما وروسته هابس دې ته هم مجبور شو چې یو بل اضافي عامل هم د ارګانیزم په وجود کې ومني او هغه د ارګانیزم عکس العمل دی چې د انګیزې څخه وروسته د عضلاتي حرکتونو په واسطه څرګندیږي. خو د دې حرکت سمت یا لوری له باندې (خارج)، څخه نقل نه کوي، بلکه د ارګانیزم له داخل څخه سرچینه اخلي. دا عکس العمل یو حرکت دی چې ارګانیزم یوه جسم ته نږدې کوي او یا له یوه جسم څخه یې لرې کوي او د اجتناب سبب یې ګرځي. د بیلګې په ډول مینه د حرکت لومړۍ مرحله ده چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نږدې والي سبب ګرځي او په زړه بدوالی یا تنفر هم د حرکت ابتدایي مرحله ده چې دلرې والي یا اجتناب سبب کیږي . ځینې تمایلات زمینه، لکه د ډوډۍ اشتها ذاتي او فطري ده خو ځینې نور میلونه او مینې د اشیاوو د خواصو له درکه کسب کیږي .

د اصالت تداعي مخکښان

په اوه لسمه پیړۍ کې نامتو انګلیسي فیلسوف او روزونکی جان لاک[1] لومړی شخص وو چې د عقل معلومات فطریت او زده کړې د اروایي نړۍ ذهني ورزش[2] له طریقه رد کړه . د هغه په نظر لږ افراد یا ټولنې لیدل کیږي چې یو شانتې طبع ، سرشت یا مشترک فکر او عقیده ولري د هغه په عقیده انساني ذهن د زیږیدلو په وخت کې د سپینې لوحې[3] په ډول وي ، چې هیڅ ذاتي او فطري فکر په هغه کې نه وي تصویر یا رسم شوی . هر فکر او عقیده د تجربې او حواسو له طریقه پیدا کیږي چې د غه نوي فکري طرز د تجربه ګرایۍ[4] یا تجربي مسلک تر عنوان لاندې شهرت ومونده . دغه مسلک د افلاطون او دکارت «عقلي اصالت » یا خرد ګرایۍ[5] باندې مستقیماً حمله وکړه ځکه چې دغه دوو فیلسوفانو عقل د پوهې او معلوماتو سرچینه بلله . جان لاک زده کړه داسې ادراک باله چې د حسي تجربو له لارې لاس ته راځي . ځکه چې ذهن له ځینو نورو څخه جلا دی ، نو هغه چې درک کیږي یوازې د ځینو نورو تصوراتو[6] دی .

(1) Jan lock . (2) mental disicipline .
(3) tabula rasa . (4) empiricism . (5) rationalism . (6) Ideas.

لاک افکار د ذهن واحدونه او تداعي يې د افکارو د پيوستون عامل باله. د هغه په عقيده افکار به يا ساده وي يا مرکب. د افکارو ترکيب يې له بل سره د ذهن يو فعاليت دی. چې په «اروايي کيميا» هم يادېږي او وروسته د اروايي پيدايښت[1] د نظريې سبب وګرځيد.

د دې لپاره چې اروايي تداعي منځته راشي نوجان لاک په يو ډول داخلي حواسو هم عقيده درلوده، نو کله چې ذهن به حسي تاثرات پيدا کېدل دا تاثرات به په مبهم ډول يو پر بل پراته وو. خو ذهني دستګاه سربېره پردې چې د حسي تاثراتو د منلو توان درلود، دا توان يې هم درلود چې هغه وپېژني، اندازه يې کړي او تعميم ورکړي. يعنې کولای شي چې د مجاورت، مشابهت يا ورته والي او تضاد له طريقه افکار او ذهني تصورات يو له بل سره پيوند کړي.

د لاک افکار او اثار د دې سبب شول چې ښوونه او روزنه د اروايي ورزش يا ذهني دسپلين څخه، د عادت پيدا کېدلو طريقې ته تغير ومومي.

د لاک افکارو، اروا پېژندونکو ته نوې لار پرانستله او د دې سبب شو چې له وراثت څخه محيط ته پاملرنه وکړي. د ښوونې او روزنې په لحاظ د لاک د نظريې مفهوم دا دی چې په مدرسه کې ښوونکي د کوچنيانو د اروا معماران او جوړونکي دي. اصلي دنده يې د پوه ګرامونو جوړول او اجرا ده. خو په دنده کې ښوونکي ښه عادتونه پيدا کړي.

---

(1) apperception.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زده کړې محسوسات د دې پرځای چې ذهني روزنې ته پاملرنه وکړي باید د حواسو روزنې ته پام وګرځوي.

د جان لاک دا نوي نظرونه د زده کړې په منطق کې د عطف ټکی و. تر اوه لسمې پېړۍ پورې د ښوونکو او مربیانو کار دا وو چې د زده کړې بخوانۍ نظریې تعبیر او تفسیر کړي، یعنې اروایي ورزش او د سپلین به یې بیانا وه. دا نظریات د لاک د نظریاتو سره سره د اولسمې پېړۍ تر پایه پورې دوام درلوده

د اصالت تداعي د روزنې

ښوونځی

د هربارت د پیدایښت نظریه:

هربارت[1] د سپینې لوحې د نظر سره د تړاو په خاطر چې د جان لاک له خوا طرحه شوې وه، د نوې عملي اروا پوهنې بنیا د کېښود. د دغه نظر د زده کړې په هکله له دې ځایه سرچینه اخلي چې هغه عملاً د ښوونې او روزنې په کار بوخت و، نو ځکه په اروا پوهنه کې یې په زړه پورې نظریې وړاندې کړې. او په خپل وخت یې د زده کړې نظام یا سیستم کې پراخ انعکاس و موند. هربارت ډېره مینه او علاقه درلوده چې انساني علومو اصول، د فزیک او بیولوژۍ پر اساس بنا کړي. هربارت

(1) Johan Friedrich Herbart.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارواپوهنې ته د «ذهني کيميا»[1] په سترگه کتل. نوله دې امله د ارواپوهنې نقش يې د افکارو په اختلاط او ترکيب يا اروايي حالتونو کې[2] مطالعه وټيه. ده په لکه يې کيميا دان غوندې د ارواپوهنې څېړنه د افکارو او ذهني تصوراتو، د ترکيب، تحليل او تجزيې پر اساس بنا کړله.

د هربارت د ارواپوهنې طرفداران د اروايي حالتونو ارواپوهنې يې اصيل او مسلم حقيقت پېژني چې په مستقيم ډول له محسوساتو څخه لاس ته راځي او په درې ډولونو څرگندېږي:

۱- حسي تاثرات. ۲- ذهني صورتونه او ۳- عاطفي عوامل خوشالي او خواشيني[3].

اروايي حالتونه، د اروايي فعاليتونو پيل يې بنسټ عناصر دي، چې سره ترکيب شي نو ادراکي ذخيره يا د پيدايښت خزانه[4] جوړوي او د فرد فکري مايه په هر زمان کې منځته راوړي. هر احساس او فکر هغه وخت دركك يا پيدايښت موقع چې ادراکي خزانې ته جذب شي. د هربارت په عقيده ذهن د اروايي حالتونو ټولگه ده. په واقعيت کې د نويو اروايي حالتونو د پرواني يا جذب په تيرو اروايي حالتونو، د اروايي عمليې يا زده کړې د ايجاد سبب گرځي.

د هغه په عقيده ذهن لکه د يخ ټوټه چې په اوبو کې لامبو وهي او يوه

---

(1) mental chemistry. (2) mental states

(3) Pleasure pain (4) apperceptive mass.

برخه یې په اوبو کې پټه وي. د شعور یا وجدان په لاندې برخه کې ځای لري. هغه خاطرې چې په دې برخه کې ټولې شوې دي، نوې تجربې تعبیر او تفسیر وي. هر نوی احساس هم له پخوا نه تجربې څخه په کلي توګه بې مفهومه وي.

هربارت، ذهن په ښکاره یا روښانه شعور، تحت الشعور او د شعور د سرحد، تر عنوانونو لاندې په دریو برخو ویشي. هره خاطره یا تاثیر چې روښانه شعور (وجدان) ته لاره مومي. نو هر وخت خپل ځای بدلوي. په هره شیبه کې امکان لري څو خاطرې یا خیالونه د شعور روښانه برخه ونیسي یا اشغال کړي.

یوه د دغو خاطراتو څخه امکان لري په مرکز د پاملرنې کې واقع شي ځینې د روښانه شعور په آستانه کې وي او زیاتې باسي چې روښانه شعور ته داخل شي. د ذهن په لاندې برخه یا تحت الشعور کې د فرد د تیرې زماني ادراکي فعالیتونه ټول شوي وي. هر یو د دغو افکارو یا تصوراتو څخه په مناسب وخت کې، روښانه شعور ته راګرځي هر وخت چې یو فکر یا خاطره په پرله پسې ډول روښانه شعور وجدان کې داخل شي نو بیا وروسته په ښه او اسانه صورت سره په یاد راوړل کیږي. هربارت د دې تجربې له کبله، د تکرار (تمرین)، په اصل یوه شی او د تداعي اساس یې داسې ول معرفي کړ، چې هر وخت که څو خیالونه او یا څیزونه یو له بل سره داسې اړیکې پیدا کړي چې وکولای شي لیږدونې افکار او تصورات په روښانه شعور یا وجدان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې منځته را وړي، دې پدېدې ته تداعي وايي .

د پېداېښت د نظريې څخه ګټه په تدريس کې :

د هربارت په عقيده د زده کړې لپاره درې مرحلې موجودې دي:

۱ ـ حسي مرحله ۲ ـ حفظي مرحله چې د تصوراتو بيا جوړونه هم په هغه کې شامله ده . ۳ ـ ادراکي مرحله .

فرد هغه وخت ادراکي مرحلې ته رسيږي چې وکړای شي د پوهنيز ذهني تصوراتو په منځ کې ګډ صفتونه پيدا او يو د بل تر منځه توپير او کلي حکم او تعميم سرته ورسوي .

د هربارت د پيداېښت د نظريې پراساس، صحيح او سم عمل د صحيح او سم طرز تفکر څخه پيدا کيږي . په دې کې شک نه شته چې د ميل او ارادې ريښه هم په تفکر کې شامله ده .

د هربارت د پلمپانو له نظره د تدريس مهارت دا دی چې ښوونکی بايد هغه افکار او تصورات چې غواړي زده کوونکي يې زده کړي ، بايد د هغوی د پاملرنې وړ وګرځوي . ښوونکی په ماشومانو کې د نويو تصوراتو د ايجاد لپاره چې د پخوانيو تجربو سره يې سمون او ساز ګاري ولري د کتنې (مشاهدې) له طريقه کولای شي د هغو لپاره داسې فکري حلقه[1] ايجاد کړي چې د ودې او روزنې لپاره يې مرسته وکړي شي . د ښوونکي موخه بايد دا وي چې نوې فکري حلقه د پخوانيو فکري حلقو سره سمون ولري .

---

[1] circle of thought.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زده کړې مرحلې د هربارت له نظره:

هربارت او د هغه پلویان په دې عقیده دي چې په زده کړه کې منظمې او یو د بل سره اړونده مرحلې وجود لري، چې یو بریالی ښوونکی باید هغه وپیژني او کار ورڅخه واخلي. تدریس هغه وخت بریالی او ګټور وي چې دا مرحلې په ځیر سره رعایت شي هغه مرحلې دا دي:

۱- تیاری وچمتووالی، ۲- د مطالبو وړاندیز. ۳- مقایسه. ۴- تعمیم ۵- په کاراچول:

۱- تیاری: د دې لپاره چې په درس پورې تړلي افکار او تصورات د زده کوونکي په ښکاره او روښانه شعور یا وجدان کې ایجاد شي، ښوونکی باید د تیرو زده کړو په تکرارولو سره شاګردان د نویو مطالبو د اخستلو لپاره چمتو کړي. د بیلګې په توګه د لامبو وهونکو ځینو نویو او د لامبو د قانون لپاره په کار دي چې لومړی د لامبو وهونکي لحساپهو لکه بالون، د اوبو پرقانون، لرګي، کښتۍ او داسې نورو شیانو یادونه وشي.

۲- د مطالبو وړاندیز: ښوونکی نوي مطالب او موضوعات د لامبو وهونکو احساس په شکله د تجسم او ښودلو په طریقه وړاندې کوي. د بیلګې په توګه، ممکنه ده زده کوونکو ته وښودل شي چې څنګه غوړي د اوبو په مخ او یا فولادي ګلوله د سیماب په مخ لامبو وهي.

۳- پرتله او تجربه: کله چې ښوونکی دوه لومړۍ مرحلې په ښه صورت سرته ورسولې وي نو زده کوونکي وویني چې د نویو او زړو مطالبو ترمنځ شبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هتونه وجود لري . له دې کبله ځواني او اوسني مطالب په ښکاره او روښانه شعور کې یو له بل سره اړیکې پیدا کوي . د تېرو او طبیعي ورته والي له کبله یو له بل سره پېښې نه پیدا کوي .

۴ ـ تعمیم : په دې مرحله کې زده کوونکي زیان باسي چې د دوه ډوله مطالبو ترمنځ ګډ لاملونه د یو کلي حکم او اصل په صورت بیان کړي .

۵ ـ په دې ځای کې هغه اصل چې نوی زده شوی د ډېرو مطالبو د توضیح لپاره چې په لاسبو وهلو مربوط دي ، کارول کېږي ـ د اکار د مسئلو د حل له طریقه سرته رسیدلی شي ـ ښوونکی ممکنه ده له زده کوونکو وپوښتي ، چې کښتۍ له فولادو څخه جوړه ده ، نو ولې په اوبو کې نه ډوبېږي . یا دا چې د مسئلې په توګه له زده کوونکو څخه وغواړي چې آیا یو خاص شی په معین مقدار کې لاسبو وهلی شي او که نه ؟

د هربارت پلویان زیان باسي چې نوموړې مرحلې د تدریس د کلي طریقې په عنوان وکاروي .

په واقعیت کې هربارت باید د علمي او تربیتي اروا پېژندنې بنسټ ایښودونکی او مخکښ وپېژندل شي .

د هربارت طریقه په لومړي سر کې د ورنټ[1] له خوا په المان کې او د تیچنر[2] له خوا په امریکا کې تعقیب شوه او د جوړښت ، ساختارګرایي ښوونځی[3] او حواسي د باطني یا نفسي طریقې[4] د راڅرګندولو او منځته راتلو

(1) wundt.w. (2) Titchener.E.B

(3) Structuralism (4) introspection.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موجبات یې برابر کړل.

د پورته بیان څخه څرګندېږي چې هېڅ بارت له یوې خوا د علم او معرفت سرچینه او منبع له بدن څخه د باندې بولي او د ذهني تداعي له کبله د زده کړې ونکي پوهه او معلومات پېژني، نو باید څخه د علمي تداعي ګرایانو څخه ځکه نو وګڼل شي او له بلې خوا د څخه نه وې او لارښوونې د علمي تجربو په پراختیا او د ذهني محتوا د تحلیل او ترکیب په جنبشونو او فعالیتونو تمامې شوې، نو کولای شو چې څخه د ساختګرایانو په قطار کې وشمېرو.

دابینګهوس د تداعي نظریه:

معروف الماني ارواپېژندونکی ابینګهوس[1] په ۱۸۸۵ کال کې د خپلو څېړنو له کبله نه یوازې د زده کړې په مسئلې کې مرسته وکړه، بلکه په زړه پورې اطلاعات او معلومات یې د هېرېدو[2] په عملیه کې هم په لاس راوړل. دا لومړی شخص و چې د حافظې د پېژندلو لپاره یې کتاب ولیکه، او د ارواپوهنې د اصالت تداعي د ښوونځي لپاره یې نوی دوره پرانستله دې کتاب د تجربتي جنبې شربېره د تداعي د تشکیل او زده کړې عملیې هم تر څېړنې لاندې ونیولې. نو په دې خاطر هم نوی و.

دا رښتیا ده چې د لرغوني اصالت تداعي د ښوونځي پلویانو د تداعي سره سروکار درلود. خو هغوی د تداعي د تاثیر موضوع ته ډېره پاملرنه نه کوله، او دا یې نه غوښتل چې د تداعي د تشکیل په هکله څېړنه

(1) Ebbinghaus. H. 2- Extinction.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي. اما د نوي اصالت تداعي د ښوونځي پلویان لومړی تر هر څه دې ته پاملرنه کوي چې د تداعي عملیه څنګه تشکیلیږي او بیا د تداعي ثبات او مقاومت د یو یاد راوړلو له طریقه ان مایښت کوي. د پورته افادې مانا دا ده چې د اصالت تداعي لرغوني پلویان به د تداعي د پایلو او اغیزو له مخې څرګندول چې د قضیې علل وپېژني، خو د اصالت تداعي نوي پلویان به د ښکاره لاملونو له مخې څرګندول چې د قضیې اغیزې او پایلې تر څېړنې لاندې ونیسي. ښکاره ده چې وروستۍ یا نوې طریقه بشپړه او باوري طریقه ده، یانې لرغوني ارواپېژندونکي به د معلول څخه علت ته، خو نوي ارواپېژندونکي له علت څخه معلول ته ځي.

د ابینګهوس تجربې طریقې څرګنده کړه چې هر څوک څو ډوله حافظه لري لکه د اشکالو لپاره حافظه، د اعدادو لپاره، د نومونو لپاره حافظه سمعي یا بصري حافظه او نور...

په بله وینا د هرچا حافظه څو اړخه لري چې د قوت یا ناتوانۍ له پلوه یو له بل سره متفاوت وي. اوس نو په کار دی چې د هرچا د حافظې د څرګندولو لپاره نمونې د څو ډوله ازمېښتونو لاندې ونیول شي. د بېلګې په ډول د زده کړې یا سمعي حافظې لپاره کولای شو چې پنځلس یا شل مانالرونکي یا بې مانا اصطلاحګانې وټاکل شي او هرې اصطلاح ته دوه ثانیې وخت ورکړل کیږي، بیا د وروستي اصطلاح له لوستلو څخه لس ثانیې وروسته له زده کوونکو څخه وپوښتل شي چې هغه اصطلاحګانې یې چې په حافظه کې پاتې دي، له یاده ووایي. د دې ازموینې پایله

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید د هغو عبدولونو چې د دوی د څو سوو همزولو زده کړه کړي وه د ان
مرینې د پایلې څخه په لاس راغلي او معیاري شوي دي، مقایسه او بیا تله
شي څو په دې پوه شي چې د دغې موضوع د ښې یا بدې حافظې په شکله قضاوت
یا حکم صادر شي. په دې ازمرینه کې دا لاندې شل اصطلاحګانې
کارول شوې دي:

ستن، یوه، خولۍ، کړکۍ، اوبه، پښه وسکی، بجلی، نقشه، ونه
عکس، کتاب، پیشو، چاقو، تناب، کور، جرابې، کاغذ، غر، بیړۍ
او کیف.

ابینګهوس په خپلو تجربو کې ولیدل چې د یو کرت قرائت کولو څخه وروسته یادونې یې جوړې د دغو اصطلاحګانو کښې اې شي چې زده شي، په دې برخه کې کومه ځانګړې عملیه چې په عینې دول تعقیب شي نشته. دا عملیه تر هغه وخته تکرارېږي څو زده کوونکی وکولای شي د ۷۵ په سلو او سل په سلو تر منځه د اصطلاحاتو په زده کولو کې مهارت پیدا کړي.

ابینګهوس او د هغه پلویانو د دې قانون او داسې نورو ورته قانونو څخه په استفادې سره یو کمي قانون رامنځته کړ او په وسیله یې د کړې منحني، چې نن هغه ته پیژنلي، رسم کړ.

د „هیرولو منحنی" په رسم سره دوی وکړای شو چې د دې کمي قانون ابتکار او مرغوبیت ډیر کړي.

د ابینګهوس له زمانې راهیسې د زده کړې په مطالعه او څېړنه کې د عیني طریقې څخه کار اخستل کیږي او د دې وروسته په زړه پورې روښونو او طریقو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندېزونه هم شوېدي. د دې اړوا پېژندونکي په عقیده نښو کولای چې د تداعي موضوع ليانزې د مجاورت له طریقه توجیه کړو، ځکه چې مجاورت اساساً يو مساعد موقعیت دی، کوم قدرت یا قوه نه ده. مغه څرنګ چې د زده کړې په حالت کې دی. تر ډېره حده د روابطو او تناسب په نظر کې نیولو سره، د کلماتو د تلفیق او ترکیب څخه ګټه اخیستنه او استفاده کوي.

د ابینګهوس د تحقیق او څېړنې اصلي موخه دا وه چې روښانه کړي چې آیا د «هېرېدلو» موضوع یوه تدریجي عملیه ده؟
د دې هدف لپاره د زده کړې یوه معینه برخه د زده کولو له وخت څخه بیا د بېرته وړ کولو تر وخته یعني یو زماني واټن، د متحول یا متغیر شرط په عنوان انتخابېده، بیا د دغه شرط تغیر او ارتباط د زده کړې په هکله ازمایښت کېده، پایلو وښوده کله چې موضوع ژر زده شوه وروسته ژر له یاده وتله بیا وروسته سرعت د هېرېدو ورو ورو لږېږي.
په بله تجربه کې د زده کړې ژوروالي یا سطحي والی، د متحول شرط په عنوان انتخاب شو وروسته د ځو کرته ازمایښتونو څخه څرګنده شوه چې که هرڅومره د یوې موضوع د زده کړې لپاره ډېر زیار واېستل شي پایله یا موخه یې دا وي چې ژر نه هېرېږي.
په یوه بله تجربه کې ابینګهوس، ازمېدونکي ته وایي چې د یوې موضوع د زده کولو څخه وروسته سم دم ویده شي او بل هغه ډول اړوایي فعالیت باید ونه کړي. نتایجو وښوده چې په داسې حالاتو کې د هېرېدو چټکتیا «سرعت»، د هغه حالت په پرتله چې ازمېدونکي

وینې پاتې شي ډیر لږ وي .

د شپیتو کلونو په وروستیو کې ارواپوهانو د تجربې، د هیرېدو
د ماهیت پوهېدو لپاره په متفاوتو شرایطو کې بیا بیا تکرار کړل .

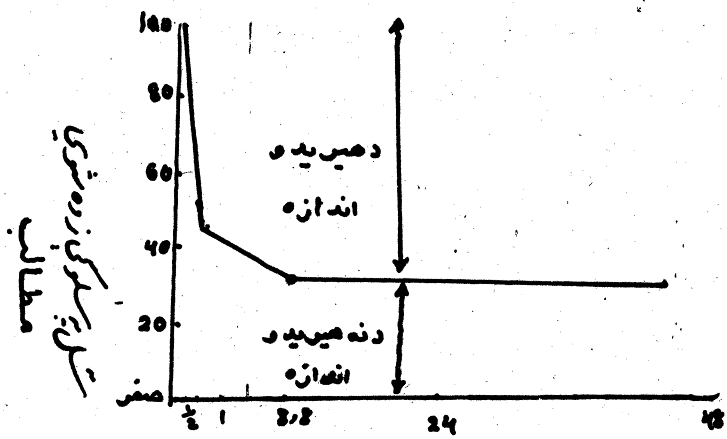

د ګړیو شمیر د زده کړې څخه وروسته

د ابینګهوس معروفه منحني (۱۹۱۳) د یاد ساتلو او هیرېدو
په شکله د امنحني د یاد ساتلو او هیرېدو د اړیکې مثال دی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصالت تداعي نظري

بنسټونه

د پاولوف[1]، تارنډایک او نورو ارواپېژندونکو تجربو او ازمايښتونو ښودلې ده چې د پاولوف د تقويت فرضيه او د تارنډايک د «پاداش» فرضيه يوه ده او دواړه د تداعي د اثبات لپاره مشترک عوامل لري. تارنډايک په هر بارت عبندي خپلې څېړنې د تداعي په رڼا کې د ذهني تصوراتو پر اساس بنا کړې او بيا د خپلو څېړنو کې يې فيزيولوژيکې او ارواپوهنې ته ځانګړې پاملرنه وکړه. تارنډايک عقيده درلوده چې مشهود سلوک د داخلي محرکاتو معلول دی. يعنې د داخلي محرکاتو اثر د باندينيو محرکاتو په پرتله ډېر دی. يانې داخلي محرکات د تمايل يا سايق سبب ګرځي او ژوندي موجود فعاليت ته هڅوي. خو په زده کړه کې په کلي توګه دواړه داخلي او بهرني عوامل داخل دي. او زده کړه داسې عمليه ده چې دا دواړه سره پيوندوي. پارسا (۱۳۷۲: ۶۹)

تارنډايک: تارنډايک ۱۸۹۸ کې د خپلو څېړنو پايلې د حيواناتو د ذکاوت او سلوک په هکله له تکويني لحاظه، په يوه کتاب کې د «حيواناتو ذکاوت»[3] تر عنوان لاندې نشر ته وسپارل. هغه د حيواناتو د زده کړې د مختلفو مرحلو د څېړلو لپاره له مختلفو وسايلو لکه پېچلې لارې[4] يا معما امېزه جعبې[5] او داسې

(1) Ivan.p.pavlov . (2) Edward Lee thorandike.

(3) Animal intelligence (4)- problem boxes
(5) puzzle ...

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوروڅخه کار اخستل. تارندایک به هغه ژوي چې ازمایښتونو، وږي کړل او بیا به یې په هغې پېچلو لارو کې چې د وتو لارو یې به تړلې وو او پرانزې یې لار به د خوراړه رسیدو ته خلاصه وه، خوشې ((پیله)) کړه، وږی حیوان به کله چې هغه صحیح لار خوړو ته ورورسته د زیات ایستلو پیدا کړه، تشویقیده. د دې تجربې په جریان کې، حیوان ازاد پرېښودل کېده چې څو څو حیلو او طرحو سره کار پیل کړي، څو د هغه سلوک او فعالیت به یې څارنه او هغه وخت یې چې د خپل لوبې بریالیتوب له پاره لګولی وتیید اوه، بیا به یې هم هغه ژوی په پرله پسې ډول ازمایښت کاوه او په منظم ډول یې د هغه سلوکي تغیرات او زماني کموالی، غذا رسیدو ته چې د حیوان د زده کړې او مهارت له کبله پیدا کېده ثبتاوه. په پای کې د دې اطلاعاتو په بنا یانې د ژوي پرمختګ، د ستونزې په حل کې، د ((زده کړې منحني)) ترسیم کړه او د حیوان د زده کړې او د عمل د څرنګوالي مدارک او شواهد یې په لاس راوړل.

تارندایک د دې تجربو څخه دې نتیجې ته ورسیده چې حیوان نه په تجربو کې ځینې حرکات او کړنې د سمو یا بدو پایلو پر اساس ((حذف)) یا ((انتخاب)) وي او بیا هغه د ((اثر قانون))(1) یا زده کړې په صورت داسې شرحه کوي: ((هر عمل چې په پوره توګه کلي موقعیت کې د رضایت او خوښې سبب شي، هغه عمل د هغه موقعیت سره، تر هغه وروسته تداعي کیږي. یانې هر وخت چې

---

(1) The law of effect.

هغه عمل بیا منځته راشي ، دغه احتمال لري هماغه عمل چې تېر کرت انجام شوی او ، بیا تکرار شي ، برخلاف د دې که یو عمل په یوه ناکامي موقعیت کې ، سبب د ناراحتي شي . په تدریج سره هغه عمل د هغه موقعیت څخه انتزاع پیدا کوي یا نې که بیا هغه موقعیت منځته راشي ، دغه لږ احتمال لري چې هماغه عمل مجدد د اُصورت ونیسي ،، .

بل قانون چې د دې قانون ضمیمه ده ، د مشق او تمرین قانون یا د استعمال او عدم استعمال قانون دی . د دې قانون له کبله «هر ځواب چې یوه موقعیت ته ورکول شي ، هغه موقعیت سره تداعي کیږي» هرڅومره چې دغه ځواب ، هغه موقعیت ته ډېر او د تعداد په حساب ، ورکړل شي ، په هماغه اندازه تداعي ممکنه ده کلکه او مستحکمه وي او هرڅومره چې د نوموړي ځواب استعمال لږ وي ، تداعي ضعیفه کیږي . دا د مشق او تمرین قانون ، هماغه لرغوني قانون ، د تداعي ده چې د افکارو د ارتباط او تړاو په ځای د موقعیتونو ترمنځ په تړاو یا نې په انګیزه - ځواب اطلاق شوی دی . اما د ثورویو د زده کړې څېړنې په وضاحت سره ښکاره کوي . چې د تمرین قانون د زده کړې ټولې ستونزې نه حل کوي .

تارانډایک تقریباً ۳۰ کاله د زده کړې په هکله مسلسلې څېړنې او ازمایښتونه سرته ورسول ، وروسته تر هغه یې انسان ترڅېړنې او مطالعې لاندې ونیو . په دې ازمایښت کې لوړ نو زده کوونکي دې معما آمیزه جعبو سره کار نه درلود خو ان مرینې ورکول کیدې چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مختلفو ځوابونو امکان یې موجود وو . که پو ښتنه له بریالیتوب سره ترلې وه نو ازموینکي ته به د تشویق په توګه ویل کیده «صحیح ده» او که ځواب ناسم وو نو د توبیخ په توګه به ورته ویل کیده «غلط دی» پای په دې ازمایښت کې هم تشویق او توبیخ موجود و . د دې ازموینو پایلو وښودله چې د تشویق تاثیر په ځوابونو ډیر مثبت و . تارندایک د دې پایلو په اساس ، داثر پر قانون تجدید نظر وکړ او تشویق ته د توبیخ په پرتله ډیر اهمیت قایل شو . د تارندایک په آند د توبیخ حقیقي اثر دا نه دی چې ځواب له موقعیت څخه جلا کړي ، بلکه حقیقي اثر یې دا دی چې زده کوونکی دې ته وهڅوي چې بل ځواب وازمايي او صحیح ځواب پیدا کړي . خو د تحسین او تشویق مستحق وګرځي او په دې توګه هغه صحیح ځواب په مثبته توګه د هغه له موقعیت سره تداعي شي . په واقعیت کې د سم ځواب پیدا کیدل ، په اتفاقي ډول بڼه لري . په ځیلو غلط او ناسم ځوابونه حذفیږي .

تارندایک په خپلو مطالعاتو او څیړنو کې ، د تداعي د فرضیې څخه ګټه پورته کړه او یا هغسې چې د ده ځلینه وه وايي «داړیکه او مناسبت»[1] فرضیې پلوی و . تارندایک په دې عقیده و چې ترلې تداعي ګانې د انګیزې ـ ځواب اړیکې یا رابطه لري . د دې لپاره چې د ده ذهني تاثراتو او یا د وه فکرونو ترمنځ ، تداعي ټینګه شي ټیوازې مجاورت کافي نه دی مګر دا چې د ځواب په کیدو تمام شي .

(1) Connection .

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان د ځینو ژوندیو پولرلو سره د حیواناتو په پرتله، پراخه اړیکې او ارتباطي سیستمونه پیدا کولای شي. د انسان روحي لوړتیا د حیوان په پرتله په همدې ټکي کې نغښتې دی. په همدې خاطر د انسان ذهن[۱] داسې تعریفوي: «ذهن یو ارتباط ورکوونکې دستګاه ده چې د انسان فکري، عاطفي او عملي ځوابونه د مغزو موقعیتونو سره چې مخ کیږي، مطابقت ورکوي».

د پاولوف شرطي ځوابونه:

ایوان پطرویچ پاولوف نامتو روسي بیالوژست یو له هغو لومړنیو کسانو څخه دی چې تداعي معاني یا فکري تړاو ته یې په خپلو علمي آزمایښتونو کې تحقق ورکړ. ده د خپل کار لومړی دولس کاله په خپل لابراتوار کې د هضمي غدو، عصبي سازمان او رفلکسونو په مطالعه او څېړنه کې تیر کړل. د ده همدا په زړه پورې او ابتکاري تجربې، د دې سبب شول چې په ۱۹۰۴ کال کې د نوبل د جایزې په اخستلو بریالی شي. په ۱۹۰۲ کې د خپلو تجربو په سر ته رسولو کې داسې موضوع سره مخامخ شو چې وروسته له یو کاله ورڅخه ئې د څیړنو اصول او روش ته بالکل بدلون ورکړ. پاولوف د سپي د لاړو د رفلکسونو د مطالعې لپاره یو اسباب جوړ کړی و چې د هغه په واسطه کیدای شو د حیوان لاړې چې د خولې د انګیزې څخه وروسته په خوړکي د ځواب تر عنوان لاندې تولیدیږي، اندازه کړي.

(۱) Mind.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاولوف په دې ازمايښت کې وليدل چې په سپي کې د لاړو ترشح بېځا تر دې چې خواړه ورته ورسيږي، عملاً پيل کيږي. په دې ډول چې: يې ازيې د خوړو د ظرف ليدل، يا تر دې کېدل د هغه شخص چې سپي ته خواړه ورکوي، يا د راوړونکي د پښو اواز په مجاوره کوټه د دې سبب ګرځي چې د سپي لاړې جارې شي.

اوس نو که د خوړو موجوديت د سپي په خوله کې پوره طبيعي انګيزه د سپي د لاړو د ترشح لپاره وي، د خوړو د لوښي ليدل يا د پښو اواز د دې رفلکس لپاره طبيعي انګيزه نه شي حسابيدی د هغه ضرګونه يا د لاړو د ترشح ځواب چې سپي د خوړو د لوښي او يا د پښو له اواز څخه وروسته ښکاره کړی د قاعدې له مخې سپي وروسته له پرله پسې او اوږدو تجربو څخه کسب کړی وي. په تږګه د خوړو د لوښي او يا د پښو اواز د سپي لپاره يوه علامه[1] نښه يا جنبه لري، چې خواړه ورته راځي.

پاولوف ښودله چې د داسې علايمو او نښو موجوديت په هر موقعيت کې د حيوان په تطابق کې کارنده رول لوبوي.

په لومړي سر کې پاولوف د هغه د لاړو ځواب ته د علامې څخه وروسته د اروايي ترشح[2] نوم ورکړ. خو پاولوف د سپي د لاړو اروايي ترشح د فرضيا ترڅنګه د هغه فزيولوژيکي فرضيانو پرې

---

(1) Signal. (2) Psychic sicretion.

مینه ورلوده، نو د پورته اصطلاح څخه یې لاس واخست او په ځای یې د شرطي رفلکس[1] اصطلاح وړاندې کړه او علامت یا نښې ته یې شرطي انګیزه[2] وویله. ښکاره ده چې رفلکس یا شرطي انعکاس بې زده‌کړې ځواب او خوړو ته غیر شرطي انګیزه ده چې هغې ته تقویت[3] هم وایي.

د تقویت د قانون کشفول ستر خدمت دی چې نوې اروا پېژندنې د اصالت تداعي سنجونې ته کړې ده. بېد دې قانون ساحه او د عمل میدان په واقعیت کې ډېر لوی دی او هدف یې بیانوي د شرطي ځوابونو د غبرګون ټینګول نه دي. ممکنه ده د زده‌کړې په ټولو ډولو کې اغېزمن او صادق وي.

چارلز ادوارډ سپرمن[4] انګلیسي اروا پوه (۱۸۶۳-۱۹۴۵) د ذکاوت مکمله اروا پوهنه د درک او انتباط او همداسې د څو لاملونو د پېښو ستړو او مناسباتو پر اساس بنا کړه. خو هغه چې دا اروا پېژندنې د دغه سیستم د تداعي د سنجونې په سترګه ونه کتل او لا انتقاد به یې کاوه چې د تداعي د سنجونې پلویان په خپله فرضیه کې په عجیبه ډول خام دي. ځکه هغوی په داسې افکارو او مرضیاتو کې تکیه د ذکاوت پیداکېدل، د نوي معرفت کشفول او د نوې مسئلې حل یوې خوا ته پرېږدي او عملاً بیانوي له حافظې سره سر وکار لري.

---

(1) conditioned Reflex. (2) conditioned stimulus.

(3) Reinforcement (4) Charles Edward .S.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دګشتالت د ارواپوهنې پلویان هم د تداعي د سېورنې پر پلویانو داسې انتقادونه لري. او وېلای شو چې دګشتالت د ارواپوهنې غټه خدمت د اصالت تداعي سپورنې لپاره همدا دی چې د دوی دغه خلای ډکوي. په هر صورت د تجربتي تداعي ارواپوهنه ګڼه د دې سپورنې د فعالیت په ساحه کې ستر خدمت ته سرته رسولي دي. د بېلګې په توګه د مساعدو یا نامساعدو شرایطو پېداکول د حافظې په مکله د زده کړې او هېرېدنې د منحني ګانو ترسیم، څېړنه د متقابلو تاثیراتو په مکله په تداعي کې د زده شویو څوابونو «غبرګونونه»، انتقال له یو عمل یا موقعیت څخه بل عمل یا موقعیت ته، او داسې نور.

هیلګارد(۱)، رابنسون(۲) ووډورت(۳) او همداسې نور ښمېر داصالت سلوک پلویان د اصالت تداعي جز حسابېدای شي. ولې ټول تداعیان په هیڅ صورت سره د اصالت سلوک پلویان نشي کېدای. د تداعي سپورنې د زده کړې او په یاد ساتلو فرضیه ده، خو د اصالت سلوک سپورنې کاملاً ځانګړې بحث او تعریف لري چې وروسته به شرحه شي.

---

(1) Helgard Ernest .R.

(2) Robinson. E.S.

(3) wood worth.

څلورم څپرکی

د شعور جوړونکی ښوونځی (1)

ویلهیلم وونت (2) الماني په ۱۸۷۹ کال کې او واړیتو هڅه د مستقل علم په توګه وپیژانده او خپل لابراتوار یې چې او جوړونکی ښوونځی یې په ارواپوهنه کې عملاً رامنځته کړ. د لومړي ځل لپاره یې د احساس او خیال په انمایښت او څېړنه لاس پورې کړ. وونت په ۱۸۹۲ کې ویلې دي: « د ارواپوهنې کار، څېړنه او پلټنه د هغه شي په باره کې ده چې موږ هغه ته باطني او نفسي تجربه وایو. د باطني او نفسي تجربې څخه مقصد هماغه حس، فکر، جریان، اراده او تصمیم دی چې د خارجي تجربې په مقابل کې قرار لري. د خارجي تجربې مطالعه او څېړنه د طبیعي علومو موضوع ده»

وونت د ارواپوهنې کاله وروسته د خپل کار عنوان بدل او د لوړنۍ « باطني او نفسي تجربې » پر ځای یې د « مستقیمې بلاواسطه تجربې » نوم ورکړ. په دې ترتیب د هغه د ارواپوهنې په تعریف کې د انسان ټولې هغه تجربې چې په مستقیمه توګه د ارواپوهنې په برخه کې شاملېږي، داځکه نفسي چې موږ پر څېړو باطني افکارو، احساساتو خبر یو، هماغسې په خارجي شیانو هم بې واسطې او خبر یو.

---

(1) Structuralisme

(2) wilhelm wundt.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وونت په لومړي مرحله کې د نفس، درک ته آګاهي یا شعور[1] وایه او د بهرنۍ نړۍ درک یې د طبیعي علومو موضوع ګڼله. بیا وروسته وونت د نورو پوهانو په اتفاق سره، د خارجي نړۍ درک ته «اګاهي» او د نفسانیاتو درک ته «خود اګاهي» او د واړو مجموعې ته «شعور» وویل. اوس نو شعور، په انسان کې د انعکاس عالي شکل دی، چې د انسان د معرفت سبب نسبت جهان او چاپېریال ته ګرځي او په همدې توګه د انسان هدفمنده سلوک اداره کوي.

انعکاس د اجسامو یا مادي سیستمونو هغه استعداد دی چې د هغو اجسامو یا مادي سیستمونو چې ورسره مقابل کیږي، مادي خصوصیتونه تبدیلوي او په شکل یې څرګندوي. هغه بل شکل معنوي د تصوراتو، مفاهیمو، احکامو او انتزاعي استنتاجونو په شکل افاده کیږي. انعکاس د مادې عمومي خاصیت دی او د مادې د تکامل سره سم، د انعکاس خاصیت یې هم، کیفي تکامل پیدا کوي. انعکاس کیدای شي ډیر ساده لکه د آیینې غوندې انعکاس وي. کیدای شي د کشش یا تروپیزم[2] په شکل وي لکه د نباتاتو کشش د نور خواته یا د رفلکس[3] په شکل څرګند شي، لکه د اورګانیزم غیر ارادي عکس العمل د خارجي اغیزې په مقابل کې او یا د غریزې[4] په شکل چې یې د مل، ناخودآګاه او ابتدایي څرګندونې شمیرل کیږي.

---

(1) Consciousness. (2) Tropism.
(3) Reflex (4) Instinct.

اویا په دې عالي شکل چې د انسان شعور دې څرګند شي. (طبري ۱۳۶۰: ۱۸)
په دې ترتیب سره به اروا پېژندنه کې د اروا برخې یا نور داخلي او بهرني برخې شامله شوې ده.

کله چې د اروا پېژندنې اصلي موضوع شعور انتخاب شو. نو د اروا پېژندنې علم د کیمیا له سره ورته والی پیدا کړ. نو همدا ډول د شعور د عناصرو کشف او د دوی ترکیب او تلفیق یې د پل سره هم د کیمیا د علم د طریقې او روش سره ورته والی پیدا کړ.

وونټ عقیده درلوده چې زموږ ټولې تجربې که د خارجي اشیاوو درک، تیرې خاطرې، هیجانات، اهداف، پېچلې او مرکبې مسلې دي چې باید په علمي توګه یې یوه تجربه او تحلیل شي. همدغه تحلیل او تجربې وونټ د شعور د عناصرو په هکله سرته ورسوله. نو احساس یې د شعور اصلي عنصر او ماده وښودله او په دوو اصلي طبقو یې وېشله لومړی همغه احساسونه دي چې داسې بریښي چې موږ ته له بهرنۍ نړۍ څخه راځي یانې هغه چې زموږ د بدن څخه د باندې ده.
دوهم هغه احساسونه دي چې تصور کړو، چې زموږ په بدن پورې تړلي او متعلق دي او منبع یې زموږ په وجود کې ده. د ساده او لومړنیو احساسونو څخه یې لږ ساده نور چې احساس شي او ګران لري، ... شرحه کړې دي. لکه د رنګ ترکیبول. د ټیټ او رښتیا، د مثلث شکل خلقي احساس او داسې نور.

د اصالت جمل اروا پېژندونکي د دې عوامل پېژندنې کې ټولاني

شو چې د اهم بیان کړي چې څنګه مونږ اورو او یا څنګه شیان وینو.

دا لومړي احساس نه دي او را پیژندونکو لپاره چې د اروا پوهنې د ترکیبي سیستم بنیادي دي، په دې خاطر دیر مهم دی چې کولای شو د ممکنه ساده تجربې او د ذهن د انفعالي[1] حالاتو تر عنوان لاندې حساب کړو انفعالي حالت، احساس او ادراک داسې تعقیبوي لکه چې سیوری جسم پسې روان وي. له ساده حسونو څخه، مطبوع او نا مطبوع حسونه یعنې لذت او الم[2] هرچا منلي وو. خو وونټ دوه جوړې نورې هم پرې علاوه زیاتې کړل. یوه جوړه یې د تحریک او کرارۍ د احساس، او بله جوړه یې د خپګان (انحطاط)، او خوشالۍ[4] احساس دی. دا حالات امکان لري په بیلا بیلو اشکالو او طرحو یې له یو سره ترکیب او نوي حالات منځته راوړي. د بیلګې په توګه هیجان یوه پیچلې او مرکبه تجربه ده چې د ذهني انفعالاتو او احساساتو څخه چې د بدن له بیلا بیلو برخو څخه سرچینه اخلي ترکیب شوې دی. میل او اراده په لحظه کې د هیجان انفعالي حالت دی چې د تصمیم نیولو په لحظه د نفسي حالت په قطع او ناڅاپي تغییر کې مشخص کیږي. څنګه چې لیدل کیږي د وونټ هدف په دې حالاتو کې دا دی، څرګنده شیان چې انسان یې واقعاً احساسوي شرحه کړي، نه هغه اعمال چې انسان یې سرته رسوي په پل

---

(1) Passive. (2) Pleasant-unpleasant.

(3) To stimulate and peace or Tranquillity.

(4) Depression and pleasure.

عبارت د وونټ په عقیده د انسان د اعمالو شمېرل او اروا پېژندنه نه ده،
بلکه د روښانه شعور، د محتویاتو شرحه د اروا پوهنې هدف او منظور دی.
«د نفساني منتجه یا د ترکیب اصول»، یې له مخې په زړه پورې قانونونو څخه دي
چې وونټ یې وړاندې کړي دي. کولای شو دا قانون داسې هم بیان کړو:
«د څو نفسي عملیو ترکیب یو بل سره نوي خاصیتونه پیدا کوي چې ترکیب
کونکي اجزاو یې نه درلودل». د دې قانون ورته مراد کولای شو د اصالت
تداعي د مبنو ونځي په تعلیماتو کې له وونټه ترمخه او د گشتالت په اروا پوهنه کې وروسته له وونټه هم پیدا کړو. (ور دورث د ۱۳۴۸: ۶۳۸ ی)
څنگه چې مخکې هم یادونه وشوه د دې مبنو ونځي ملېیانو د اروا پوهنې موضوع شعور[1] یا د خود اگاهۍ تجربه شمېرله او د دوی په عقیده د
داخلي مطالعې[2] له طریقه کولای شو د شعور یا خود اگاهۍ د تشکیل طرز
تر مطالعې او څېړنې لاندې ونیسو.

د دوی په عقیده شعور د احساس[1]، تخیل[2]، عواطفو او تفکر[3] څخه تشکیل
شوی دی. دا ډول چارې د داخلي اصولو یا روش له طریقه کولای شو تر
کتنې او څېړنې لاندې ونیسو. د ذهني پېچلو عملونو د ساده عملونو څخه
جوړ او د تحلیل او تجربې له لارې کولای شو هغه تشخیص کړو.

ادوارد براد فورد تیچنر[4] انگلیسي پوه لومړی د وونټ سره په څېړنو
بوخت شو او د هغه تر اغېز لاندې و. بیا وروسته امریکې ته ولاړ او د

---

(1) Sense (2) Image (3) Idea

(4) Edward Brodford Titchener.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړنلې په پوهنتون کې د عمر تر پایه په اروايي ښوونو بوخت و .

کلاسيک ښوونځی يا د تيچنر د عقايدو

اصـــول

د المان د لايپزيک په ښار کې د تجربي اروا پوهنې د ښوونځي له پلويانو څخه ، د وونت او وورد ، تنو زده کوونکو زيات وېرسته چې په امريکا کې د اروايي تجربو لپاره لابراتوارونه جوړ کړي . تيچنر تر ټولو معروف ، بااستعداده او انګليسي نژاده ځوان و چې په ۱۸۹۲ کال يې د کرنل د پوهنتون د اروا پوهنې د لابراتوار مسوليت ومانه . د ده د مهمو اقداماتو څخه يو دا و چې د ده د وونت د اروا پوهنې د شعور جوړونکي ښوونځي څخه ، د اصالت عمل (۱) د اروا پوهنې په مقابل کې چې په دې وخت کې په امريکا کې رواج درلود پلوي وکړه .

تيچنر کارنده مفاهيم يا په بل عبارت د عمل او ترکيب (جوړونکي اصطلاح ګانې) ، په ۱۸۹۸ او ۱۸۹۹ کال کې طرح او وړاندې کړل . د دې دوو اصطلاحګانو طرحې او په يوه وخت کې د تيچنر له خوا چند ان تعجب او حيرانتيا وړ نه دي . او د اصالت عمل د ښوونځي سره د ده مخالفت بې ځايه هم نه لري . ځکه کله چې غواړو د يوه ماشين په هکله خبرې وکړو کولای شو چې هم د ماشين د جوړښت يا ترکيب او هم د هغه د فعاليت او استعمال څخه وغږيږو . په همدې ډول د سترګو په بحث کې کولای

---

(1) Functionalism.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو چې هم د سترګو د جوړښت او هم د هغې د فعالیت او استفادې څخه خبرې وشي.

په بیولوژي کې هم علم د جوړښت (اناټومي)، او هم د دندو علم (فزیولوژي)، لري. د تشریح علم یا اناټومي د جوړښت او ترکیب علم دی او فزیولوژي د دندو او عمل علم دی. په کلي ډول هدف د جوړښت یا ترکیب د یوه جهان یا سیستم دا دی، چې څنګه ترکیب یا جوړ شوی دی اما د دندو د اسنکارو کوي چې هغه سیستم یا عضو څنګه کار کوي یا د هغه لپاره جوړ دی. دا دواړه علمه مهم دي، ولې داسې ښکاري چې جوړښت باید مقدم وي، ځکه چې څو یې سیستم او جوړښت یې معلوم نه وي نو د هغه د کار او عمل په هکله به څنګه څېړنه وشي.

د تیچنر په عقیده وجدان یا شعور د ارواپوهنې اصلي موضوع تشکیلوي. د بدن او نفس (ارواح)، اړیکې موازي او هم آهنګه دي یو د بل سبب نه کیږي او د هغو ترمنځه د علت او معلول ارتباط نشته. تیچنر د وجدان یا شعور د تجزیه لپاره درې لاندې جریانونه مهم ګڼي. هغه احساسات، تصورات او انفعالات دي. دا ارواپوهندړنکي د هغو جریانونو ته د شعور یا وجدان یا هغو مبنیا رکه جوړونکي توکي وایي او په لاندې ډول یې شرحه کوي:

۱- احساس یا حسي ادراک د حواسو په مرسته د شي په موجودیت کې حضور کې تشکیلیږي. دا دوه عامله لري یو یې بهرنی او بل یې عضوي اغیز دی. وروسته له دې دوو

مقدموخڅه په مغزکې انعکاس پیداکیږي چې نوم یې احساس دی. د بیلګې په توګه د غږ په مثله د هوا ارتعاش خارجي تحریک او حرکت چې په غوږ کې واقع کیږي، عضوي اغیزه ده. وروسته له دې د دې مقدموخڅه په مغزکې انعکاس پیداکیږي چې هغه ته احساس وایي.

مجرده احساس او بدني تاثرات په تنهایي سره معرفتي ارزښت نه لري، ځکه چې په ذهن تاثیر کوي، معمولاً د نورو نفسي فعالیتونو په واسطه احاطه کیږي او د مغز په مرسته تعبیر او تفسیریږي، د مقام نیسي او مانا پیداکوي.

۲- تخیل، تصور یا ذهني تصویرونه چې پرته د اشیاوو له حضوره څخه په ذهني جریان کې پیداکیږي، د تیرو خاطراتو او یا راتلونکو خیالونو سره اړیکې لري.

۳- انفعالات د عاطفي خصوصیات دي. دا انفعالات د داسې تجربو لکه مینه، نفرت، غوسې او خواشینۍ په اثر څرګندیږي.

دکلاسیکې ارواپوهنې، کلي طرحې د دې ترکیبي عناصرو، پر بنا ولاړې دي. د قاعدې پر اساس، دا یو ساده سیستم دی او د یوې پېچلې نفساني مسئلې له پرته اجزاوو څخه تشکیل شوې دي.

فعل او انفعالات د دې طرحې، هغه اجزاوې دي چې د شعور پېچلي حالات لکه تفکر، عاطفه، ادراک او تخیل منځته راوړي. او ویل کیږي چې د نفساني چارو صراحت او اهمیت د مغز د تسجیلونو تر او بدلو تړلي دي.

د تیچنر په عقیده د ذهن محتویات، شعور یا نفساني چارې په درو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه ونیسي کیږي . چې ځینې له مغزه څخه په مرکز او کانون کې واقع او خاصه برجسته ګي لري او ځینې له مغز څخه په څنګ واقع دي او صراحت یې لږ وي.

تیچنر په دې عقیده دی چې په ټولو علومو کې د ځینو موضوعاتو مطالعه او لاس ، مشاهده ده . داخلي او نفسي کتنه پخپله یو ډول مشاهده ده داخلي کتنه یا د وجدان د محتویاتو مشاهده ممکنه ده . د طبیعي پېښو له مشاهدې څخه توپیر ولري ، خو په اصل کې دا د علمي طریقې یو ډول دی.

داخلي کتنه د علمي ارواپوهنې او فلسفي ارواپوهنې د بېلوالي حد د حد فاصل ، او د هغه فکري طریقې ځای نیولی دی چې پخوا به په فلسفه کې د روح او ذهن د پېژندنې لپاره په کار یده .

تیچنر د ارواپوهنې په ځینو مطالبو اصلاً ستر ګې پټې کړې. د مثال په توګه ذکاوت د ارواپوهنې موضوع چې امریکایانو ته ډېره په زړه پورې او د فردي اختلافاتو د توپیر لپاره په کار یده له نظره غورځوله. د طبیعي او غیر طبیعي حالاتو ارواپوهنې ته یې پام و نه کړ . له مرګ تړاندې او کاپي څېړنو څخه یې سترګې پټې کړې او سلوکي منوو څخه یې سطحي وګاڼه .

د عصبي دستګاه په میکانیزم کې د بې خبرۍ له کبله یې د دغې دستګاه په فیزیولوژیکې څېړنو کې هم د پام وړ پرمختګ و نه کړ . د خپلواکو د زده کړې مسلې یې هم د ارواپوهنې له قلمرو څخه بهر وګڼلې. همدا سبب شو چې د دې ښوونځي په د پوهانو لږه پاملرنه جلب کړه . د دغه ښوونځي عملي او اجرایي اړخ نه لاره . د امریکایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروا پوهانو دېې علاقه‌ګډه سبب ښودل. اراسته (۱۳۴۸: ۱۲۳).

خو د تېچنر د ښوونې اهمیت په دې کې دی چې اروا پوهنه یې علمي میدان ته داخله کړه، د متافزیک او عامه عقایدو څخه یې جلا کړه. زیار یې وکېښ چې تجربي طریقې د معنې د مطالعې په اصولو کې داخله کړي.

په دې کې شک نه شته چې د حواسو، احساساتو او ادراکاتو تشریح کول ستر خدمت و. که نوموړی د کار مقدمات نه وای برابر کړي نو ګمان نه کېږي چې علمي اروا پوهنه به تجربي ساحه کې دومره پرمختګ کړی وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعمل داصالت

سنوونځي

دعمل داصالت[1] نظریه دلومړي ځل لپاره په 1896 کال کې دجان دیوي[2] په واسطه طرحه شوه. دیوي په یوه مقاله کې چې د «انعکاس[3] دقوس مفهوم» تر عنوان لاندې د «ارواپوهنې دڅیړنو» په مجله کې لیکل شوې وه، «نږده کړه» په ذریعه اتمي، تشکل چې دتداعي ګرانو او سلوکیانو طریقه وه تر انتقاد لاندې ونیوه، او داېې هم سنګاره او تصریح کړه چې نږده کړه یوازې د محرک ځواب په طریقه هم نه حاصلیږي. بلکې نږده کړه ګمونکی او یا ماشوم دکل په توګه اهمیت لري، نه یوازې ذهني محتوا یا د محرک ځواب میکانیکي اړیکې.

دعمل داصالت نظریه بخوا تردې چې تجربي ارواپوهنه منځته راشي د 1830 کال راهیسې په امریکا کې فرهنګي او تدریسي اهمیت درلود. دنفسي فعالیتونو موضوع په ارواپوهنه کې داساسي او اصلي مسلې په عنوان پېژندل شوې وه. دهغه زمان دارواپوهانو هدف ددغې اصطلاح دتاکلو څخه داؤ چې دعمل داصالت دارو

(1) *Functionalism*. (2) *Dewey John*.

(3) *Reflex are concept*.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنې، افکارو او اصولو ته په امریکا کې بسیط او اشاعه ورکړې.

د عمل د اصالت سنورنځې په حقیقت کې د جرمنت د اصالت د سنورنځې په مقابل د اعتراض څرګندې هغه يې بې ارزښته او بې اعتباره معرفي کړې.

د عمل د اصالت د سنورنځې له ځانګړتیاوو څخه یو دا دی چې د نورو سنورنځیو برخلاف پردې عقیده دي چې ارواپوهنه د بیلو څیړنو او مضمونو ترکیبونو څخه نه ده ترتیب شوې، بلکه یوه انتخابي او التقاطي نظریه ده لکه چې په خلاص لاس يې د اروا پېژندنې د نورو اصولو او ضوابطو څخه ګټه اخستې ده. د دې سنورنځې په تشکیل کې نامتو څېړونکي لکه جیمز انګل[2]، هاروي کار[3]، رابرټ وو دورت[4]، او وارد رابنسون[5] او تر ټولو مهم جان ډیوي[6] برخه درلوده. په دې څېرکي کې یو اندې د دوو کسو لارښوونې به یو لنډ ډول مطالعه کړو.

(د جیمز انګل نظریه)

جیمز انګل په 1906 کال کې په امریکا کې د اروا پوهانو د انجمن په ریاست وټاکل شو. او د لومړي ځل لپاره يې د عمل د اصالت اساسي اصول په خپل خطابیه نطق کې اعلام کړل او په رسمي توګه د جرمنت د اصالت سنورنځې په مقابل کې معارضې ته راووت. د جرمنت د اصالت پلویانو ټول نفساني حالتونه د باطني او نفسي طریقې له مخې د اهمیت، درپېژنې او په دې عقیده وو چې د ذهن جوړونکي توکي عبارت دي له: حسي تجربې، ذهني صورتونه او احساسونه. د دې توکیو د ترکیب څخه یو بل سره هیجان، ادراک او معلومات حاصلیږي. د اجرمنتونه

(1) Eclectic (2) Angell. J. R. (3) carr. H. A
(4) wood. d. worth. (5) Robinson. E.S. (6) Dewey, John.

په خاصه توګه د حسي غړو په فعالیتونو پورې تړلې دي. که مو وکولای شو چې د ذهني جوړښتونو ماهیت په ښکاره ډول مشخص کړو نو بیا به کولای شو چې د اروا پوهنې اړونده کړنې په کم وکیف پوهېدلي یو او د هغه اصول مو زده کړې دي.

خو انګل بر خلاف د دې طریقې وړاندیز کوي چې د اروا پوهنې اصلي دنده داده چې د ذهني جوړښت د تجزیې او تحلیل په ځای باید د ذهني فعالیتونو تجزیه او تحلیل وشي، ځکه دا کار با ارزښته او ښه پایله لري، په سلوکي څېړنو کې باید کار او دندې ته د جوړښت په پرتله پاملرنه وشي.

انګل د پراګمتزم د فلسفې پر اساس همیشه زیار ایسته چې عملي پایلې د نفسي یا رواني فعالیتونو بنسټ وګرځي. (ځکه چې د انګل د- پراګمتزم فلسفه داسې یې فکر دی چې حقیقت، د فکر په سنجش، د وا قعیت او عملي پایلو سره معلومیږي).

انګل د اروا پوهنې رول یا نقش د شعور یا ذهن د توکیو په تشخیص او پلټنو پورې نه محدود دی. بلکه زیار باسي څو رواني یا نفسي علل پیدا کړي. دی، عصبي فعالیتونه د اروایي فعالیتونو اصلي او تعینونکي عوامل ګڼي.

نو ځکه فزیولوژي په اروایي فعالیتونو کې لازمي شمېري همد اسې انګل په دې عقیده و چې د ذهن یا اروا یوه مهمه دنده داده، چې ژوندي موجود ته د محیط سره په سازګارۍ او جوړښت کې مرسته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عمل د اصالت سنبوونځي پلویان لکه چې د مخه وویل شو، د ذهن په تجزیه او تحلیل کې څه علاقه نه ښیي دله . خو ارواپي فعالیتونه او دبیولوژي نقش دارواپوهنې د مسلو په بیان او شرحه کې مهم او کارساز شمیري دا نوی برداشت یا فکر، د ښوونې او روزنې یا د دې ښوونځي د مهمو پرمختګونو څخه د ښلمې پیړۍ په پیل کې شمیرل کیږي . دا ځکه چې په دې ځای کې، زده کوونکی یا کوچنی د زده کړې په مرکز او کانون کې ځای نیسي تر دې یو وخته د زده کړې موضوع د ذهني ورزش[1] په اطراف څرخیده او د زده کوونکي فعالي برخې چندان اعتبار نه درلود، زده کوونکی به یوازې په یو رشته کې د کسبي او آزمایښتي معلوماتو سره اشنایي پیدا کوله . خو د عمل د اصالت د ښوونځي له نظره د کوچني خپله تجربه د زده کړې او د هغه د سلوک اصل جوړوي . په دې اساس انګل درې اصول چې تر هغه وخته یې کوم اهمیت نه درلود او فاقد د ارزښت و ، پاملرنه وکړه :

۱- د انسان زده کړه او سلوک ، د شخصي ، حسي او حرکتي دستګاه د هماهنګه فعالیت سره اړیکه یا رابطه لري .

۲- سلوک او زده کړه د حیاتي د ندو او بدني اړیکو په سبب مطرح کیږي .

۳- سلوک او زده کړه یو تولنیز عمل یا فعل وانفعال دی چې عملي پایله یې د اهمیت وړ وي .

---

(1) Mental discipline

د ژوند د بقا اصل

په ۱۳۰۴[1] کال کې انګل، د عمل د اصالت ښوونځي، بنسټ په فعالیت بنا کې، او هغه یې د ټولو انواعو د توافق (سازګارۍ)، او زده کړې لپاره یو ضروري حکم وشمېره. انګل د ژوندیو موجوداتو له مشاهدې او د ژوند د مختلفو پدیدو څخه داسې نظریه او اعتقاد په لاس راووړه

د هغه په نظر ژوند یې له حرکت څخه د اړتیاوو او غوښتنو لړ ته بل څه نه دي. یانې ژوندی موجود د خپلې بقا لپاره تل په چاپېریال کې په حرکت، فعالیت او اکتشاف بوخت وي. علم الحیات یا د بیولوژیک پېښانو دا خاصیت چې د محیطي محرکاتو د تغییر معلول دی. تروپیزم[1] یا د ژوند بقا نومولی دی.

نو د ژوند بقا یو سلسله ضروري حرکتونه دي چې ژوندی موجود یې د ځواب یا غبرګون (عکس العمل)، په عنوان د چاپېریال محرکاتو ته ورکوي او خاص فزیولوژیکي دندې ایجابوي، لکه د ځینو نباتاتو حرکت او تمایل د لمر خوا ته د دې مدعا ښه ثبوت دی. په کلي توګه د ژوند بقا، انسان یا بل هر ژوندي موجود حرکت او فعالیت ته اړ باسي. د دې فعالیت بېلګه په انسان کې د ذات ساتنه، له خطرونو او تهدید څخه ګرېوالی، احترام او دوستي له نورو سره، د عزت النفس په ساتنه کې زیار ایستل او داسې نور دي.

څنګه چې د عمل د اصالت ښوونځۍ د علم الحیات (بیولوژي)، پر بنسیاد

(1) Tropism.

استوار دی. نو د ژوندیو موجوداتو او انساني افرادو د توافق ترمنځ ورته والی په ښه توګه تشخیصیږي. د عمل د اصالت ښوونځی په دې باور دی چې د توافق کلي قوانین په خاصه محدوده کې د تعمیم او بیان وړ دي، یوازې یو توپیر د ټیټو ژوندیو موجوداتو او انسانانو ترمنځ وجود لري او هغه د انسانانو آګاهانه یا شعوري فعالیتونه دي.

د عمل د اصالت ښوونځی د ژوند د بقا اصل، د سلوک په تعین کې د غریزې[1] پر پرتله ډیر پرمختللی او مهم ګڼي.

د جوړښت د اصل پلویان، خصوصاً تیچنر، د غریزې کارنده رول د سلوک په تعین کې ضروري ګڼي. خو د عمل د اصالت پلویان، هغه رده وي، او په اروا پوهنه او ښوونه او روزنه کې هغه یو ساکن[2] عامل شمیري او په مقابل کې یې، فعالیت او تحرک بنسټیز اصل او ځیرونکی عامل په سلوک، روزنه او زده کړه کې معرفي کوي. د دې ښوونځي پلویان په دې عقیده دي چې فعالیت له یو تعداد مرموزو او پیچلو داخلي عملیو څخه سرچینه اخلي او په زده کړه کې ډیره اغیزه لري.

انګل په «مقدمه د اروا پوهنې»[3] کې څرګندوي چې «د انسان یوه ډله یا ځیني غریزې خپله نیرو د بدن له ضرورتونو څخه اخلي او بله ډله یې په عمده یا اختصاصي توګه د ټولنیز قدرت او نفوذ تر سلطې لاندې وي» په دې ځای کې د انګل هدف د غریزو څخه دا دی چې د چاپیریال د محرک له اغیزو څخه را منځته کیږي. په دې ډول که په انسان کې یو عامل د غریزې په

(1) Instinct (2) Static
(3) James. R. Angell. Psychology.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان هم مشخص کړو . نه شو کولای هغه د چاپیریال له اغیزو څخه ځانته وساتو . پارسا (۱۸۲).

د جان ډیوي د ښوونې طریقه :

جان ډیوي د عمل د اصالت ښوونځي په نامتو لارښود او استاد دی.

جان ډیوي د دې ښوونځي د نورو بنسټ ایښودونکو غوندې، د شعور د تشکل او جوړښت په ځای د شعور اهداف او د کار طریقې تر مطالعې لاندې نیسي دی عقیده لري چې د انسان شعور یا وجدان نه یوازې داچې د نفساني یا ارثي حالاتو څخه تشکیل شوی دی بلکې ټول هغه اعمال چې د عکس العملونو تر عنوان لاندې د خارجي محرکاتو په مقابل کې سرته رسیږي، هم په شعور کې شامل دي

جان ډیوي په دې عقیده دی چې د انسان ښکاره شعور یو فرعي پدیده نه ده . بلکه پخپله د یوه خالص علت په توګه د ژوند د بیولوژیکي بقا لپاره یو علت دی . هر حس ممکنه ده د یوه حرکت د پیدا کیدو یا برعکس د یوه حرکت د ودریدو او توقف، سبب شي ، نو ځکه د شعور یا خود اګاهي عملیې د جسمي او حرکتي له پلوه چاپیریال سره پیوستون او اړیکي ګري . بهرامي (۱۳۴۸ ، ۴۶).

اوس نو داروا پوهنې موضوع د جان ډیوي له نظره « د فرد انطباق له چاپیریال سره » دی . د دې ښوونځي د پلویانو له نظره د فرد انطباق له چاپیریال سره داده چې د ژوند په جریان کې، نفسي او بدني عوامل یو له بل سره مرسته کوي او د انسان د یو عوامل د عادت په شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګند او بې له اګاهۍ او خبرتیا څخه سرته رسیږي . د دوی په نظر ویره، غضب او نور عواطف د انسان د بقا له پاره لازمي دي . دا ډول عواطف انسان له خطرونو او نورو موقعیتونو سره اشنا کوي د خوشالۍ او یا د خواشینۍ احساس چې د عاطفي ژوند پایله ده د ژوندي موجود له هدفونو سره مخامخ اړیکې لري .

که د انطباق په بهیر کې زموږ نفساني فعالیتونه بې له کوم خنډ او ځنډ څخه پر مخ ولاړ شي، د خوښۍ احساس کوو، خو که د فعالیتونه کوم خنډ سره مخامخ شول او پرمختګ څنډ یې ودرول شي په دې صورت کې د خواشینۍ احساس په موږ کې پیدا کیږي .

د عمل د اصالت ښوونکي پلویان زیات باسي چې د دوی څېړنې عملي ګټې ولري او په خاصه توګه په ښوونه او روزنه کې ګټورې وي جان ډیوي سربیره پر دې چې د لوړ مقام فیلسوف دی، د دې تر څنګ د ښوونې او روزنې د علم بردار هم دی . د ده په عقیده د ښوونې او روزنې نوې طریقه باید د پوهې او سلوک او د کوچنیانو د شخصیت پر اساس ولاړه وي .

د مادیونو ویره د ده چې علم في نفسه او علم د عمل له پاره د تمدن له لومړۍ دورې څخه تر اوسه د بې ځانه د پاملرنې وړ و او ده . لومړی د دې پر اساس فیلسوفان او د علم او ادب مشران په دوو برخو ویشلای شو . په کلي توګه د هرې علمي رشتې د رشد په لومړۍ مرحله کې موږ علم د بې ځانه په نظر کې ونیو . خو وروسته موږ ځکه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړی علم پراخه کیږي، د دې علم عملي اړخ د افرادو پاملرنه ځان ته جلبوي. په بل عبارت د هرې علمي رشتې مخکښان لومړی صرف حقیقت پسې ګرځیدل او ډیر لږ یې د خپل کار عملي اړخ ته پاملرنه کړې او ډیر لږ به دوی ځنې په خپله رشته کې د څیړنې او تتبع مشتاق وو.

د اروا پوهنې رشته هم د دې تکاملي سیر څخه بې برخې نه وه. لومړني اروا پوهان یوازې د ذهن د محتویاتو په پیژندلو پسې ولاړل. چې د تیچنر ښوونځی د دې ډول فکر ښه نمونه ده. تیچنر د عملي ارواپوهنې څخه بیزاره وو او دومره په علم فی نفسه کې ډوب وو چې د خپل کار پایلو ته یې هم پاملرنه ونه کړه.

د شلمې پیړۍ په پیل کې کلاسیک ښوونځي خپل رونق له لاسه ورکړی و، ټولنیز بدلونونو او د اروا پوهنې په هره رشته کې علمي پرمختګونو نوي ښوونځي زیږی وړ کاوه. د هرې دورې او عصر د افکارو تنظیم داسې یو چاپیریال غواړي چې د هر ډول تعصب څخه خالي او د زړو او دودیزو ادابو او کړنو په قید کې نه وي. دا ډول چاپیریال په صفه وخت کې د شیکاګو ښار پوهنتون برابر او اماده کړ. پوهان او فیلسوفان یې لکه جان ډیوي، ویلیام جیمز، جیمز انګل او داسې نور راوبلل چې د پوهنتون علمي مرکز ته رونق ورکړي.

نو ځکه د شیکاګو پوهنتون چې په وخت کې د امریکا د خلکو او ټولنې د اړتیاوو ملاتړ و، د نویو څیړنو او مطالعو مرکز وګرځید

او د عمل د (۱) اصالت نوی ښوونځی یې په اروا پوهنه کې رامنځته کړ. د دې ښوونځي په رامنځته کېدو سره امریکا لومړی مبارز د کلاسیک ښوونځي په مقابل کې د اروا پوهنې په میدان کې وړاندې کړ.

د دې مذهب پلویان په لومړي سر کې د نفس فعل او انفعالاتو ته پاملرنه کوي او د ذهن محتویاتو ته دومره ارزښت نه ورکوي. سربېره پر دې، دې ښوونځي غوښتل چې د ذهن د فعل او انفعالاتو انتفاعي جنبه او اړخونه تر څېړنې لاندې ونیسي.

د جان ډیوي د فلسفې هدف لکه د نولسمې پېړۍ د پای او د شلمې پېړۍ د پیل پوهانو غوندې، د داروین له عقایدو اغېزمن او لا تدریجي تحول یې د خپلې فلسفې بنسټ منلی و. د جان ډیوي د فلسفې اصول د «انسان د سلوک او طبیعت سیر» کې په بشپړ ډول څېړل شوي چې عصاره یې داده: «انسان د عادت او سایقو مخلوق دی نه د عقل.»

جان ډیوي د انسان تمایلین اړخ ډېر مهم شمېري. په دې برخه کې د مفصل بحث څخه وروسته او همداسې د دې مطلب توضیح چې ذهنونه یې له بل سره په مقابله کې وده کوي. انسانان د افرادو ترمنځ اړیکو ته متوجه کوي. مداوم تغییر او تحول د فرد او وګړي د کمال سرچینه شمېري. د همدې اصولو او نظریو پر بنا، ډیوي خپل عقاید د کوچني په هکله څرګندوي او ادعا کوي چې کوچنی یو تمایلین موجود دی چې د ژوند په هره ګړۍ کې د تمایلاتو لپاره ژوند کوي او زیار باسي چې د هغې سره

(Functionalism) (۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

توافق وکړي. بیا د ذهن جریان او د بدن دستګاه ته پام راګرځوي او ادعا کوي چې ذا دوه څوښتنې د انسان وسیله ده چې د هغې په واسطه او مرسته نیاز باسي چې د چاپیریال سره موافق او ځانته انطباق ورکړي.

د دې عقایدو اساسي بیولوژي او په خاصه توګه د داروین عقاید او تولنیزه تشکیلوي او لومړی ښست یا نې بیولوژی (علم حیات)، ته په فردي سلوک کې ډېر اهمیت ورکوي.

دانسان د ذهن توجیه او تحلیل اتقاعي او علمي اړخ یې د جان دیوي او دهغه د پلویانو، خاص نظر او عقیده وه. ذدې لپاره چې اروا پوهنه په دې برخه کې موفقه وي، په کار دی چې د نفساني چارو له حریم څخه بهر شي او اړیکې یې د ټولنیزو مسایلو سره تر مطالعې لاندې ونیسو. د ژوندي مرجع د اتي د بدن دستګاه اندازه کړو د انسان پیچلې جوړښت د طبیعت او نړۍ په پیچلې صحنه کې مطالعه او وڅېړو.

په مشخصه توګه د دې ښوونځي تر ټولو دېخوانی کلاسیک ښوونځي سره چې د ورځې په اوضاع مسلط و په لنډه توګه داسې خلاصه کیږي:

لومړی تر ټولو یې دا دی چې د عمل د اصالت ښوونځي پلویان تکه خردګرایانو (دعقل پلویان)، د اروا پوهنې کارنده رول د ذهن یا شعور د عناصرو په لټون کې محدود نه بولي، بلکه په دې عقیده وو چې نفساني عمل و پلټي او عصبي فعالیتونه د رواني هڅو اصلي او پاکونکي عوامل پیژني او وايي چې د شعور یا ذهن یوه مهمه دنده په دې کې ده چې ژوندي موجود سره چاپیریال په توافق کې مرسته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې چې :

د جرمنت د سنوونځي پلويان لکه الماني وونت او انګليسي تيچنر د ذهن د محتويا تو جوړونکي عناصر ته داسې پاملرنه کوله، چې کاملاً يې د نفساني چارو په هکله، ستا تيک (1) بحثونو ته کښکړل، او دا بحثونه دومره ورته په زړه پورې وو چې د ذهن يا شعور ډينا ميکه (2) برخه يې هيره کړله او له څېړنې څخه يې وغورځوله .

د عمل دا صالت پلويان په دې عقيده وو چې نفسي جريان بايد د ذهن د ترکيبوونکو عناصرو په منظور ونه څېړل شي . بلکې څېړونکي په دې پوه شي چې د انسان د ذهن او نفساني جريان عملي پايله څه ده ؟

د شيکاګو په پوهنتون کې د اصالت عمل د سنوونځي پلويان د نفساني چارو د جريان د عملي پايلو په هکله زيار باسي چې اروايي چارې په طبيعي او رښتني قالب کې وپلټي ، خو د کلا سيک سنوونځي پلويان چې د محض اوني النفسه علم پلويان دي ، نفساني چارې له واقعي علم څخه جلا کوي او د هغه بيرازې د څېړنې او مطالعې موضوع ګرځوي .

دا دوه فکري ډلې علم بيرازې د علم په خاطر او علم د عمل لپاره د دوو سنوونځيو بنسټ او بارز تو پيرونه دي .

د عمل د اصالت بلسو ونځي پلويان هر وخت دا پوښتنه طرحه کوي چې د نفساني يا رواني چارو جريان په طبيعت يا نړۍ کې څه په کار راځي او څه

(1) Statics (2) Dynamics.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګټه وړځه اخستلی شو؟ خو تیچنر له دې پوښتنې څخه بېزاره و او د ګه علم په حریم کې دا پوښتنه پرځای نه شمېرله.

خو جان ډیوي چې تربیتي نظر درلود، ذهن یې همیشه د روښتي پوښتنې لوري ته ځیر و. او تربیتي چارې یې د اروا پوهنې پر اصولو کې پلټل او په پای کې علمي ارواپوهنې ته متمایل شو. دا مطلبونه د دې دوو ښوونځیو ترمنځ بل غټ توپیر وشمېرل شو.

د عمل اصالت ښوونځي پلویان عقیده لري چې په ټوله طبیعي چارو کې د استمرار حالت وجود لري یا نې د استمرار حالت د محرک او غبرګون، عکس العمل، ترمنځ د مقدم او موخر ترمنځ، د ټولو موجود او چاپېریال ترمنځ او داسې نور.

جان ډیوي د بدن او ذهن دا پیکې ترمنځ خاص نظر لیکی او مسأله په تازه رنګ تر بحث لاندې نیسي. د ډیوي په طرحه کلاسیک نظریه د ثنویت، د بدن او نفس په هکله له منځه ځي.

ذهني او جسمي تجربې د واړه مني، خو د هغه د منظمو او ځانګړو هوا د تو په ځیر یو له بل څخه نه بېژني.

د جان ډیوي په خیال د احساس او حرکت یا افکارو او اشیاوو ترمنځ واټن وجود نه لري. نو هغسې چې په واقعي نړۍ د محرک او عکس العمل ترمنځ واټن نه شته، په همدې ډول د ذهن او بدن ترمنځ واټن ته قایل نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادراک :

جان لاک د انګلیس معروف پوه او د تجربتي نظریې مخکښ د لومړي ځل لپاره اعلام کړه چې د انسان ذهن یا نفس لکه سپینه لوحه ده چې د شخص افکار او معلومات په هغه کې نقش او تصویریږي.

لاک په دې هم معتقد دی چې د داسې معرفت او زده کړې اکتساب یانې د تجربې له لارې حاصلیږي او بس. داسې قبلونې د دیوي په وړیو اثارو کې لیدل کیږي. د دیوي په عقیده زده کوونکي خپله د ادراک وسیله ده او تجربې چې هره ورځ په لاس راوړي له یوې خوا څخه زده کوونکي د نړۍ په واقعاتو او د هغو پر ځنګالي خبروي د هغو زده کړه او پېژندنه زیاتوي او له بلې خوا هغه ته د تفکر عادت د نویو زده کړو لپاره ورکوي. په همدې خاطر جان دیوي «انسان ته مخلوق د عادت وایي نه د عقل».

جان دیوي د خپلې اروا پوهنې له اصولو څخه د وسیلې په توګه په تدریس کې استفاده وکړه او په دې باور شو چې د زده کړې د هغې جریان په هیڅ صورت د موجوده شرایطو او د هغو پایلو څخه نه شو جلا کولای. د انفعالیتونه هدف نه ته ځي وي او پایلې ترې لاس ته راځي.

د ویلیام جمیز اروا پوهنه :

ویلیام جمیز(۱) یو جامع پوه(۲) په خپل ژوند کې هر وخت په زړه کېږه، څیړنه او تتبع بوخت و. دی په ۱۸۴۲ کال کې وزیږېداو په ۱۹۱۰ کال کې مړ شو. نوموړی د اروا پوهنې لومړی تجربه ځای د هاروډ په پوهنتون کې تاسیس کړ. ویلیام جیمز سربیره په طبابت په فلسفه او حکمت کې هم پوره معلومات او پوهه درلوده. دده د فلسفې شرحه دوه غټ خصوصیته لري. له یوې خوا دده مطالعاتو په طبیعي علومو خصوصاً طبابت کې دی، د مادي فلسفې مذهب ته متمایل کړ او له بلې خوا دیني عواطفو دده د مادي فلسفې اړخ تحدیداوه. همدغو مطالعاتو ده فلسفې خاصې طریقې ته وکښلاوه او پراګماتیسم(۲) ښوونځی یې رامنځته کړ.

د ویلیام جیمز د پراګماتیسم فلسفه داسې یو فکر دی چې غواړي حقیقت د فکر د تطابق له کبله واقعیت سره، اندازه او سنجش کړي او د هغه عملي پایلې څرګندې کړي. د دې فلسفې فرضیه په حقیقت کې دلاندې عناصرو ترکیب :

(۱) د کانت عقلي فلسفه (۲) د داروین د نسب د بقا فرضیه،
(۳) انتفاعي یا د سود فلسفه چې ټولې نیکې د ګټې په تړانو سنجوي.
(۴) تجربي او استقرایي طریقه : پازارګاد (:)

ویلیام جیمز د تجربې اروا پوهنې او «ووندت» برخلاف احساس او تصور د نفساني چارو د جوړونکو واحدونو په عنوان نه مني.

---

(۱) William James (۲) Pragmatism.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخلاف د دغه نظر خبرې کوي . دې وايي چې «صرف تجربه» د نفساني نړۍ او شعور اصلي ماده ده. صرف تجربه داسې تعریفوي : «دا ګاڼېږي بې واسطه جریان له چاپېریال سره د تفکر مواد جوړوي».

د ویلیام جیمز په عقیده د اروا پوهه باید په لومړي سر کې عصب وپېژني او د اعصابو د سلسلې د فعل او انفعال په هکله معلومات ولري. د عادت په مفهوم پوه وي . عادت داسې توجیه کوي : « د تجربې اثر د اعصابو په سلسله د عادت بنسټ جوړوي او هره تجربه د انسان سلوک ته بدلون ورکوي او د وروستي سلوک لاره اسانه کوي او هغه پراخوي».

ویلیام جیمز د اروا پوهنې موضوع داسې بیانوي : « اروا پوهنه د نفسي د روانې، ژوند علم دی . چې څېنې پدیدې او شرایط څېړي». د ویلیام جیمز په عقیده پدیده ، د اروا پوهنې موضوع ، طبیعي علوم پورې تړلې او مطلب یې دا دی چې نفساني چارې مستقیماً په بدن ـ مخصوصاً د مغزو دستګاه پورې اړه لري. د دغه له نظره د بدن دستګاه، د ذهني ژوند د شرایطو برابروي او د اروا پوهنې د علم مهمه برخه تشکیلوي. اوس نو ویلیام جیمز اروا پوهنه د علم الحیات (بیولوژۍ) له دریځې وینې او شعور د هغې مرکزي هسته شمیرې څو د شعور په داسې جریان چې د بېلابېلو څخه جلا وي، قانع نه دی او هغه نه مني. ویلیام جیمز د شعور یا خوداګاهۍ د جریان په هکله وایي: «شعور لومړی خصوصیت دا دی چې دا فردي جنبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري یا نې هر ټکی د فردي شعور جز دی .

دوهم خصوصیت یې دا دی چې تل په تغییر او بدلون کې دی . له دې بیان څخه مطلب دا دی چې د نفس یا شعور په جریان کې تشابه ممکن نه دی . هغه وایي : هغه څه چې د وه کرته له نظره تیریږي په بېرته ځینې پېښې اثر لري ، هغه دلیل چې جمیز یې په دې برخه کې اقامه کړی دادی : چې هر نفسي جریان ، د بدن د دستګاه په خاصه توګه د اعصابو د سلسلې تابع وي . څنګه چې د اعصابو د فعالیت شرایط هر کرت بېله بل سره تبییر لري او برابر نه وي . نو ورته (مشابه) بدني جریان هم نه ممکنه کیږي . نو په پایله کې نفساني ورته جریان هم غیر ممکن وي .

دریم خاصیت د شعور یا خود آګاهۍ چې ویلیام جیمز د هغه یادونه کړې هغه دا دی ؛ چې د شعور جریان او د افکارو سلسلې استمرار لري او د غه استمرار موږ حس کوو . مطلب له استمرار څخه دا دی چې د خود آګاهۍ یا شعور جریان د ویشلو وړ نه دی . د افکارو سلسله بیا زیې هغه وخت قطع او خود آګاهي متوقف کیږي چې زماني واټن اتفاقاً واقع شي . د خود آګاهۍ د استمرار مطلب دا دی چې که د زمانې فاصلې له کبله د خود آګاهۍ جریان متوقف شي ، د هر بیا راڅخه وروسته فرد احساسوي چې کولای شي خپل احساسات د خود آګاهۍ پخواني جریان سره وصل کړي او دوام په برخې سره و تړي .

د ویلیام جیمز په عقیده د خود آګاهۍ څلورمه خصیصه دا ده چې شعور یا خود آګاهي د درک وړ موضوعاتو ته پاملرنه کوي او هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترخیړنې او مطالعې لاندې ونیسي . ارلستة (۱۳۴۸ : ۷۴ - ۷۱)

ویلیام جیمز په دې باوري دی چې د ارواپوهنې موضوع تر دې هم پراخه ده د وحشیانو ، اطفالو ، حیواناتو او لیونو ارواپوهنه هم په کې داخل دی .

ویلیام جیمز یو نکته سنج پوه او علمي ذهن یې درلود او د علمي طریقې پلوی وه لومړی طریقه چې هغه یادوي « داخلي او باطني » طریقه ده ، خو د وونت او تیچنر د عقیدې برخلاف چې هغوی به دغه طریقه د خطا څخه خالي بلله ، خو ویلیام په دې عقیده دی چې دا طریقه د خطا امکان هم لري او ممکن ده چې خطا هم نه شي ، نو موږ دا یو دول مشاهده شمیري . که څه هم ویلیام جیمز ته د تجربتي ارواپوه پلوی نه شو ویلای خو په تجربتي طریقه عقیده درلوده . د دې سیستم ارواپوهانو او پلویانو په خپلو څیړنو کې د تجربتي طریقو څخه ګټه پورته کوله د دې صحت او اعتبار به یې په احصایې سنجاوه او وسطي حد به یې لاس ته راوړ .

ویلیام جیمز « مقایسوي طریقې » ته په ارواپوهنه کې رواج ورکړ او هغه یې په « باطني او تجربتي طریقو » کې وکاروله ، د ژوو ، ماشومانو او لیونو د ذهني چارو مقایسه کار اسانه کوي . د دې طریقې صحت او اعتبار احتمالي وي او د پایلو تفسیر یې اسانه کار نه وي . د دې طریقې څخه باید په ډېرې څیرکه استفاده وشي . بله موضوع چې د ویلیام په ارواپوهنه کې ډېر ارزښت لري د بدن او روح ترمنځ رابطه یا د بدن او ذهن ثنویت دی ، د دې عقیدې چې ارواپوهنې کار له روح سره چې له بدن او واقعي نړۍ څخه جلا او پورته او ما بعد الطبیعه عالم پورې اړه لري ، نه دی . (پېرنته اثر ۸۰ - ۷۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

د سلوک د اصالت ښوونځی

د واټسن سلوکي[1] نظریه :

جان بي واټسن[2] (1878 - 1959) په 1903 کال کې د (Ph.D) شهادتنامه د شیکاګو له پوهنتون څخه ترلاسه کړه . واټسن یو امریکایي استاد او پوه دی . دی د سلوکي نظریې مخکښ او لومړی سړی دی چې د جوړښت له نظریې او د باطني او نفسي طریقې سره خپل مخالفت څرګند کړ . په همدې ډول د عمل د اصالت له ښوونځي سره په هغه ډول چې ویلیام جیمز او د شیکاګو نورو ارواپوهانو معرفي کړی و مخالف و .

واټسن د تارانډیک څخه ډېر کلک په دې عقیده و چې د ارواپوهنې علم باید د فزیک او کیمیا د علومو پر اصول بنا او استوار وي .

د واټسن د نظریې پر اساس نه یوازې ذهن ، ذهني او انتزاعي مفاهیم په عملي څېړنو کې ځای نه شي پیدا کولای بلکې د ارواپوهنې اصلي دندو سره هیڅ ډول اړیکي هم نه لري . ده په کلکه سره د انتزاعي او ذهني[3] مفاهیمو سره مخالفت څرګنداوه او په دې عقیده و چې په ارواپوهنه

---

(1) *Behaviorism.* (2) *J.B. watson.*

(3) *Mentalistic concepts.*

کې باید لکه تجربي علوم غوندې ، سلوک ملاک د عمل وي او له عیني
طریقو څخه په څېړنه او مطالعه کې استفاده وشي او هر امر چې محسوس
او مشهود نه وي باید د اروا پوهنې له متن څخه وایستل شي. یا نو څرنګه
سلوک چې عیني اړخ نه لري د اروا پوهنې اصلي موضوع وګرځي. د دغه
مطلب له سلوک څخه هر ډول عمل او غبرګون یا فعل و انفعال دی چې
له ژوندي موجود څخه سر وهي. واټسن باید د سلوکي اروا پوهنې مخکښ
وپېژندل شي.

د سلوکي ښوونځي له نظره انسان یا بل هر ژوندی موجود د خوځکاره
سازمان یا تشکیل په منزلت دی چې د اخستونکو او ورکوونکو شبکو یانې
حسي[1] او حرکتي[2] اعصابو او همداسې د فرمان ورکوونکو او هدایت کوونکو
دستګاوو یانې مغز[3] او نخاع[4] څخه جوړ او تشکیل شوی دی. دا خودکاره
سازمان په سوزیدونکو (معده) او کنټرولوونکو (غدې)، دستګاوو مجهز دی
نو که ژوندی موجود داسې توصیف شي، نو دا هیله نه یا ته کېږي چې با
ذهني مفاهیمو سره دې سروکار ولري. په واقعیت کې ذهن د انسان نه شي
کیدای چې د نفساني ځانګړو خاصیتونو څخه جلا او په ماشین تعریف شي.
ه یا ماشین د نازکو او لطیفو احساساتو څخه برخه اخستی شي او د تعلیل
په میدان کې الوتلی شي!

---

(1) Afferent Nervous . (2) Efferent Nervous .

(3) Brain (4) Spinal Cord.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه چې وویل شو، سلوکیانو «داخلي او نفساني طریقه» او همدا سې شخص مضغ، حال او احساس پې اساسه او ناسم گڼي. د مېلگې په توگه د وه ـ اشنایان یو بل سره روغ بړ وکړي نو داسې بوله بل څخه پوښتي:

السلام علیکم، څنگه یاست؟

ښکر، ښه یم، السلام علیکم.

داسې روغبړ د سلوکیانو او واټسن له نظره بې معنی او د اروایي حـي له ارزښتي نه خالي دی. داځکه چې دا یې ورو ل داخلي او نفساني موضوع ده نو د نا مشهوده نفسانی او باطني حالتونو، پېښتل صحیح کار نه دی که د دوی په عقیده روغبړ باید داسې سرته ورسیږي:

السلام علیکم، تاسې خو خوب اوښه ښکارئ، زه څنگه یم؟

السلام علیکم، تاسې هم نو ښه او ښه ښکارئ.

د واټسن په عقیده خبرې کول یو ډول فکر کول دي چې په حسي او حرکتي سلوک استوار دی او داخلي او باطني حرکات د تفکر اساس دي. دوی خلک په لوړ ږغ فکر کوي، ځینې خلک چې د خبرو په څنگ یا ضمن کې حرکتونه ښکاره کوي. د هغوی د تفکر غښتي نښې دي هغوی معتقد دي چې انسان په ټول تبونو کې فکر کوي. په کوچنیانو کې، فکر کول لومړی په لوړ اواز سرته رسیږي. ورو ورو سنه چې غټیږي په خپلو اوبچ کولو او په پای کې چې لیږي نو په نامري او بې ږغه صورت سرته رسیږي. په دې مرحله کې تفکر په ټیټ اواز او بې ږغه ښکاري. شعاري نژاد (۱۳۷۰: ۲۱۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

واټسن د وراثت سخت مخالف دی، هغه په خپلو اثارو کې د محیط کارنده رول ته ډېر ارزښت ورکوي او د ذکاوت او عقلي شخصیت، اخلاقي تولنیز او عاطفي تکوین ته اشاره کوي. واټسن غواړي وراثت ته چې یو درونې او غیر عیني امر دی د محیط پر پرتله چې مشهود او څرګند دی یې ارزښته او بې اهمیته بڼه ورکړي. خو نه کافي علمي مدارک او تجربې په لاس راغلې چې واټسن نه شي کولای خپله ادعا ثابته کړي.

واټسن د ورونت او نورو تجربي پوهانو زیات د اروا پوهنې په هکله د «واقعي علم» تر عنوان لاندې لیوالتیا په دې خلاصه کاوه چې دوی صرف د شعور کلمه د «روح» پر ځای چې یو فلسفي کلمه د قرون وسطی وه وییشه نه دله او نور څه اهمیت نه لري.

واټسن وایي: «چې د سلوک د اصالت پوهان، پلویانو په نظر اروا پوهنه د طبیعي علومو یوه برخه ده چې کاملاً تجربي او عیني وي او نظري هدف یې اټکل او د سلوک کنټرول دی.» هغه وایي چې اوس د دې وخت را رسیدلی چې اروا پوهنه د شعور موضوع یو پخوا نه پرېږدي. او هغه پر دې موضوع ونه غولوي. ولې حیې د اروا پوهنې د مطالعاتو هدف د نفساني پوهنې حالاتو څېړنه ده.

دواټسن د پلویانو په عقیده د جوړښت د اصالت او د عمل د اصالت مبنو ګڼو تر منځ تر پیر چندان روښانه نه بریښي ځکه چې د دواړو مبنو ګڼو د پلویانو سره کار د احساس، ادراک، عاطفې، هیجان او داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو مجردو مفاهيمو سره دي خو د سلوک د اصالت پلويانو نور تعقلي سير ونه کړ او داسې مفاهيم لکه شعور، نفساني حالات فکر، د ذهن محتوا، اراده، تخيل او تصورات پسې نه ولاړل او د مخو په ځای يې له داسې مفاهيمو لکه انگيزه⁽¹⁾، ځواب، د عادت تشکيل او د عادت تلفيق څخه کار واخيست.

انگيزه محض داخلي عواملو ته وايي چې د بارونې (برانگيختگی)، او اضطراب سره تړلي او د فرد سلوک ټاکلي هدف ته رهبري کوي. دا تحرک او اضطراب د هدف ته رسيدو او د خاطراتو رضايت دوام کوي لکه: لوږه، تنده، مينه او داسې نور.

واټسن په ۱۹۱۹ کې د ناميو پوهانو او مشاهده کوونکو ترگنار شاتو وروسته ومنله چې يو انسان کولای شي خپل شخصي سلوک تر کتنې لاندې ونيسي او هم گزارش ورکړي. د بيلگې په توگه زه په ليکنه بوخت يم، حرارت مې لوړ دی او تود يم او نور.

واټسن د خپل ژوند په شرحه ليک کې (۱۹۳۶) داسې داخلي کتنې چې شخصاً سرته رسولې وې ليکلې دي: ما استفاده وکړه... ما نه غوښتل چې ترک يې کړم. ما د وجدان له مخې داسې فکر کاوه، زه تر اوسه هم په دې عقيده يم...

دا طبيعي ده چې د انسان په داخل کې ډيرې حادثې واقع کيږي چې له بهرڅخه په عيني ډول د مشاهدې وړ نه دي، خو اوس ټول داسې

⁽¹⁾ Motive.

حرکات لکه د امعا او احشا حرکت، د بېلا بېلو غدو ترشح د بېلا بېلو عضلاتو خفيف او لږ انقباضات، عصبي تحرکات چې په داخل د اعصابو کې جريان لري، کوم لاس شي دا ټول د سلوک تر عنوان لاندې راتلو خو دا حرکتونه باندني[1] او ښکاره سلوک نه جوړوي، خو د باطني يا داخلي او پټ[2] سلوک اجزا جوړوي دي.

د "پټ" سلوک د مفهوم په قبلولو سره په واقعيت کې واټسن[3] له خپلې لومړنۍ ادعا څخه چې هره مساله په اروا پوهنه کې بايد عملاً د کتنې وړ وي، تېر شو او له بلې فلسفي له غوښتنې سره مل شو. يانې په اروا پوهنه کې بايد هره مساله په "بالقوه" توګه د مشاهدې او کتنې وړ وي. اوس نو ټول هغه پېښې چې ارګانيزم په داخل کې پېښيږي په پټ سلوک پورې تړاو لري او په نظري لحاظ په فزيکي وسايلو کېدای شي چې د کتنې او روايت وړ وګرځي.

واټسن په کار ونه کړې، هغه شيانې چې هغه د حيواني ارواپوهنې او کوچنيانو په هکله سرته رسولي د پام وړ او با ارزښته دي او داسې شو چې واټسن د کوچنيانو په تجربتي ارواپوهنه کې يې بې نظيره او محکمې پېل وکړ. هغه مسايل چې ورته وېلي وو چې "د شعور" يا خود اګاهۍ تجزيې پېچلې مسالې دي، بايد هغه په ساده حسونو او انعکاسونو تجزيه کړو. واټسن هم عقيده درلوده چې "سلوک" پېچلي او غامضه مسالې د ه بايد په ساده واحدو د انګېزې او ځواب يا غبرګون تجزيه شي چې دې د واړو

(1) Overt behavior (2) Implicit behavior.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته رفلکس(1) وايي. همداسې واټسن وايي، غریزه او عادت هم له همدې مقدماتي رفلکسونو تشکیل او ترکیب شویدی ولې د غریزو نمونې او طرحې او نظم او ترتیب ارثي ده، خو په عادت کې فرد نوموړې صفتونه په خپل ژوند او تجربو کې کسب کړي یدي.

د واټسن په عقیده د سلوک او رواني پدیدو د مطالعې او څېړنې ځو مشخصه طریقې لري، چې مشاهده یې له دغو طریقو ده. علمي مشاهدې د وسایلو په مرسته او بې له وسایلو له مرستې امکان لري. ازموینه یوه عیني طریقه ده چې کیدای شي د رواني پدیدو د څېړنې وسیله وګرځي. ولې باید پام وساتل شي چې رواني ازموینې د ذکاوت انفعالاتو او یا ذاتي استعدادونو د اندازه کولو لپاره نه کارول کیږي بلکې د سلوک د اندازه کولو وسیله ده. سلوکي رواپوهنه ازموینې، د عکس العمل زمانه د محرک(2) په مقابل کې په ګوته کوي. محرک هر ډول تغییر ته چې په طبیعي یا خارجي نیرو کې واقع او حسي آخذه فعالیت ته مجبوروي، ویل کیږي. لکه نور چې سترګه او یا ږغ چې غوږ تحریکوي.

ازموینې د حافظې د ازمایښت د پاره هم استعمالیږي په دې برخه کې د واټسن یو پلوی ابینګهوس او د هغه ملګرو د ازموینې په اساس د تداعي تشکیل، حفظ او ضعف طریقې مطالعه او څېړنې لاندې نیولې. د حافظې په هکله تجربې او ازمایښتونه په دې عقیده بنا دي

(1) Reflex. (2) stimules.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې حافظه په هيڅ ډول ذهني مسأله نه ده. يانې د سلوک د اصل د منونکو پلويان په دې عقيده دي چې حافظه يوازې تجديد د عکس العملونو ده وروسته د تمرين له دورې څخه.

سلوکي اروا پوهنه انفعالات او تمايلات، د بدن عکس العمل بولي. د بېلګې په ډول که څوک ووايي «خفه يم» نو د دې جملې سره يې د بدن وضع بدلېږي او غوښې منقبض کېږي. نو ځکه ده چې دا د شرايطو او بدن عکس العمل دی. د دوی له نظره دا ډول احساسات هم په هيڅ صورت ذهني جنبه نه لري.

له پورتني طريقې سربېره د څېړنې يوه بله مهمه طريقه د سلوکي اروا پوهانو لپاره د شرطي انعکاس[1] طريقه ده چې د پاولوف او د هغه د پلويانو له خوا رامنځته او په اختيار ورکړې شوې ده.

د دوی له نظره يوازې د زړه کېدو ريبنه په شرطي انعکاس کې نه ده نغښتې بلکه هيجانونه او عواطف هم يو ډول زړه کوونکي عکس العملونه دي.

د دوی په عقيده عاطفي عکس العمل نه دري ډوله دي چې هغه عبارت دي له: وېرې، غضب او مينه.

همدا سې دوی عقيده لري چې شخصيت هم د تعريف وړ دی او هغه د فرد د عادتونو او تمايلاتو مجموعه ده چې د عکس العمل په شکل څرګندېږي. خلاصه دا چې د سلوکي منونکو د کار اساس څرګندونې له

(1) Conditioned Reflex.

(ĉ) ketabton.com: The Digital Library

دي چې په هغه ډېر تاکید کوي .

۱- دانسان بدن باید په دقیق صورت وپېژندل شي ، عضلاتو، غدو غوښې، وینې او هډوکو ته په هغه اندازه اهمیت ورکول شي لکه چې اعصابو ته ورکول کېږي .

۲- وراثت ځانګړی ارزښت لري . د دې سنوونځي پلویان په دې عقیده دي چې ټول غریزې او هیجانونه د وراثت له مقولو څخه دي . دوی یوازې ویره ، غضب او مینه ذاتي او باقي مانده کسبي شمېري .

۳- په دې سنوونځي کې انساني چارو او صداسي رولونو او عملي ودې ته خاصه پاملرنه کېږي .

۴- په دې سنوونځي کې د کوچنیوالي دورې ته ځانګړی ارزښت ورکول کېږي او باور لري چې دا دوره د شخصیت په جوړښت کې ټاکونکی رول لري او د زده کوونکي د عملونو بنسټ جوړوي .

۵- د دې سنوونځي پلویان بدن ، یوه میکانیکي مجموعه ګڼي او د اجزاوو اړیکې یې په اساني سره پیداکېږي .

د دقیقې څېړنې وروسته کولای شو له دې سنوونځي څخه لاندې په زړه پورې او نوې موضوعات استخراج کړو :

۱- د ارواپوهنې موخه باید دانسان او حیوان د سلوک مطالعه وي .

۲- د ارواپوهنې تعریف باید « شعور » نه بلکې د « سلوک » علم وي .

۳- له پخوانیو مفاهیمو لکه احساس ، ادراک او هیجان څخه ډډه وشي . او پرځای یې داسې سلوک لکه محرک یا انګېزه ، ځواب ، زده کړه او عادت ترکار ولاړ شي . د واټسن په اصطلاح انګېزه او ځواب ته رفلکس وایي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ - د اروا پوهنې اصل باید په عیني اطلاعاتو استوار وي او د باطني او داخلي طریقو څخه ډډه وشي.

۵ - د روح، د مفهوم پوله منځه تلو سره، هغه ضد و نقیضه فرضیې چې د جسم او بدن په اړوند موجوده وې له منځه ځي.

سلوکي اروا پوهان باید مغز ته د یوه طلسم او یا سحرامیزه مادې په شکل و نه ګوري بلکې د اعصابو، حواسو، عضلاتو او غدو د دستګاوو تمثیلونه وګڼي. دا ځکه چې د سلوکیانو د پاره یوازې هغه قضیې او مسئلې چې په عیني ډول د مشاهدې وړ وي، اعتبار لري.

د واټسن له نظره سلوک یو محیطي موضوع ده نه دماغي. یا په بل عبارت ویلای شو سلوک د ارګانیزم یو کلي فعالیت، چې په هغه کې مغز دا دنده لري چې حسي اعصاب او حرکتي اعصاب او عضلات یو بل سره پیوند او ربط یې ټینګه کړي. په دې ترتیب حسي سیستم د عضلاتو سره هم اړخه کړي په دې حساب سلوک یو حسي - حرکتي امر دی.

هغه عملیه چې د مغز د نه سیستم ته رسیږي یې له دې چې هغه د سلوک جز وګڼو په ډول نه توجیه کیږي.

د سلوک علم د سکینر له نظره:

ب، ف. سکینر[1] (۱۹۰۴ - ۱۹۹۵) د پنسلوانیا په یوه ښار ګرفتن کې وزیږېد او په ۱۹۳۱ کال کې یې خپله دوکتورا په اروا پوهنه کې د هارورډ له پوهنتون

(1) Burrhus Fredric skinner.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه واخست.

سکينر په خپلو علمي تجربو کې د ارګانيزم سلوک د وسيلې په توګه پېژني نو ځکه د غې طريقې ارزښت يې ته د سکينر وسيله يې سلوک هم ويل کېږي داول سلوکي نظريه په واقعيت کې د تارنډايک د ارتباطي ارواپوهنې او واټسن د سلوکي نظريې يوه نوې څانګه ده . .

تارنډايک سلوک ارتدادي ر بدني او رواني، دواړه په زده کړه کې مؤثر بللي . اما څېړنې يې د انسان په برخه کې، ديره ماشيني بڼه لري او د رواني خصوصيتونو څخه خالي دي .

واټسن هم د انسان په مطالعه ماشيني طريقې څخه کار اخستی او څېړنې يې په ژوندي موجوداتو پورې تړلې وې .

سکينر هم لکه تارنډايک او واټسن غوندې انسان ته د ماشين يا خنثی موجود په توګه کتل او د هغه سلوک به يې قالبي او ماشيني تلقي کاوه . ارواپوهنه يې فقط د سلوک علم باله ، علم يې په استقرايي طريقه مطالعه کاوه . د ارواپوهنې د نده بيان يې دا وه چې د ارګانيزم د سلوک اټکل او کنټرول وکړي د دغې څېړنې محسوس او مشهود سلوک ته محدودې کړې وې . د سکينر له نظره هغه معلومات معتبر دي چې د مشاهدې له طريقه حاصل شي. د هغو ارواپوهانو سره چې په قدرت ، اراده، احساس ، تصور، سايق او غريزه بحث کوي ، مخالف دي .

د طبيعت او انسان اړيکې له علم سره

د سکينر د علمي نظرې بنسټ دا دی چې په طبيعت او له هغې جملې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانسان په سرشت او سلوک کې نظم او ترتیب وجود لري. د علم دنده دا ده چې دا نظم او ترتیب په واقعي بڼه او صورت کشف کړي.

د سکینر په عقیده علم هغه قوانین څیړي او کشفوي چې پر طبیعت مسلط دي. له دې قوانینو څخه خبرتیا، نه یوازې زموږ علمي اټکل د پېښېدو بلکې د دې سبب ګرځي چې هغه عوامل او متحولونه چې د دې پدیدو د پیدا ایښت مسوجبات برابروي، هم په خپل تسلط او اختیار کې راولو. دا امر هم په اروا پوهنه او هم په فزیک کې او کیمیا کې صدق کوي. نو له دې کبله انسان د قوانینو او د هغو د علمي سازمان له طریقه په دې توانیږي چې په موثر توګه د خپل چاپېریال او نړۍ سره چال چلند وکړي.

هم دا سې سکینر عقیده درلوده چې دا تصور دې ورشي چې د بنیاد د سلوک توضیح، له علمي روش څخه پرته، خاصه فردي طریقه ایجابوي. دا روا پوهنې متحولین لکه د نورو علمو د متحولینو غوندې باید د طبیعي واقعیاتو په توګه توصیف شي. د سکینر په اروا پوهنه کې تابع متحول په هر موقعیت کې هغه سلوک دی چې له ژوندي موجود څخه څرګندیږي او مستقل متحول هغه محیطي شرایط دي چې هغه بالقوه د عکس العمل، سلوک حسابیږي. یانې په هر زماني او مکاني موقعیت کې د شخص څخه په دې نسبت معین سلوک رامنځته کیږي. ترڅو هغه یادې چې د محیطي شرایط مطلوب دې منځ ته راوړي.

دا روا پوهنې قوانین لکه د نورو علومو قوانین صریح او روښانه دي سکینر دا معروفه خبره: ((چې آس د اوبو سر ته راوستی شو خو په اوبو

چینلو یې نه شو مجبورولی، رد وي. دې عقیده لرونکي چې د اروا پوهنې د قانون پر اساس او شدید مجبوریت له کبله کولی شو چې اس او یا چینلوته مجبور کړو. په همدې قیاس سره کولی شو چې په انسان کې مطلوب سلوک مینځته راوړو.

هماغسې چې په طبیعي علومو کې مشخص قوانین په لاس راغلي، سکینر- نیاب باسي چې په ارواپوهنې کې هم داسې اصول رامنځته کیږي چې د انسان د سلوک د اټکل او کنټرول درجه په سبکاره توګه څرګندوي. سلوک پېژندونکي احتمالي سلوک څېړي او هغه شرایط چې په هغه نظارت کوي کشف کوي، او د لازمو اطلاعاتو د راټولولو له طریقه د هغو ځوابونو د تکرار په هکله چې څنګوا واقع شي کولی شي د احتمالي ځوابونو په هکله په راتلونکي زمانه کې د نظر څرګندونه وکړي. د ځواب تکرار د احتمالي ځواب د پېښېدو دلیل دی.

د سکینر په عقیده د انسان له مهمو خصوصیتونو یو دا دی چې غواړي پوه شي د سلوک بنسټ یې څه دی او کوم عوامل په دغه سلوک مؤثر دي. د دې عواملو پېژندنه او تحلیل او تجزیه موږ ته دا توان راکوي چې د سلوک نوعه اټکل کړو.

د سلوک په علمي تحلیل او تجزیه کې هغه اطلاعات چې د تجربې له طریقه لاسته راځي د پېښېدو احتمالي او د ځواب د تکرار اساس او پایه جوړوي. خو داسې پېښتې په ځواب کې چې ډېر مهم او په ژوند کې یو وار پېښېږي او نه شو کولای د تکرار په حساب یې وڅېړو، لکه ازدواج، طلاق، کور اخستنه او داسې نور، په داسې حالت کې څه باید وکړو؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکینر ځواب دا دی چې دا سې سلوکونه باید د هغو جبري ونکو اجزاوو د محیطي تجربې او طبیعي جبر پر اساس تحلیل او وڅیړو. (پارسا ۱۳۷۰: ۲۴)

د جبر او سلوک رابطه د سکینر له نظره:

د سکینر اروا پوهنه د طبیعي جبر(۱) پر بنسټ استواره ده. د همدغه عقیدې له مخې د انسان د سلوک علمي توصیف د قضیې یو اړخ او د فرد د آزادۍ فلسفه د قضیې بل اړخ دی، دا دواړه ځانګړې بحثونه ایجابوي.

د بنیادم د بني ادم، سلوک له علمي نظره د علمي جبر تابع او منونکي دي. په علمي جبر کې هر یو تلیک علت لري او دا یو ازې هغه ډول سلوک دی چې کیدای شي څرګند شي.

سکینر په ټاکید سره وایي هغه جبر چې د ماشین په کار کې معتبر دي د انسان د سلوک په هکله هم صدق کوي. نن ورځ ماشینونه داسې جوړ شوي دي چې په یو ډول د انسان له سلوک سره ورته والی لري. لنډه دا چې انسان ماشین د ځان په شکل جوړ کړی دی. علمي جبر د دې واقعیت ښکارندوی دی. چې چاپیریال لا د هغه مسجد په بدلون او جوړښت کې چې هغه خپل چاپیریال ته بدلون ورکوي کارنده رول لري.

د سکینر په عقیده په ټوله عالم، که بل هر ورګوی غونډې همدارنګه د ځانګړی تاریخ دی او علم د انسان په پرمختګ کې ډیر مهم او کارنده نقش یا رول په غاړه یا ضمه لري. خو په دې څرګند حقیقت اعتراف

(۱) Naturalistic determinism.

کوي چې لا پرمخه او بهیر هم په مطلقه مانا آزادي نه لري . پرمخه د پدیدو خط سیر معنی چې طبیعت تعین کړیدی منګاره کوي او نشي کولی په هغه مسیر کې مداخله وکړي . نو په دې خاطر پرمخه د طبیعي جریان او د ژوند په چاپیریال کې د انسان د سلوک توضیح ده .

سکینر د ځان وړاندې او انحیانا د پرمختیونو د استادی ویاړ درلوده د 1930 په لومړیو کلونو کې د دې نوي سبږونې په رستاخیز کې د یادونې وړ مرستې کړیدي . په 1931 کې سکینر د سلوک د مطالعې لپاره یو پروګرام د انمایسنت کمونکي له نظره وړاندې کړ ، ده وویل ، هغه کار چې انمایسنت کوونکی کولای شي دادی چې له پیژندل شویو انګیزو څخه کار واخلي او د ارګانیزم ځوابونه د دې انګیزو په مقابل کې یاد داشت کړي . په دې طریقه قوانین چې سلوک د انګیزې - ځواب په اصطلاحاتو توصیف او شرحه کړي.

سکینر وړاندیز کوي چې انګیزه - ځواب باید په لویه مانا د رفلکس تلـــقي شــــي ،

د لرغونو او سنتي اصطلاحاتو سره سم رفلکس یوازې اکتسابي او غیر ارادي ځوابونو ته محدود و . خو سکینر وړاندیز وکړ چې دا محدودیتونه باید یو خوا ته شي او انګیزه - ځواب باید د واحد یا نوره رفلکس په نامه ونومول شي په دې مانا سره هر سلوک د واحدونو او رفلکسونو څخه تشکیل شوی وګیا.

رفلکس د اجسامو او سیستمونو هغه استعداد دی چې ځینې مادي بدلون سره د بعضو اجسامو او سیستمونو چې له هغه سره متقابل عمل کوي. مختصات په بل شکل څرګند او منځته راوړي . دا بل شکل معنوي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصوراتو، احکامو او استنتاجونو په صورت افاده کیږي.

د سکینر په عقیده د تجربې ارواپوهنه، د ارګانیزم له مشهود او څرګند سلوک سره پیوستون او تړاو لري او د سلوک داخلي او باطني میکانیزم او مصداق په هیڅ وجه د فزیولوژی، د ریفلکس قوس او یا د عصبي مرکزونو د سیناپس سره سروکار نه لري.

د سکینر په عقیده د ازمایښتي انګیزې سربیره، ازمایښتونکي د تجربې نور شرایط او موقعیتونه هم کنټرولوي. د ازمایښتونکي کار او ونده داده چې د ځواب (تابع متحول یا سلوکي متحول)، او انګیزې (مستقل یا تجربي متحول)، او هم د نورو متحولونو سره د اړیکو څرنګوالی پیدا کړي. په بل عبارت د ازمایښتونکي ټول کار دادی چې د دې فورمول اړیکې یا رابطه روښانه او څرګنده کړي:

$$R = f(S, A)$$

په دې فورمول کې (A) هغه شرایط او موقعیتونه دي د ازمونکي له خوا کنټرولیږي او په یوه څېړنه کې د تجربي متحول حکم لري. لکه د شخص سابقه، ارثي خصوصیتونه، عمر او پخوانۍ تجربې. د دې شرحې او بیان په اساس د ځواب بدلون د معلومې انګیزې (S) او نورو-تجربي شرایطو (A) تر تاثیر لاندې وي او د سلوک قوانین جوړوي دا قوانین د ریاضي په اصطلاح د تابع جنبه یا شکل لري او تر هغه ځایه معلومات او اطلاعات اجازه ورکوي د ریاضي کمي (کمیتي) جنبه یا اړخ لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې ځایه د سکینر په نظریه کې کوم نوی شی نه و . مبنایې د رفلکس
نوی تعبیر وي چې د سکینر په عقیده د انګیزه ـ ځواب تړلی واحدونه په
هغه کې داخل شي . نوی مطلب ، هغې نوې او ساده معما امیزه جعبې
پورې تړلی دی چې نن یې د سکینر د جعبې په نامه شهرت موندلی دی .
دې نوې ازمایښت ، هغه ظاهري خلا چې د پاولوف د شرطي رفلکس
او د تارندایک د فرضیې د ازمایښت واټن او اشتباه ، تر منځ وجود درلود
ډکه کړه او د داسې یوه پله ، حکم لري چې هغه دواړه سره تړي او
یا پیوندوي .

د دې جعبې په وسیله زده کړه اسانه او ډیره چټکه وي خو
هیرول[1] ، یعنې او بطي رفلکس دی .

له هغه تاریخ څخه را په دېخوا تول ازمایښتونه په دې جعبه سرته
رسیدلي او د هیرولو رفلکسونه یې ورې چې په مختلفو شرایطو کې سر
ته رسیږي تړلې دي .

دې ډول ازمایښتونو سکینر ته دا امکان ورکړ چې خپل[2] رفلکسونه په
ځواب ورکوونکو[2] او عمل کوونکو[3] رفلکسونو ووېشي .

په یوه ځواب ورکوونکي رفلکس کې ، یوه معلومه انګیزه یو ټاکلی
ځواب تحریکوي او په عمل کوونکي رفلکس کې معلومه انګیزه وجود نه
لري ، خو دا رګانیزم له خوا ظاهراً یو اتوماتیک او غیر ارادي ځواب
ورکول کیږي . په دې ځای کې هم یوه داخلي انګیزه د بیلګې په توګه :

(1) *Extinction* (2) *Respondents* (3) *operants.*

هرډ، لعزه، تنده او داسې نور وجې دلريې چې د ازمرنکي له نظره معلومه انګیزه، نه وي، دا ځکه چې هغه انګیزه نه کان وي او هغه نه مشاهده کیږي پدې ځای کې انګیزه د ازمرنکي له کنترول نه بهر وي. په همدې خاطر د تجزیو متحول د حکم لاندې نه راځي. یانې د ازمرنکي کار یوازې د A له متحول سره وي. تابع چې په دې شکل په لاس راځي له دې ساده شوي فورمول

$R = f(A)$ څخه پیروي کوي.

ښکاره ده چې ازمرونکي، انګیزې مختلفه راوړي، کله چې موږک ځای هغه میله چې د غذا محفظې پورې تړلې فشار وارد کړي. هغه انګیزې چې د دغې میلې له مشاهدې څخه راپیدا کیږي، حیوان ته ښکاره کوي چې په کوم ځای کې فشار وارد کړي.

دا هدایت کوونکي انګیزې دي او محرکه نه دي. دا به عاقل نه وي چې ووایو، هغه وخت چې موږک وږی وي، میله یا جعبه ځواب د فشار ورکولو ته راوباسي. څو سکینر زیار باسي چې د ارګانیزم د داخلي وضعې له تعبیر څخه ډډه وکړي او یوازې هغو مسلو سره چې د مشاهدې او حساب وړ وي سروکار ولري. په همدې خاطر سکینر وایي چې د ځواب یانې په میلې فشار، یوازې د ارګانیزم له خوا ورکړل شوی، یا دا چې دا ځواب، د هغو انګیزو په واسطه چې د میلې او نورو شیانو څخه راپورته شوی، رهنمایي او هدایت شوی دی.

عمل کوونکی رفلکس بل خاصیت هم لري چې د هغه په تعریف کې نغښتی یینې یې، خو د هغه په نامه کې پټ دی، د ارفلکس د چاپیریال په مخ عمل کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو له دې کبله د وسیلې(۱) خاصیت هم لري . د سکینر په جعبه کې داعمل کونکي رفلکس د غذا په برابرولو تمامیږي .

ځواب ورکونکي رفلکس لکه د پاولوف په تجربه کې ، ارګانیزم د هغه څه لپاره چې ممکن وروسته واقع شي ، لکه د لاړو ترشح لپاره اماده کوي څو محیطي تاثیرات نه تولیدوي . څوچې د ځواب منځ یې برخه د محیط یا چاپیریال حساب نه کېږي .

سلوک او رفتار غالباً د عمل کوونکي رفلکسونو څخه جوړ شوی او مطالعه د عمل کوونکي رفلکسونو شرطي کیدو او صیبیدو په هکله احتمالاً بهترینه لاره او طریقه د سلوک د فهم او درک لپاره وي .

د سلوک او فعالیت په هکله مطالعه د هغه اکتساب ، هدایت او صیریدل د تجربې او ازمایښت په اساس د سلوک ښوونې اساسي موضوع ده .

سکینر دا تابیا او قصد نه درلود چې ټوله اروا پوهنه یوازې موږک او جعبې ته محدود کړي ، که څه هم هغه دا روش د کسانو د څېړنې لپاره اصلي او ممتازه لار ګڼله .

د هغه په عقیده کولی شو چې د انسان لفظي او شفاهي سلوک هم ، د شرطي کیدو او تقویت د قوانینو لاندې راولو .

---

(۱) Instrumental.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

د ګشتالت ښوونځی

مکس ورتهایمر (۱۸۸۰ - ۱۹۴۳):

مکس ورتهایمر[1] په المان کې وزیږید دکتورا یې په فلسفه او ارواپوهنه کې د ورتزبورګ له پوهنتون څخه په ۱۹۰۴ کال کې واخیسته او د خپلو څیړنو نتیجه یې په ۱۹۱۲ کې د فای[2] د پدیدې په نامه نشر کړه او د شهرت موجب یې وګرځید.

ورتهایمر د خپلو دوستو ملګرو په مرسته چې کافکا[3] او کهلر[4] نومیدل علمي څیړنې سرته ورسولې او د ګشتالت د ارواپوهنې بنسټ یې کیښود.

د ګشتالت څرنګوالی او ارزښت :

د ګشتالت اصطلاح په المان کې د وضعې، شکل او کل په مانا کارول کیږي او د ارواپوهنې د دې رښتې اصلي عنوان دی. پیژندل شوی او د کلي سازمان تصور ته هم ګشتالت وایي.

دا نظر چې نه شو کولای هر شي یا وضعه د هغې د اجزاوو له کتلې په سنه صورت درک او وپیژنو، نوی فکر نه دی. دا ډول فکر او نظریه

---

(1) Max wertheimer

(2) Phi-Phenomenon.

(3) kurt koffka

(4) wolfgang köhler.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني يونان کې لا د سقراط څخه ليدل کيږي چې يو شمير فيلسوفان او، مکتبونه د هغه وخت د نړۍ او کائيناتو د جوړښت او پېژندلو لپاره بهترينه لاره او طريقه دا بلله، چې د خلقت کلي نظامونو او قوانينو ته په ځير وګوري نه د هغو اجزاوو او جوړوونکو توکيو ته. د دوی په مقابل کې ځيني داسې مکتبونه هم وو چې د عالم (نړۍ) درک او پېژندنه يې يوازې د هغو د اجزاوو او جوړوونکو عناصرو له طريقه ممکنه ګڼله. د لته لومړۍ ډلې ته کولی شو د ګشتالت د ښوونځي مخکښان او دوهمې ډلې ته د اصالت د سلوک د ښوونځي مخکښان ووايو.

په فلسفه پېړۍ کې د ورتهايمر څخه د مخه يو ډېره د ګشتالت په شکله قاطع او صريح نظر څرګند کړی، هغه الماني ارنست ماخ (١٨٣٨-١٩١٦) و. ماخ په دې عقيده و چې مادي او نفساني (رواني) جهان په اصل کې يو دي خو اروا پوهنه بايد هغه احساسونه چې د شخص لپاره او يا فزيکي واقعيت سره مطابقت، سمون او اړخ نه لګوي هم له پامه و نه غورځوي او تر څېړنې لاندې ونيسي. هغه، د هغه غير فزيکي احساس ته ارتباطي احساس وايه. د مثال په توګه څلور درې نقطې د يوې پاڼې پر مخ ووينئ ممکن دی د هغه په ذهن کې يې تصوير د مثلث ترسيم شي.

په دې نقطو کې هيڅ شباهت د مثلث نه ليدل کيږي. خو د ارتباط احساس او يا د هغو کلي ترکيب له يو بل سره داسې تصوير منځته راوړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرستیان فن اهرنفلز"(۱) (۱۸۵۹-۱۹۳۲) په ۱۸۹۰ کال کې د ماخ د افکارو په مکله په مطالعه او څېړنه بوخت شو. د هغه په عقیده په ادراک کې داسې ځانګړې نښې ګډون لري چې د فزیکي محسوس او ظاهري اوضاع څخه اوچته او کارنده نقش یا رول په عهده لري. شخص زیات باسې چې مادي موجودات د کل په صورت او بڼه درک کړي یا هغوته مانا او مفهوم ورونښي، هغه څه چې وینې، سازمان او نظم ورکړي او هغوته وحدت ورکړي. د دې دوو پوهانو د نظر په اساس نوی ښوونځی په المان کې د ګشتالتي کیفیت"(۲) تر عنوان لاندې منځته راغی چې د ګشتالت د اروا پوهنې علمي بنیاد او بنسټ یې کیښود. په واقعیت کې هغه څه چې په اروا پوهنه کې ډیر اهمیت لري، د رابطې په ادراک او پوهیدل دي چې د مانا دار و سلوک سبب ګرځي. دا مسله یا امر د فای د پدیدې په وسیله په ښه توګه پیدا کولی شو.

د فای پدیده یا ادراک د حرکت:

څرنګه چې د دې څپرکي په پیل کې وویل شو. د ګشتالت ښوونځی د ورتهایمر په علمي ازماینښتو تحقق وموند. مخصوصاً په هغه ازماینښت چې هغه د حرکت د درکولو په برخه کې سرته ورساوه. دا ازماینښت د ګشتالت د ډیرو ازماینښتونو بنسټ وګرځید. د ورتهایمر د مهمو ازماینښتو څخه یې د فای پدیده ده. په دې ازماینښت کې حرکت په اسانه او ښه صورت درک کیږي: ورتهایمر په دې تجربه کې د پوښتنو په

---

(۱) Chistian von Ehrenfels. (۲) Gestaltqualitat.

واسطه د زماني فاصلې په تنظيم سره په عمودا او په منحني خط د سپينې پردې پر مخ انځور يا انځور منعکس کاوه. دا ازمايښت په پايله کې وليدل چې که زماني فاصله د عمودا او منحني خط د منعکسولو ترمنځ له $\frac{1}{15}$ ثانيې څخه زياته وه، نو سړي عمود خط او بيا منحني خط د پردې پر مخ ليدې. خو که زماني فاصله له $\frac{1}{30}$ ثانيې څخه لږه وه د واړو خطونو په يو ځل يا همزمان د پردې پر مخ ليدل کيږي. او که زماني فاصله د $\frac{1}{30}$ او $\frac{1}{15}$ ثانيې ترمنځ وي داسې احساسيږي چې عمودي خط پر خپل ځای څرخيږي او منحني معلوميږي. څرګنده شوه چې درک د حرکت د فای پديده، له دوو خطو او يوه مشخص زماني عامل څخه پيدا شوې ده. دا پديده په زړه پورې ازمايښت او د سينما د پرمختګ سبب او د ګشتالت د ارواپوهنې بنسټ وګرځيد. له دې څخه څرګنديږي چې ټول حرکتونه چې د سينما په فلم کې ليدل کيږي، معلول د يو شمير فلمونو دي چې سره يې د يوه حرکت خاصه بڼه ښکاره کوي. څنګه چې فلمونه په يوه معينه زماني فاصله کې يو بل پسې راځي نو ليدونکی حرکت ويني يا په بل عبارت ادراک د حرکت کوي او په واقعيت کې خپله فلمونه، پرته د بې حرکته تصويرونو بل څه نه دي.

د فای پديده په نورو ازمايښتونو کې لکه دوه نوراني نقطې چې له 15 څخه تر 25 سانتي مترو فاصله لري مشاهده کړل شوه. د دې تجربې طرحه داسې ده چې دا نوراني نقطې که په متناوب ډول سره سره د تيارو او روښانه شي بيا د دې رڼا نقطې په دوه ډول ليدل کيږي. همداسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څېله سبا به ګوته د ۲ سانتي مترو په فاصله د څپلي څخه لرې ونیسو او څپلې سترګې په تناوب ډول وازې او پټې کړو و به وینو چې ګوته حرکت کوي . په داسې حال کې چې په عمل کې هیڅ حرکت وجود نه لري . دا او داسې نورې ډېرې بېلګې د اړیکو او ادراک توضیح کوي د احساسي د محرک ـ ځواب په اړوند کې د توجیه او تعبیر وړ نه دي.

د شکل او ځمکې نقش د ګشتالت په اړوندکې:

څنګه چې د ګشتالت ښوونځي بنسټ په ادراک ولاړ دی او ادراک هغه وخت تحقق پیدا کوي چې عوامل یې لکه پاملرنه، احساس، پخوانۍ تجربه او مانا یې شرایط برابر کړي. خو ادراک په لومړي سر کې د تصویر(1) او ځمکې(2) ځمکې، سره کلکې اړیکې لري لکه چې په نقاشۍ کې د ښه تجسم او ښه ښکارېدو لپاره تصویرونه یا رسمونه په ښه میدان او منظره کې تنظیم او رسموي. کافکا یو د ګشتالت د ارواپوهنې طرفدار یا پلوی عقیده لري چې ځمکه یا میدان د تصویر یا شکل بنسټ دی او د شکل په څرګندولو کې ټاکونکی رول او تاثیر لري.

د ګشتالت ارواپوهنه دې دوو عواملو یانې تصویر او زمینې ته ځانګړې پاملرنه کوي او زده کړه په اول قدم کې د دې دوو عواملو محصول ګڼي . په کلي توګه زمینه ټول هغه شیزونه دي چې د شخص مادي او محسوس چاپېریال جوړوي په بل عبارت زمینه هغه شیان دي چې

(1) Piqure . (2) ground.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصویرته په زمان او مکان کې ، واقعي مفهوم ورکوي .

باید پام لرنه وکړو چې د گشتالت په اروا پوهنه کې ، ادراک د شخص په انه (موضوع یا طبیعي) رشد پورې اړه او پیوند لري . د ورنهایت په عقیده ادراک هغه وضعه یا حالت نه دی چې ځانګړو اجزاوو پورې تړلی او د تجربو او واقعاتو مجموعه منځته راوړي . بلکه د وګړي اشنایي له تجربو او د نمونو او طرحو ، اصلي مفهوم او معنا ده .

جهان او نړۍ په دې علت درک کیږي ، چې انسان کولی شي هغه متناسب او هم آهنګه اعمال او حرکات چې د بیلا بیلو اجزاوو په واسطه مشخص کیږي ، وپیژني او پوه شي .

نو له کبله کل له مجموعي د تشکیلونکو اجزاوو څخه ډیر مهم او غټ دی . البته هغه اجزاوې چې خپل متمایز صفات او اعمال یې له اړونده کل څخه اخستي وي .

په دې شکل کې د تصویر او ځمکې رابطه په دوه ډوله لیدل کیږي که ګلدان ځمکه تصور شي ، تصویر به دوه نیمایي مخونه د یوه سړي وي چې د ګلدان مخامخ دي . او که ګلدان اصلي تصویر ومنل شي نو سپینه فضا به ځمکه وي چې مرتب د ول موضوع بدلیدلی شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دګشتالت د ښوونځي قوانین

دګشتالت ارواپوهان عقیده لري چې په ګشتالت یا هیات کل کې خاصه قوه یا نیرو موجوده ده چې مسایل په خاص طرحو، شکلونو او یا کلو قالبونو کې تنظیموي او د درک او بصیرت اساس او بنسټ جوړوي. په خاطر تشکیل[1] او سازماندهي د سلوک او فعالیتونو د خصوصیاتو څخه حساب یږي او له لاندې قوانینو څخه جوړ شویدي:

د تعادل ، فراګیري، جامعیت ، قانون.

دګشتالت له مهمو قوانینو څخه یو د جامعیت[2] قانون دی مطلب یې دادی چې ارواي تشکیل او سازمان یا ادراکي تجمع ، تل د کمال او شایسته ګۍ خوا ته میلان لري. د دې قانون پر اساس زموږ حافظه او د احساس او ادراک نیرو او قدرت ، طبیعي جوړښت ته تمایل لري چې د باید او مطلق خیر له اصل څخه متابعت او پیروي کوي. د دې قانون خصوصیتونه نظم و ترتیب ، تقارن ، ساده ګي، تناسب، استواري، پایه داري او داسې نور دي.

په ارواپوهنه کې لکه فزیک د تعادل حالت کارنده رول لري د جامعیت قانون باید د تعادل قانون ونومول شي د نمونې په ډول کله چې مایع په نا همواره سطح کې واقع شي نو د متعادلې زمینې خوا ته

(1) Organization (2) low of pregnans.

(3) low of equilibrium.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ اړوي . په همدې قياس ، ناکامه شخص زيار باسي څو خپل نفسي تعادل بيا پيدا کړي . همدغسې له نورو څخه بخښنه غواړي . يا بيا په ازموينه چې نه دي بريالي شوی ، شرکت کوي ، څو بريالی شي . او خپل تعادل او کمال په لاس راوړي . دگشتالت د نظريې پلويان دې حالت ته مطلوب گشتالت وايي .

د مجاورت قانون :

د مجاورت قانون⁽¹⁾ د يوه ميدان جوړونکي عوامل څرگندوي چې د نژديوالي په سبب يو بل سره يوه دسته يا ټاکلي قطارونه جوړوي . هر څومره چې دا واحدونه يو بل سره نژدې وي د هغو د ترابط احتمال ډېر وي په دې قانون کې نه يوازې مکاني فاصله او د عواملو نژديوالي د شانگړو دستو د ايجاد سبب گرځي . بلکه دا خبره د زماني فاصلو په هکله هم صدق کوي ټغونه او الفاظ چې نژدې يو له بل سره ادا شي هم صوتي مستقل واحدونه جوړوي او هغه الفاظ چې يو له بل څخه لرې بيا دا خصوصيت نلري . کافکا عقيده لري ، کله چې فاصله ډېره وي هيڅ ډول وحدت د هغو ترمنځه نه جوړيږي ، او که هر څومره د دوی ترمنځه فاصله لږه او يو بل ته نژدې وي . نو ډېر متشکل او ثابت واحدونه منځته راوړي .

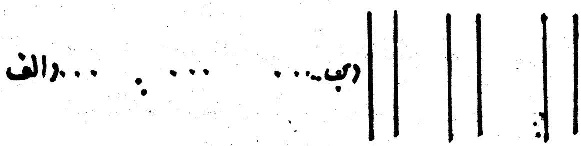

په دې شکل کې نقطې او خطونه متشکل وحدتونه جوړ وي .

(1) Low of Proximity.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ورته والي (مشابهت) قانون :

د مشابهت[1] په قانون کې د ځانګړو خصوصیتونو له کبله لکه شکل، رنګ اندازه او داسې نور، چې لري، ګلوګروپونه را منځته کیږي. خو په دې شرط چې د مجاورت د قانون ضوابط په مغوکې حکمفرما او مسلط نه وي. په بل عبارت د مشابهت قانون سره سم هغه څیزونه چې د شکل او رنګ په لحاظ ورته او مشابه دي د یو شي د مشخصو او ځانګړو ګروپونو په حیث سازمان ورکوي.

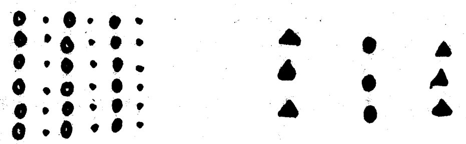

( ) په دې تصویر کې، تبې خواته د مشابهت قانون سره سم دایرې او مثلث نه او چپ خوا ته سپینې او تورې دایرې په عمودي ډول نه په افقي ډول منګاري.

د پیوستون قانون :

د پیوستون[2] په قانون کې د ګشتالت اروا پوهان زیات باسي چې څرګنده کړي چې د پیوسته سطحې یا کامله شکلونو وضعه د خلاصو سطحو یا نا تمامه شکلونو په پرتله، ثابت او مطلوب وي. دا خبره بنایې په دې خاطر وي چې پیوسته تصویرونه نسبتاً اسانه شکلونه جوړوي. پوهانو کې دا تمایل وجود لري چې هر وخت چې نیمګړي شکلونه یا تصویرونه، کامل کړي. د ساري په توګه ناقصه دایره، د مکملې دایرې په بڼه رسم کړي.

---

(1) the law of similarity . (2) The law of closure.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقیقت دا دی چې اوضاع ته ورکول او یا د نقص له منځه وړل، انسان ته خوښې او رضایت ور په برخه کوي. خو نا تمامه کار یا وضعه د ناراحتۍ او خوا شینۍ اسباب جوړوي.

د نیک پیوستون قانون:

د نیک پیوستون[1] په قانون کې، هغه سازمان یا تشکیل چې د شکلونو یا د اشیاوو یوځای کید وخت منځته راځي او درک کیږي، هغه متقارن تصویرونه او زمینې دي. د بیلګې په توګه یو مستقیم خط ته د مستقیم خط په بڼه او دایره شکله تصویر د کاملې دایرې په بڼه ادامه موږ ته هم د نورو شکلونو احساس هم شته دی.

زده کړه د ګشتالت له نظره:

د ګشتالت په اند وایي هغه کې زده کړه د یوه کلي هڅیات په توګه مطرح کیږي نه د اجزاوو د تحلیل او ترکیب په توګه.

په دې کې شک نه شته چې د هرې مسئلې په څېړنه کې پخوانۍ نمونې او د اړیکو کشف او پیدا کول شامل دي او زده کړه هغه بدلون دی چې د نمونو او یا مانا کول په ځواب کې په لاس راغلی وي. د مثال په توګه کله چې زده کوونکی د یوې نوې مسالې سره مخامخ شي. نو پخوانو طرحو او نمونو ته مراجعه کوي څو د مسالې په حل کې مرسته ورسره وشي.

(1) The low of good continuation.

په داسې زده کړه کې یوه کلي قاعده د قیاس(۱) په ډول د زده کړې اساس او بنسټ ګرځي او مطالب له هغه څخه کسب او درک کیږي .

خو که نمونه یا بیګ د زده کړې بنسټ وه یاني ادراک او زده کړه د جزء څخه کل ته رسیده او یا حاصلیده ، نو دې ته استقرائي(۲) طریقه وایي .

د ګشتالت په شیوه او طریقه کې ، د زده کړې اساس او بنسټ ، ادراک بصیرت او د مسائلو حل دی . په دې طریقه کې زیار ایستل کیږي چې مسائل ته د کل په توګه پاملرنه وشي ، اجزا او اړونده اړیکې یې وپیژني او د موضوع مسئلې حل کړي . په دې لحاظ باید په زړورتیا وویل شي چې زده کړه د ګشتالت له نظره ادراک ، بصیرت او د مسئلې حل سره تړلې ده .

د ادراک اهمیت په ګشتالت کې :

ادراک یو له هغو موضوعاتو څخه ده چې د ګشتالت ارواپوهنې ځانګړې پاملرنه ورته کړې ده ، او عقیده لري چې زده کړه چې له درک څخه نه حاصلیږي او ادراک هم هغه وخت تحقق پیدا کوي چې دا عوامل لکه : پاملرنه ، احساس پخوانۍ تجربه او د مانا زمینه ورته برابره کړي . کلي بڼه تل د اجزاوو څخه تر مخه درک کیږي . د کل د ادراک څخه وروسته د اجزاوو درک او پیژندنه اسانه کیږي .

د دې ارواپوهانو په نظر ، ډېر خلک د هغو شیانو زده کړې سره مینه لري چې دوی ته مانا او مفهوم ولري . په تجربه ثابته شوې

---

(1) Deduction (2) Induction.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې په رندو سترګو او یا طوطي واره زده کړه نه یوازې داچې برياليتوب نه لري ژر هیرېږي . دګشتالت د ښوونځي په اروا پوهه کا تونا" دځینو ستو داسې نتیجه واخیسته چې زده کړې د پوهې او ادراک له مخې چټکه ، انتقال او تطبيق يې په ورته موقعيتونو کې ډیره او د مطالبو بیا رایاد ول اسانه وي. او که مطالب طوطي وار زده شي ، نارسا ، بې مانا او ډیر وخت نیسي.

د بصیرت (بینش) نقش :

دګشتالت د ښوونځي د اروا پوهانو په عقیده په زده کړه کې بصیرت ډېر بنسټیز نقش او اهمیت په عهده لري . ځکه د دوی په خیال زده کړه د نویو بینشونو پیدا کول او یا زړو بینشونو تغییر او بدلون دی . بینش هغه وخت حاصلیږي چې شخص د خپلو موخو د اهداف ، د رسیدو لپاره نه یوازې نوې لارې د استفادې ، د محیطي عواملو څخه ، پیدا کړي ، بلکه د خپلو بدني امکاناتو د کارولو لپاره هم نوې وضعه ولټوي . په واقعیت کې د ګشتالت په اروا پوهنه کې زده کړه، د نوي بینش او ملتنا پیدا کول دي چې بیا اکتسابي عمل شمیرل کیږي.

د سلوک او زده کړې اړیکې :

دګشتالت د اروا پوهانو په نظر هر ډول تغیر او بدلون په فرد او چا پیریال او یا دېدې دوو ترمنځ اړیکو ته ، سلوک ویل کیږي .

(1): katona.

د گشتالت له مخې په نفساني سلوک کې هدف او ذکاوت (هوښیارتیا) شامل دي، خو بدني حرکت سره اړیکې نه لري. په دې نظریه کې نفساني سلوک په مستقیم ډول ښکاره او مشهود نه دی بلکې یو استنباطي عمل دی. خو سلوکین دې برخه کې کاملاً متفاوت نظر لري. د دوی په نظر سلوک هر ډول عضلاتي محسوس فعالیت او د غدو ترشحات دي چې د بدن د غړو د حرکاتو په واسطه د اوښکو، خولو، لاړو او یا داسې نورو څرګندیږي. د تداعي له نظره زده کړه او د مشهوده سلوک بدلون یو بل سره تړلي دي. خو د گشتالت پلویان وایي: داسې نه دی چې ښکاره سلوک، زده کړې سره مترادف وګڼو. د دوی په عقیده بدلون په بصیرت کې ډیر مهم دی، نو زده کړه د بصیرت بدلون دی. کورت لوین الماني پوه، څیړونکی او د امریکا استوګن، د ساحوي معرفت نظریه د محرک ـ ځواب او همداسې د تداعي ګرانو د نظریې په مقابل کې وړاندې کړه او د دوی په مخالفت کې راپورته شو. دې پوه د ساحوي معرفت نظریه د گشتالت د ښوونځي په چوکاټ کې په نسبیت بنسټ مطرح کړه.

نسبیت یا نسبي اصل داڅرګندوي چې هیڅ شی په یوازې توب، د احساس او ادراک وړ نه دی، مګر د نورو څیزونو په ارتباط او اړیکو پیژندل کیږي. داعبارت دا مانا لري چې هرشی زموږ په ذهن کې، د تصویر او زمینې په حیث، له یوه خاص جهت او زاویې نه تشکل مومي. په بایله کې نسبیت د فزیکي او عینیت له طریقه، بلکې په ادراکي او رواني لحاظ توصیفیږي.

---

(1) Kurt Lewin (2) Field or cognitive field theory.
(3) Relativism.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ترتیب سره ژواني واقعیت عبارت له هغه ذهني طرحې او پیدا
ښت څخه دی چې فرد یې له فیوشني څخه ، دحواسو په مرسته په لاس
راوړي . خپله هغه شی او چاپېریال یې پېژني او د کارونو څخه یې ګټه اخلي

ساحوي نظریه پر دې فکر بنا شوې ده چې د انسان ټول رواني
فعالیتونه په یوه ساحه یا میدان کې واقع کیږي او دا ټول عوامل یو
له بل سره په متقابل ډول اړیکي لري . په دې نظریه کې زده کړه -
هغه نسبي عملیه ده چې فرد په کې نوی بصیرت یا بینش کسبوي
او یا دا چې په خپل پخواني بصیرت کې بدلون راولي .

په لنډ ډول ویلای شو چې بینش هغه احساس ، ادراک ، نسبت
او پیوند دی چې ډېره وسیع مانا او مفهوم لري . د بینش رښتنی مفهوم
هغه احساس او ادراک دی چې انسان ته د ژوند په شرایطو او مو
قعیتونو کې حاصلیږي .

په ټولیزه توګه ساحوي نظریه ، د بصیرت وده او زده کړه
او هغه بدلون ته وایي چې د ژوند د فضا په معرفتي جوړښت کې
منځ ته راځي .

د فرد مجموعي بصیرت او بینش د ژوند د فضا معرفتي جوړښت
جوړوي . معرفتي جوړښت د هغه پیدا ښت او ادراک په مانا ده چې
فرد یې له خپل رواني ، فزیکي او اجتماعي چاپېریال څخه حاصلوي په داسې
چاپېریال کې خپله فرد او ټول هغه اړوند واقعیتونه چې په مفاهیمو
اعتقاداتو او امیدونو پورې اړه لري ، شامل دي . نو ځکه د ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فضا، معرفتي جوړښت دې بې د ودې، عواطفو، ټولنيزو اړيکو او سلوک په بڼه څرګندېږي.

د ژوند فضا:

د ژوند فضا[1] يوه کلي نمونه ده چې ټول هغه عوامل چې په ځانګړې لحظه کې په سلوک اغېز اچوي او د فرد رواني تنه منځته راوړي. په کلي توګه خپله فرد او د هغه رواني چاپېريال په کې داخل دي، مطلب د رواني چاپېريال فزيکي او ټولنيز محيط دی. د ژوند فضا کې هم مادي او فزيکي شيان او هم نمادي[2] او عملي[3]، وظيفوي، روابط او اړيکي داخل دي. د ژوند په فضا کې نه يوازې هغه شيان چې په اوسني زمانه کې ادراک کيږي بلکې داسې مواد لکه حافظه، تجربه، هنر، افسانه، دين اتکل، او اميد ونه شامل دي.

د رواني جهان مجموعه معمولاً د فرد د ژوند د فضا له ګډو فصلونو څخه تشکيل شوې ده. د دې رواني جهان کې ممکنه ده احکام او استعدادونه، شخصي معلومات او ګروهې، تير او راتلونکي لرليد مجرد افکار او عيني شيان هم شامل دي.

لوين خپل اصلي فورم د ژوند فضا په هکله په دې ډول طرحه کوي:

$$B=f(P.E)$$

په دې فورمول کې B سلوک، f تابع، P رواني حالت او E روانی

---

(1) Life space (2) Symbolic (3) functional.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محیط بنیي . د دې فورمول په اساس دژوند فضا له فرد او دهغه دخاص رواني حالت او چاپېریال څخه جوړېږي . د دې مانا دا ده چې دژوند فضا یو فعال او خوځښند[1] کل (مجموعه) دی، چې د هرې برخې بدلون په نورو برخو هم اغېز کوي او هر بدلون ټولې وضعې پورې تړاو لري . په بل عبارت داسې یې کلیت دی چې د ژوند له مسئلې څخه یې ریښه اخیستې ده .

شخص او رواني محیط یې یو له بل څخه جلا او انحصاري حالت نه لري بلکې هر یو یې، دکل یلغې د رواني میدان یا د ژوند د فضا جوړوي .

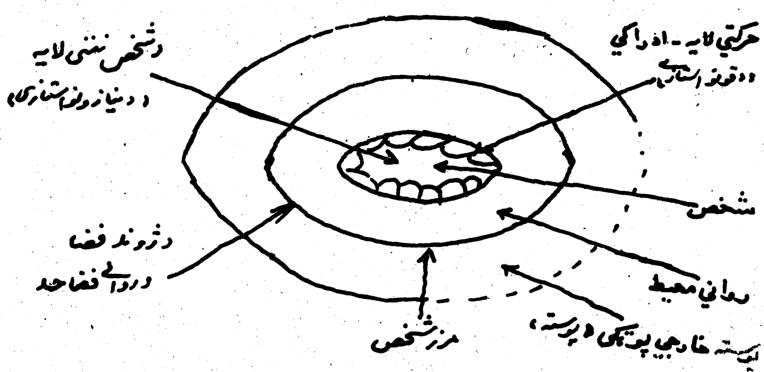

پورته جوړ بنت یو پوټکی د بهرني پوستې[2] په نوم احاطه کړېده . د ژوند د فضا خارجي پوسته، هغه فزیکي او ټولنیز حالت د چاپېریال ته وایي چې فرد یې په هغه ځانګړې لحظه کې هیڅ ډول رواني حالت نه لري، خو د درک نهایي قوه (نیرو) ورسره وي .

---

(1). Dynamical.　　(2) Foreign hull.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ټولنډ فضا له يوشمير منطقو، مکانونو، اشياوو، کارونو او ډول ډول سلوکونو چې مريوط ځانګړې ارزښت لري جوړه شويده.

دا منطقې نه د مادي له نظره بلکې له معنوي جهته توصيفيږي او داسي فعاليتونه لکه سرتېراوانې، د دوستانو کتنه، ډول ډول سرګرميګانې مسافرت او بيلابيلې پديدې منځته راوړي. په نوره پوړي مثبت ظرفيت او ويره ونکي او بيزار ونکي منطقې منفي ظرفيت لري.

شخص او د هغه چاپيريال چه يو وخت د ټولنډ په فضا اغيز کوي. د ماهيت او وظيفې په بنسټ يو بل سره تړلي دي. فرد، چاپيريال او د ټولنډ د فضا خارجي برسته ممکنه ده په لوړنه صندسي تشکل کې ونبودل شي.

د ټولنډ فضا په خاصه توګه پوه رواني پديده ده. ټولې رواني حادثې لکه عمل کول، فکرکول، زده کړه، خوب ليدل، هيله کول او داسي نور فعاليتونه دي چې له فرد او چاپيريال څخه نه جلاکيږي او د ټولنډ له واقعيتونو سره کلک پيوند لري. لنډه دا چې د ټولنډ فضا يوه فني اصلاح ده چې د فرد سټي وضعې لپاره وضع شويده.

رواني چاپيريال

رواني چاپيريال هغه شى دى چې شخص د هغه له مادي او ټولنيز چاپيريال سره تړي. په دې اساس رواني چاپيريال هرامس او ما ناداره موقعيت دئ چې له شخص څخه بهر او د هغه له کبله شخص کولاى شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل رواني حالتونو ته بدلون ورکړي.

فزيکي چاپېريال په کلي توګه مادي وسايلو او شرايطو ته وايي چې شخص يا شي په کې شامل دی . اما ټولنيز چاپېريال هغه اوضاع او حالات دي چې د شخص اطراف او چاپېريال يې نيولی دی او په هغه کې نظرونه او ګروهې د يوې ټولنې يا يو ملت شامل دي . که څه هم فزيکي او ټولنيز چاپېريال د يو ګروپ د افرادو رواني محيط له پاره زمينه او شرايط برابروي خو بيا هم په ځانګړې توګه دا يې هم له رواني محيط سره ښکاره توپير لري . د بېلګې په توګه په يوه ټولګي کې د زده کوونکو فزيکي چاپېريال ظاهراً يو ډول ښکاري . ولې د هريوه رواني چاپېريال له يو بل سره توپير لري . په دې مانا چې ممکنه ده يو زده کوونکی جسماً په صنف کې حاضر وي اما رواني حضور ونه لري . (پارسا ، ۱۳۷۲ : ۳۳۲) .

هرگز وجود حاضر غایب شنیده ای

من در میان جمع و دلم جای دیگر است .

«سعدی»

(c) ketabton.com: The Digital Library

اووم څپرکی

د روانکاوی ښوونځی

کله چې د عمل د اصالت ښوونځی په امریکا کې جوړ شو نو په اروپا کې د رواني تحلیل(1) تر عنوان لاندې ښوونځی رامنځته شو. که څه هم د دې ښوونځي بنسټ فروید کېښود، خو شارکو(2) او ژانه(3) فرانسوي پوهانو په خپلو څېړنو سره د دې ښوونځي په رشد او پراختیا کې ستره ونډه واخیسته. ادلر(4) او یونګ(5) په اول سر کې د فروید سره هم عقیده وو، خو وروسته تر یو وخته یې د فروید سره د نظر توپیر پیدا شو، خو د دې ښوونځي د پراختیا په برخه کې یې ونډه درلوده.

فروید(6) (1856-1939) د رواني تحلیل د ښوونځي رهبر، طبیب اروا پوه، د اعصابو متخصص او په عین حال کې فیلسوف او انسان دوسته عالم په دې عقیده و چې هر څه چې د انسان په هکله ویل کېږي باید په علمي توګه وڅېړل شي. فروید د ارواپوهنې موضوع او طریقې ته بدلون ورکړ. ده په ارواپوهنه کې د احساس، ادراک، تفکر او ذکاوت پر ځای د هغو داروايي جریانونو پر بحث وڅېړو چې مبهم شعور ،، ناخود آگاه ذهن ،، پورې مربوط وو، پیل وکړ. ده عقیده

---

(1) Psychoanalysis (2) chorcot (3) Janet.

(4) Adler (5) ung (6). Freud.

(ċ) ketabton.com: The Digital Library

درلوده چې د داسې څېړنو او مطالعاتو لپاره ان ماېینتي طریقې یا لابراتواري کار او همداسې باطني مطالعه[1] مناسبه نه ده باید بله طریقه وکارول شي .

فروید عقیده درلوده چې باید د ټولو رواني بې نظمیو او تضادونو منبع د شعور په ناخود آگاه برخه کې وپلټل شي . د دې منبع دکشفولو لپاره هغه د « خوب د تحلیل او د مریض د افکارو د تسلسل » له طریقې څخه استفاده کوله . فروید د ناروغانو د علاج په ضمن کې داسې ناروغانو سره مخامخ شو چې د جنسي ناراحتیو د بحث په هکله او یا د هغو تجاربو په هکله چې دوی درلودې ، شرمیدل د همدې اصل له مخې فروید جنسي تمایلات چې په کلي توګه ، میل خوښي او لذت دی ، د افرادو د کړو وړو محرکه باله . فروید دې ته پام ساته چې د جنسي تجاربو یا دول ، تذکر ، اسانه کار نه دی باید ناروغانو سره مرسته وشي چې دا تجربې بیا په خاطر راوړي او له دې طریقه نظم او روحي ارامتیا مجدداً کسب کړي . د تیرو واقعاتو بیا رایادول او د ذهني یا شعوري په اګاه یا ناپښانه برخه کې وارول ، د شخص د کړو وړو د کنترول او د ان وایې بې نظمیو د خلاصون لپاره ، د یوه ښه وسیله ده .

فروید به له وګړو سره مرسته کوله څو شاته وهل شوي تمایلات خاطراتو یا حافظې ته راولي ، هغه زیار ایسته څو داسې فرصتونه برابر

---

(1) Introspection

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي چې فرد په آزاده توګه څه چې په خپل ضمیر، وجدان او ذهن کې لري، بیان کړي او په دې ډول وکولای شي د ناراحتیو منبع او ریښه پیدا کړي. فروید په دغو تجربو یا تمایلاتو چې شاته وهل شوي، د پیدا کولو لپاره وقایع د ورکتوب تر دورې تعقیبوي، ځکه چې هغه په دې عقیده و چې منشأ د دیرو ناراحتیو چې شاته وهل شوي د ماشومتوب په دوره کې دي.

فروید په دې نظمیو د منبع د کشف لپاره، د خوبونو د تحلیل او تعبیر له طریقې څخه کار اخیست. هغه په دې باور و چې په خوب کې شاته وهل شوي تمایلات په بله بڼه ځرګندیږي. د فروید په نظر د جنسي وقایعو د مطالعې لپاره کولای شو چې له تماکلو نښو رعلایمو، څخه استفاده وکړو. هغه په ځینې نښو د جنسي وقایعو وسیله بلله.

فروید عقیده درلوده چې جنسي غریزه لومړی خولې ته متوجه وي د خولې خوځول یا حرکت په کوچنې کې د لذت سبب ګرځي. بیا وروسته دا تحریکات د بولو محل ته پام ګرځوي او ماشوم د بولو کولو څخه خوند اخلي، په تدریج سره جنسي غریزه اشیاوو او اشخاصو ته پام ګرځوي په کوم وخت کې ماشوم د پلار او مور له مینې خوند پورته کوي.

لکه چې وویل شو فروید عقیده لري چې د ذهن ناخبره برخه داشیان په ثوند کې کارنده ونډه لري. د هغه په عقیده د ذهن ناخبره برخه موږ د بحرنۍ نړۍ سره مې بحطورچا وتریوي اندازې موږ پرچیله وضعه خبروي. خو ډیر قوي عوامل د ذهن یا شعور په ناخبره آګاه برخه کې دي چې په کړو وړو او افکارو ډیرو واکمني لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله د سلوک د پوهیدلو پاره باید د دې عواملو، کشف ته ځانګړې پاملرنه وشي. دا عوامل د ځینو تمایلاتو د شاته روطولو له کبله، د شخصیت په نا اګاه برخه کې فعالیت کوي او د ډیر وغیر عادي سلوکونو، منشا او منبع ده د شاته وطلو د توضیح لپاره با د انسان د شخصیت جوړښت د فرویډ له نظره مطالعه شي. احمد اردوباري د : ۹۱-۹۶،.

د دې بحث پایله دا ده چې د روانکاوی اساسي عمل دا دی چې نا روغ کې امکان د خود آګاهي له ناخودآګاهي څخه منځته راوړي.

ځکه چې نهایي علت د ټولو ناحوالو په تن لزل د شخصیت کې دی چې له ناخودآګاهي څخه سرچینه اخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم څپرکی

د ارواپوهنې دریم قوت

د دې ارواپوهنې بنسټ ایښودونکي هریو کارل راجرز[1]، ماسلو[2]، رالومې[3] الپورټ[4] او نور دي چې پخپله ډول ډول څیړنو و توانیدل چې د دې نوې پدیدې لاره چې د ارواپوهنې دریم قوت[5] نومیږي اواره کړي.

هیومنیزم: (د انسان مینه یا بشردوستي)

هیومنیزم[6]، د انسان مینه یا بشر دوستي ده او د تاریخ لرې چې لرغونې زمانې ته ور رسیږي. خو خوځښت اوس یې په شلمه پیړۍ کې د ژان پل سارتر[7] له خوا له هر بل وخت څخه انګازې وکړې. هغه څه چې په دې برخه کې د دې فیلسوف ته ارزښت لري، د موجودیت یا هستۍ[8] پېژندنه ده. په دې فلسفي نظریه کې فرد ازاد دی چې پخپله خپل موجودیت او د ژوند لاره او طریقه وټاکي. سارتر د ګشتالت د ښوونځي هغه پدیده[9] چې د کل پر

(1) Rogers, C.R. (2) Maslow, A.H (3) May. Rolla

(4) Alport. (5) Third Force (6) Humanism.

(7) Sartre. Jean. paul. (8) Existentialism.

(9) Phenomenological.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځنا استواره وي په اروا پوهنه کې معنی او اهمیت ورکوي. د هغه په عقیده حیات کل هغه وخت درک کیږي چې فرد ازاد (نه، د میل او اختیار له مخې دیوې واحدې، مجموعې په شکل، د چاپیریال په ارتباط عمل وکړي. دسارتر دا بیان ډیر مشهور دی چې وایي « زه د خپل ځان انتخاب یم » پوره عبارت د هغه، مقصد په دې مکله څرګندوي. داکلیت هم دازادئ مسوولیت، واقعیت او قدرت الزام لري.

البورت ډیر معروف اروا پوه هم په دې عقیده دی چې «هستي» یا د « وجود اصالت »، دانسان دځینو شرایطو ته مانا او ژوروتیا ورکوي او د لومړي ځل لپاره د «بشري اروا پوهنې» د پرمختګ لپاره لاره پرانیزي.

بشري اروا پوهنه :

بشري اروا پوهنې د «موجودیت فلسفې» ته په پاملرنې سره دیرې ځینې نښ ته رسولي او له سلوکیانو سره یې دمخالف دریځ غوره کړ. د دوی په عقیده « د مشهود سلوک طریقه نشي کولای د انسان سلوک د لابراتواري حیوان د سلوک په اساس توصیف کړو »

په واقعیت کې هماغسې چې جان ډیوي د شلمې پیړۍ په پیل کې د سنت پرستانو پرضد قیام وکړ او د هغه زمان د زده کړې نظام یې تر انتقاد لاندې ونیو او هغه یې ناتوان، غیر موثر او صرف نمایشي وښود، د شلمې پیړۍ د دوهمې نیمایي بشر دوستانو هم دسلوکي پوهنځي د پلویانو په مقابل کې راپورته شول. او اعلام یې کړه چې د دوی طریقې بشري ټولنه بې روحه او بې معنی کوي،

او لا ممکنه ده چې د دې بیې نړیوالې جگړې موجبات برابر کړې او بشري تعلیم تباه کړي. او همدا سبب دی چې موږ ګورو ته کړه چې یوازې سلوک ته پاملرنه، د انسان د طبیعي علومو د اصولو او ارتکاز تابع ګرځوي. او دا ښکاره توپیرونه او تعاون، د ټولنې او فعال انسان په اهمیت او طبیعت دے او پاملرنه یې پرته د انسان شخصیت لري تېرېږي بل څه نه دي. نو ځکه د سلوکي طریقو کارول د انسان په مکله، نارسا، نامناسب، خام او سطحي دي. د تجربي علومو طریقه یوازې د سلوک مخه محسوس او خ- مطالعه او څېړي، خو د متفاوتو شخصیتونو، پیچلي اړیکي او ټولنیزي نه شي مشخصولی.

بشري اروا پوهان تجربي څېړنو سره مخالف نه دي، خو داسې علم او پوهه غواړي چې انسان په صورت کل سره مطالعه کړي، او وکولای شي په اطمینان پوره او نوي او جامع طریقه انساني واقعات روښانه کړي.

په نفساني او رواني نظره هم لازمه ده چې د ورځې حوادث او پدیدو ته لکه تجربه، احساس او ادراک، مانا او د انسان خُلق او خوی ته هم پاملرنه وکړي. د داسې مسئلو څېړنه نوی فن او طریقې ته اړه لري چې د طبیعي علومو په ضابطه کې وجود نلري د دې بیانونو څخه دا پایله لاس ته راځي چې:

په بشري اروا پوهنه کې اصلي ټکي دا دي چې هر ماشوم ذاتاً عاقل او واقع بین دی. که د غټانو له مداخلې پرته مخه ازاد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود مختاره پر یینودل شي خپل ظرفیت سره سم پرمختګ وکړي . په دې مانا چي فرد هغه څه چي باید زده کړي د پر مسوولیت یې پخپله غاړه اخلي . نو باید ازاد او په خپله رهبر وي .

بشري ارواپوهنه افزیینده ګي ، هنر دوستي او خپلواکي کوچنیا وي ته خاصه پاملرنه کوي . که د زده کړې په نظام کي د غـــه مناسب شرایط برابر شي او زده کړه په خپله خوښه او رهبرۍ سرته ورسیږي او د زده کړې چاپیریال یې له ویرې او ترهـــې څخه ایجاد شي ، سالمه او روغه فضا رامنځته شي او فـــرد د ژوند له حقایقو سره اشنا او مطابقت پیداکړي ، په ازښتناکه علمي ازمایښتونو او تجربو لاس پورې کړي . لیوازې همـــدا طریقي دي چي دافراد و لپاره که سبق وګڼي وي که زده کړې وګڼي مدیر وي یا مسوول د زیاد او تجربو له کبلـه د پرمختګ او لوړتیا لپاره بهترینه زمینه او فرصت برابروي .

د بشري ارواپوهني له نظره د یوه پرمختللي امززشي نظام نهایي موخه دا ده چي ازموېلي او پوګاڼ ا تلونکي افراد وروزل شي او روزنه ورکړي . دا هدف په لاس نه راځي څو چي په موجوده تربیتي او روزنیزو طریقو کي بدلون را نه وستل شي . ځکه چي دا موزشي نظام هدف له وړکتون څخه تر عالي تحصیلا تــو پورې باید د تملــي په خوځند طبیعت ، پر تحول او بدلون ، نه سنتي سکون او تحجر استواره وي . په دې نظام کي باید داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې فضا رامنځته شي چې د فرد په پر مختګ او وده تمامه شي. نوښت او ابتکار د ډیرې موجبات برابر نه کړي . بلکې د هغه له ابتکاري توان او استعداد سره مرسته وکړي .

نوځکه پوازې اساسي او صحیح بدلون د ښوونې او روزنې په نظام کې کولای شي چې د نني فرهنګ غوښتنې او اړتیا وې پوره کړي .

او س نو که غواړو چې بقا او دوام سره مینه ولرو باید د ښوونې او روزنې هدف د زده کړې تغییر او بدلون ته معطوف کړو. د دې موخې په وسیله یو تربیه شوی انسان زده کوي چې څنګه زده کړه[1] وکړي . او دا هم ور ته ثابتیږي ، چې هر ډول معلوماتو سره څینې اشتباه ګانې هم تړلې وي . څو کمال ته دی چې تیرو تنې کمې شي .

په واقعیت کې څیرنې او د نویو معلوماتو راټولول د ادمنه لاره ده ، چې د زده کړې او زده کوونکو د وضعې بهترې او ښه والي تضمینوي .

[1] Learn how to learn.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

اتوکلاین برگ ، روان شناسي اجتماعي (مترجم : علي کاردان) ، شرکت نشر اندیشه ، با همکاري موسسه انتشارات فرانکلین ، ۱۹۵۶ ، ایران .

ارا سته ،

احسان طبري ، بنیاد اموزش انقلابي ، ۱۳۵۰ .

پارسا ، محمد ، روان شناسي یادگیري بر بنیاد نظریه ها ، موسسه انتشارات ، چاپ رودکي ، ایران ، ۱۳۷۲ .

شعاري نژاد ، علی اکبر ، روان شناسي عمومي .

سیاسي ، علي اکبر ، مباني فلسفي ، وزارت اموزش و پرورش ، شرکت سهامي طبع و نشر کتب درسي ، ایران ، ۱۳۴۵ .

ودورث ، مکتب های روان شناسي (ترجمه : رضا بهرامي) ، ۱۳۴۸ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګلیسي اخځونه:

(1) James.w. The Principles of psychology 1990. N.y : Holt.

(2) Hilgard. E.R. and Brown. G.H. Theories of learning. (3 rd). New york. Appleton century. Croft. 1966.

(3) lewin. kurt. principles of Topological Psychology. Newyork. MC Graw Hill. 1936.

(4) Rogers. clark R. Freedom to learn columbus, ohio. charles E. Merll Publishing Co. 1969.

(5) Rogers. clark. R. Freedom to learn. columbus. ohio.

(6) Skinner. B.F. Science and Human. Behavior. 1953.

(7) woodworth. R.S.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ختيځ د بيا رغونې اداره (كور)

Khatiz Organization for Rehabilitation (KOR)

د ختيځ د بيا رغونې ادارې (كور) د خپرونو څانګې تر اوسه خپاره كړي دي:

١. د سند باد پېښې، د ماشومانو لپاره په زړه پورې مصورې كيسې
٢. د طرابلس زمريان ، د ليبيا په مظلوم ولس د ايټاليايي يرغلګرو د ظلم انځورونكې قصه
٣. ولسي ملغلرې، د پښتو متلونو او ولسي قصو مجموعه
٤. لنډۍ، د ۴۰۰۰ په شاوخوا كې لنډۍ، راټولونكى سيداګل غريبيار
٥. د خوب نړۍ، خوب د ساپوهنې له نظره
٦. د سينې ناروغي او توبركلوز، د طب د زده كوونكو او ډاكټرانو لپاره طبي كتاب
٧. تشخيصي راډيولوژي، د طب د زده كوونكو او ډاكټرانو لپاره طبي كتاب
٨. جراحي اعصاب (جلد اول)، كتاب طبي براى محصلين طب و دكتوران جراح
٩. رهنماى عملي كاربرد دواها. كتاب رهنما براى نسخه نويسي درست ادويهٔ اساسي
١٠. د كمپيوټر اساسات، ويندوز او كمپيوټري محاوره د كمپيوټر په اړه بشپړ معلومات
١١. The Ethenic Composition of Afghanistan
١٢. اوښكې د ښو په سر، د ډاكټر محمد يونس مروت شعري ټولګه
١٣. رهنماى عملى طبابت اطفال
١٤. د جزا قانون شرحه، لومړى كتاب، د كليم الله ملكزي ليكنه او څېړنه
١٥. د درملو د استعمال عملي لارښود، ډاكټر مالتې وان بلومردر
١٦. د اپينو لار، تاريخي قصه، استاد عبدالغفور برېښنا
١٧. د اروا پوهنې ښوونځي، د كابل پوهنتون د ښوونې او روزنې د پوهنځي درسي كتاب

چاپ ته چمتو:

نغوري او نغوتې (ولس نامه)، لطيف جان بابي

د خپلو كتابونو د تصحيح، ټايپ، ډيزاين او چاپ له پاره زموږ سره په دې پته تماس كې شئ:

Dr. M. Farid Bazger
G.P.O. Box 607, Peshawar, Pakistan
Tel. +92-91-841280. 845637, 45504 يا 844202 Fax. +92-91-841089
E-mail Dr Farid Bazger: ora.peshawar@altavista.net

او يا د دعوت د خپروني له لارې: C/O M.Tariq Bazger

P.O.Box 289, 2001 Lillestrom, Norway
Phone: 63875971
Fax: 63875971
E.mail: bazger@c2i.net, Website:http:/home.c2i.net/dawat

(c) ketabton.com: The Digital Library

ARIC
B
6.40
HAK
8865
cop - 2

Ministry of Higher Education
Kabul University
Faculty of Education

SCHOOLS OF Psychology

Prof. Gul Rahman Hakeem

Published by: Khatiz Organization for Rehabilitation(KOR)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library